Πανεπιστήμιο Κρήτης
Σχολή Κοινωνικών Επιστήμων
Τμήμα Κοινωνιολογίας

Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο
Σχολή Επιστημών Υγείας
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

Εξερευνώντας την κοινωνική εργασία στο πλαίσιο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας: Η περίπτωση της Ελλάδας

ΔΜΠΣ «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία»

Ναταλία Κοττά-Ζωγράφου

Επιβλέπουσα: Δρ. Χαρά Κούκη

ΑΘΗΝΑ 2024

Εξερευνώντας την κοινωνική εργασία στο πλαίσιο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας: Η περίπτωση της Ελλάδας

Η υπογράφουσα φοιτήτρια του Δι-ιδρυματικού Μεταπτυχιακού «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία» του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παν. Κρήτης και του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με τίτλο: «Εξερευνώντας την κοινωνική εργασία στο πλαίσιο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας: Η περίπτωση της Ελλάδας» είναι στο σύνολό της προϊόν δικής μου δουλειάς και ότι όλες οι πηγές που έχουν χρησιμοποιηθεί αναφέρονται πλήρως. Επίσης δηλώνω ότι δεν αποτελεί προϊόν οποιασδήποτε εξωτερικής μη αδειοδοτημένης βοήθειας και ότι δεν έχει υποβληθεί σε οποιοδήποτε Ίδρυμα ή Οργανισμό προς αξιολόγηση, ούτε έχει δημοσιευθεί στο παρελθόν μέρος αυτής ή στο σύνολό της.

Ημερομηνία:
25/10/2024

Υπογραφή:

Ναταλία Κοττά- Ζωγράφου

Copyright © Ναταλία Κοττά- Ζωγράφου, 2024.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικούς σκοπούς. Επιτρέπεται ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Περίληψη

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.) είναι ένας χώρος που προσφέρει ευκαιρίες χειραφέτησης, ενδυνάμωσης και βιοπορισμού μέσα σε ένα συνεργατικό και συμπεριληπτικό πλαίσιο, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην ανάπτυξη του εντός της Ελλάδας. Η κοινωνική εργασία εμπλέκεται σε αποτυπώσεις της Κ.Αλ.Ο., αν και η σύμπραξή τους στην χώρα περιορίζεται σε μικρό αριθμό εγχειρημάτων. Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν οι τρόποι που συνεργάζονται επί του παρόντος τα δύο πεδία και αναζητήθηκαν προτάσεις για την ευρύτερη σύμπραξη τους, με επίκεντρο τον άνθρωπο και το κοινωνικό όφελος. Η ερευνήτρια πραγματοποίησε δευτερογενή έρευνα στην βιβλιογραφία και πρωτογενή ποιοτική έρευνα με εμπλεκόμενους σε αυτά τα πεδία, τα παραγόμενα δεδομένα της οποίας αναπτύχθηκαν με την θεματική ανάλυση. Τα αποτελέσματα ανέδειξαν ότι τα δύο πεδία μοιράζονται πολλά σημεία στις πρακτικές και τους στόχους που επιδιώκουν και παράλληλα μπορούν να συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική ευημερία επεκτείνοντας την μεταξύ τους συνεργασία.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία · κοινωνική εργασία · Ελλάδα

Abstract

Social and solidarity economy (SSE) is a space that provides opportunities for emancipation, empowerment and a source of income inside a cooperative and inclusive context, despite the hardships imposed on its development in Greece. Social work is involved in SSE entities, although their partnership is limited to a small number of enterprises. In the current study the ways the two fields are cooperating currently were examined and propositions for a wider partnership centered on the person and the social gain were sought. The researcher carried out secondary research on literature and primary qualitative research with people included in these fields and developed the produced data with thematic analysis. The results highlighted that the two fields share many points in their practices and the goals they pursue and parallelly can contribute in social change and social welfare by expanding their cooperation.

Key words: social and solidarity economy · social work · Greece

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Επιτροπή Προγράμματος Σπουδών και το διδακτικό προσωπικό του ΔΜΠΣ «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία» για την πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος και τα επιμελώς προσεγμένα και καίρια ερεθίσματα που μας παρείχαν με φροντίδα και θέρμη, χωρίς τα οποία δεν θα ήμουν στην ευχάριστη θέση να συλλάβω το θέμα αυτής της εργασίας. Μετά την σύλληψη μιας ιδέας έρχεται βέβαια και το απαιτητικό έργο της υλοποίησης της.

Ευχαριστώ ιδιαιτέρως την Δρ. Χαρά Κούκη, η οποία πίστεψε σε εμένα και στην ιδέα μου και με καθοδήγησε δυναμικά σε όλες τις εκφάνσεις της εργασίας, διαθέτοντας υποστήριξη, χρόνο και κατανόηση που δεν φανταζόμουν καν ότι θα μπορούσα να λάβω σε μια τέτοια συνεργασία. Η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να εξελιχθεί στην μορφή που διαβάζετε χωρίς την αδιάκοπη συνδρομή της.

Με την ίδια ζέση ευχαριστώ την οικογένεια μου, το σύντροφό μου, τις φίλες και τους φίλους μου και την Κίρκη, για «τις πλάτες που έβαλαν» όταν τις χρειάστηκα, για την παρουσία και την παρέα τους, για την κατανόησή τους και την αγάπη τους. Όλα αυτά με ξανασήκωσαν τις φορές που αμφέβαλλα για τις ικανότητές μου και με ώθησαν να προχωράω, με ένα σταθερό βήμα την φορά.

Τέλος, είμαι ευγνώμων για την ίδια την διαδικασία της εργασίας, καθώς η υλοποίηση της με βοήθησε να αποκτήσω πολύτιμες δεξιότητες και γνώσεις που θα είναι χρήσιμες με ότι καταπιαστώ στην συνέχεια.

Περιεχόμενα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΩΝ....8
Εισαγωγή....9
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.)....12
Εννοιολογικά ζητήματα των χώρων πέρα από την καπιταλιστική οικονομία....12
Αξίες, αρχές και στόχοι (ή Αξιακό πλαίσιο/ αξιακό σύστημα) Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας....19
Ιστορική διαδρομή της Κ.Αλ.Ο /Από τις συντεχνίες του αρχαίου κόσμου στην Κ.Αλ.Ο....22
Ο ιδιαίτερος ρόλος των νέων κοινωνικών κινημάτων στον θεμελίωση της Κ.Αλ.Ο.....26
Θεωρητική εξέλιξη της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας....28
Σύνδεση Κ.Αλ.Ο. με την κοινωνική εργασία....35
Γνωριμία με την Κοινωνική Εργασία....35
Προσεγγίσεις αλληλεγγύης και μετασχηματισμού....42
Ριζοσπαστικό μοντέλο....42
Κοινοτική κοινωνική εργασία....46
Πίνακας 1. Ρόλοι κοινοτικού στελέχους....50
Οικολογικές προσεγγίσεις....52
Κοινά στοιχεία Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας....57
Κοινωνική αλλαγή....57
Πρακτικές....59
Κριτική σε σχέση με τον νεοφιλελευθερισμό....62
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ – ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΕΡΕΥΝΑΣ....65
Κοινωνική εργασία εντός της Κ.ΑΛ.Ο. στην Ελλάδα....65
Σχετικές Έρευνες....67
Μεθοδολογία έρευνας....68
Ευρήματα....71
1. Παρούσα εικόνα σύζευξης της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας....72
1.1 Αντιλήψεις γύρω από την Κ.Αλ.Ο. και την κοινωνική εργασία....72
1.2 Σκέψεις για τη σχέση μεταξύ Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας....75
1.3 Η κοινότητα ως χώρος δράσης....82
2. Κοινωνική αλλαγή και κοινωνική ευημερία από την σύμπραξη Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας....83
2.1 Κοινωνικό όφελος μέσα από την εργασία των κοινωνικών λειτουργών σε εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο....83

2.1.1 Συνειδητοποίηση επαγγελματιών και αντιμετώπιση ανισοτήτων 83
2.1.2 Η πρόσκληση για την πανεπιστημιακή κοινότητα.....85
2.1.3 Προτεινόμενες δεξιότητες για κοινωνικούς/-ές λειτουργούς εντός της Κ.Αλ.Ο. 86
2.1. 4 Προτάσεις, προκλήσεις και δυνατότητες για τον ρόλο του/της κοινωνικού/-ής λειτουργού εντός της Κ.Αλ.Ο.....87
Πίνακας 2. Προτάσεις καθηκόντων κοινωνικών λειτουργών.....89
2.2 Βήματα από την Κ.Αλ.Ο. 90
2.3. Γόνιμο έδαφος για την σύμπραξη Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας 93
2.4 Η θέση της κοινωνίας των πολιτών και του κράτους.....95
ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....105
Ελληνόγλωσση.....105
Ξενόγλωσση.....109
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ 114
Παράρτημα Ι – Κατάλογος αντιστοιχίας συνεντευξιαζόμενων 114
Παράρτημα ΙΙ – Θεματικοί άξονες ημι-δομημένης συνέντευξης.....114

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΩΝ

COS	Charity Organisation Society
ΕΓΥΑ	Εξειδικευμένο Γραφείο Υποστηριζόμενης Απασχόλησης
IASSW	Διεθνής Ένωση Σχολών Κοινωνικής Εργασίας
ICA	Διεθνής Συνεταιριστική Ένωση
IFSW	Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών
ILO	Διεθνής Οργανισμός Εργασίας
RIPESS	Intercontinental Network for the Promotion of Social Solidarity Economy
SWAN	Social Work Action Network
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Κ.Αλ.Ο.	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
ΚΟ	Κοινωνική Οικονομία
Κοιν.Σ.Επ.	Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση
Κοι. Σ.Π.Ε.	Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης
ΠοΚΟΙΣΠΕ	Πανελλήνια Ομοσπονδία Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης
ΣΚΛΕ	Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Εισαγωγή

Όταν πρωτοήρθα σε επαφή με τον χώρο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (εφεξής Κ.Αλ.Ο.) μέσα από το δι-ιδρυματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία», ως κοινωνική λειτουργός με έξι χρόνια εμπειρία στο πεδίο, ήταν για μένα μια αποκάλυψη. Ο τρόπος λειτουργίας της, η ηθική πρόταξη, το γεγονός ότι συνδυάζει την οικονομική με την κοινωνική σφαίρα και οι δυνατότητες της ήταν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που με «μαγέψαν» επαγγελματικά και προσωπικά. Αισθάνθηκα σαν να μου παρέδωσαν το σφυρί για να καταρρίψω ένα τοίχο που βλέπουμε συχνά μπροστά μας οι κοινωνικοί λειτουργοί να δυσχεραίνει την ψυχοκοινωνική και οικονομική εξέλιξη των ατόμων όπως και το έργο μας.

Η Κ.Αλ.Ο. εμφανίστηκε ως όρος στην ελληνική νομοθεσία το 2016 (ν.4430/2016) και συνιστά το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που διεξάγονται συλλογικά, ανάμεσα στην αγορά και τον δημόσιο τομέα (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022, Αδάμ, 2022). Αποτελεί μια μετεξέλιξη της κοινωνικής οικονομίας (Moulaert & Ailenei, 2005) που σηματοδοτεί την επιστροφή σε ένα πρότερο αξιακό πλαίσιο και σε ριζοσπαστικές πρακτικές. Μερικές φορές στην βιβλιογραφία και στο πεδίο οι δύο όροι συγχέονται. Ο τομέας της Κ.Αλ.Ο. απαρτίζεται από συνεταιρισμούς, εταιρείες αλληλοβοήθειας, κοινωνικές επιχειρήσεις, σωματεία, άτυπες πρωτοβουλίες κ.ά. (Αδάμ, 2022· Temple κ.ά, 2017). Ο ακριβής ορισμός των κριτηρίων για το τι υπάγεται σε αυτό τον χώρο είναι ευέλικτος και αλλάζει από χώρα σε χώρα (Temple κ.ά, 2017).

Η κοινωνική εργασία συνιστά εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη και πεδίο ακαδημαϊκής εκπαίδευσης (IFSW, χ.χ.). Οι πρώτες σχολές κοινωνικών λειτουργών στην Ελλάδα ιδρύθηκαν στα μέσα του 20ου αιώνα (Μερτζανίδου, 2017· Ιωακειμίδης, 2012). Πρόκειται για μια επιστήμη με πολύ ευρύ πεδίο παρέμβασης που αποσκοπεί στην βελτίωση της κοινωνικής λειτουργικότητας των ατόμων και των συστημάτων (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Ορισμένα τυπικά παραδείγματα εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας αφορούν την συνηγορία υπέρ ατόμων και ομάδων, την κοινοτική ανάπτυξη, την παρέμβαση σε περιστατικά που περιλαμβάνουν άτομα, οικογένειες, ομάδες και κοινότητες και την οργάνωση κοινωνικής πολιτικής. Η κοινωνική εργασία έχει πολλές προσεγγίσεις και μοντέλα που αναπτύχθηκαν προκειμένου η επιστήμη να ανταποκρίνεται καλύτερα στις κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες που προκύπτουν.

Εξετάζοντας συνδυαστικά την διαθέσιμη βιβλιογραφία παρατηρούμε ότι τα δύο πεδία μοιράζονται πολλαπλά και βασικά κοινά σημεία κάτω από ορισμένα μοντέλα και προσεγγίσεις, όπως το αξιακό σύστημα, τον κοινωνικό σκοπό και την καλλιέργεια «από τα κάτω» (grassroot) εγχειρημάτων.

Καθώς ο αρχικός θαυμασμός μου από την ανακάλυψη του κόσμου της Κ.Αλ.Ο. καταλάγιασε ξεκινήσαν οι απορίες και οι προβληματισμοί με βάση αυτά τα κοινά σημεία. Για παράδειγμα, γιατί δεν είχα μάθει νωρίτερα για αυτό τον χώρο αλληλεγγύης; Ακόμα, γιατί δεν συνιστά αυτός ο χώρος μια διαδεδομένη επιλογή επαγγελματικής απασχόλησης των κοινωνικών λειτουργών; Αυτού του είδους τα ερωτήματα ήταν η αφορμή για να επιδιώξω μια εις βάθους διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας στο παρόν αλλά και τα όσα είναι δυνατό να συμβούν αν συμπορευθούν ως αλληλοσυμπληρούμενα πεδία. Η σύμπραξη της Κ.Αλ.Ο. με την κοινωνική εργασία και οι από κοινού δυνατότητες τους αποτελούν θέματα που θα εξεταστούν για πρώτη φορά. Κατά αυτόν τον τρόπο επιδιώκω να καλύψω ένα κενό στην βιβλιογραφία και να συνεισφέρω στην καλλιέργεια του αμοιβαίου ενδιαφέροντος ανάμεσα στους δύο υπό συζήτηση θεσμούς.

Όπως προδιαθέτει ο τίτλος η κοινωνική εργασία θα προσεγγιστεί μέσα από την οπτική της Κ.Αλ.Ο με έμφαση στα στοιχεία του αλληλέγγυου οικονομικού χώρου που είναι συμβατά σε κάποιο βαθμό με την κοινωνική εργασία. Μέσω αυτής της επιλογής το θέμα οριοθετείται προκειμένου να καλυφθεί επαρκώς μέσα από τους περιορισμούς της παρούσας εργασίας.

Στο πρώτο μέρος διενεργείται δευτερογενής έρευνα στην βιβλιογραφία της κοινωνικής εργασίας και της Κ.Αλ.Ο. ώστε να συγκεντρωθεί η θεωρία που θα θεμελιώσει και θα υποστηρίξει την διεξαγωγή έρευνας. Αρχικά, παρουσιάζεται η Κ.Αλ.Ο. όπως και οι συναφείς μη καπιταλιστικοί χώροι. Στην συνέχεια εξετάζεται το αξιακό σύστημα και οι στόχοι της Κ.Αλ.Ο., η ιστορική της πορεία διεθνώς και στον ελλαδικό χώρο και γίνεται μια σύντομη αναφορά σε κλασσικά και σύγχρονα πρόσωπα που το έργο τους επηρέασε και επιδρά στον συγκεκριμένο χώρο.

Το επόμενο κεφάλαιο μας εισάγει στην κοινωνική εργασία. Ξεκινά με μια γνωριμία με την επιστήμη και την διαδρομή της μέχρι να φτάσει στην σύγχρονη μορφή της. Στην συνέχεια επικεντρωνόμαστε στις μεθόδους παρέμβασης της που εκδηλώνουν στοιχεία αλληλεγγύης και μετασχηματισμού, ειδικότερα στο ριζοσπαστικό μοντέλο, στην κοινοτική κοινωνική εργασία και στις οικολογικές

προσεγγίσεις. Αυτοί οι τρόποι εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας επιλέχτηκαν με γνώμονα την συνάφεια των επιμέρους στόχων και σημείων εστίασης τους με την Κ.Αλ.Ο. Παρόλα αυτά, δεν αποκλείεται άλλα μοντέλα και προσεγγίσεις να είναι επίσης κατάλληλα για το πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο.

Ακολούθως, γίνεται μια απόπειρα σύνδεσης των δύο πεδίων βάσει κοινών μοτίβων που προκύπτουν από την μελέτη της θεωρίας που προηγήθηκε. Αναδεικνύεται η κοινή τους επιδίωξη για κοινωνική αλλαγή όπως και ότι τόσο η Κ.Αλ.Ο. όσο η κοινωνική εργασία μοιράζονται έναν αριθμό πρακτικών. Επιπλέον, θίγεται το ζήτημα της κριτικής που έχει ασκηθεί στους δύο υπό συζήτηση θεσμούς για τον ρόλο τους σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές.

Το δεύτερο μέρος αφορά την διεξαγωγή της πρωτογενούς έρευνας. Αρχικά, εξετάζεται η τρέχουσα κατάσταση σύμπραξης μεταξύ κοινωνικής εργασίας και Κ.Αλ.Ο. στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα, γίνεται αναφορά σε μια έρευνα με σχετική συνάφεια, στην οποία χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από πέντε ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμα, παρουσιάζεται η μεθοδολογία και στην συνέχεια εκθέτονται τα ευρήματα της έρευνας, τα οποία διακρίνονται σε δύο τμήματα σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος λαμβάνει χώρα συζήτηση σχετικά με την βιβλιογραφική επισκόπηση και τα ευρήματα της έρευνας. Η εργασία ολοκληρώνεται με ορισμένες τελικές σκέψεις για τα αποτελέσματα της προσπάθειας να εξεταστεί κάτω από αυτό το πρίσμα η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.)

Εννοιολογικά ζητήματα των χώρων πέρα από την καπιταλιστική οικονομία

Η έννοια της Κ.Αλ.Ο. κατέχει κεντρικό ρόλο στην θεωρητική πλαισίωση και στο ερευνητικό μέρος της παρούσας μελέτης. Προκειμένου να αιτιολογηθεί η επιλογή αυτής της έννοιας και σε μια προσπάθεια αποσαφήνισης μεταξύ συγγενικών εννοιών θα ακολουθήσει μια περιεκτική ανάλυση της σχετικής ορολογίας, που απαντάται συχνότερα σε καθημερινούς και ακαδημαϊκούς κύκλους. Ξεκινώντας θα γίνει ονομαστική αναφορά στους συναφείς όρους και στην συνέχεια στα αίτια δημιουργίας τους. Ακολούθως, οι σχετικοί όροι όπως και η Κ.Αλ.Ο. θα παρουσιαστούν συνοπτικά, με σχετικά παραδείγματα, και θα επισημανθούν βασικά σημεία σύγκλισης και απόκλισής μεταξύ τους.

Ομότιμα ή συμπληρωματικά με τον όρο Κ.Αλ.Ο. απαντώνται στην βιβλιογραφία κατά σειρά συχνότητας οι όροι κοινωνική οικονομία (ΚΟ), τρίτος τομέας και εναλλακτικοί οικονομικοί χώροι. Σύμφωνα με την Gibson- Graham (2006) αυτοί οι οικονομικοί χώροι συνιστούν, μαζί με τις μη χρηματικές συναλλαγές, πάνω από το 50% της οικονομικής δραστηριότητας. Με αυτή την επισήμανση τονίζεται η απόκλιση της πραγματικότητας από το αφήγημα που καθιστά τον καπιταλισμό το κύριο σύστημα της αγοράς. Κατά συνέπεια, η αναγνώριση του εύρους και του μεγέθους των μη καπιταλιστικών χώρων είναι μια αρχή προς μια συνολικότερη αναγνώριση της αξίας τους για την κοινωνία.

Οι υπό συζήτηση χώροι είναι γέννημα της αδυναμίας των κρατών να διαχειριστούν τις αναδυόμενες κοινωνικές ανάγκες και χαρακτηρίζουν τον προνοιακό πλουραλισμό (Evers & Laville, 2004· Moulaert & Ailenei, 2005· Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Κατά τον κοινωνιολόγο Ρόμπερτ Πίνκερ ο προνοιακός πλουραλισμός περιγράφει δύο καταστάσεις: α) ένα σύστημα με πολλαπλούς παρόχους υπηρεσιών που χρηματοδοτούνται κυρίως από το κράτος, β) την παρουσία πληθώρας παρόχων υπηρεσιών εναλλακτικών των κρατικών υπηρεσιών με το σκοπό της βαθμιαίας ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής πρόνοιας (Pinker, 1990, οπ. αναφ. Offer, 2012). Στην περίπτωση μας αναφερόμαστε στη δεύτερη κατάσταση. Οι χώροι εντός του προνοιακού πλουραλισμού είναι ανέφικτο να οριστούν απόλυτα καθώς στηρίζονται στο εκάστοτε ιστορικό, θεσμικό και τοπικό πλαίσιο που καθορίζει την

σχέση τους με το δημόσιο, ιδιωτικό και ενδιάμεσο τομέα (Moulaert & Ailenei, 2005). Ωστόσο, προκειμένου να είναι δυνατή μια κατάλληλη περιγραφή των όρων επιλέχθηκε ως πλαίσιο η ευρωπαϊκή προσέγγιση, που διαφέρει από των ΗΠΑ και από άλλων κρατών (Moulaert & Ailenei, 2005· Evers & Laville, 2004).

Ξεκινώντας με την ΚΟ, παρατηρείται ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Ωστόσο, ευκολότερα διακρίνεται από όσα δεν συνιστούν ΚΟ (Νικολαΐδης, 2018). Αυτό συμβαίνει επειδή η ποικιλομορφία των αντιπροσωπευτικών φορέων της διαφέρουν ως προς το αξιακό σύστημα και τους επιθυμητούς στόχους (ο.π.). Ως όρος χαίρει ευρείας προτίμησης σε θεσμικό και επιστημονικό πεδίο (Καβουλάκος, 2015) συγκριτικά με την υπόλοιπη συναφή ορολογία. Ειδικότερα, η ΚΟ συνιστά έναν οικονομικό χώρο και παράλληλα ένα φάσμα οργανισμών, ανεξάρτητων από δημόσιους και κερδοσκοπικούς, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με τον κοινό σκοπό της ικανοποίησης ανθρώπινων αναγκών μέσω της διακίνησης οικονομικών πόρων (Moulaert & Ailenei, 2005). Οι κοινωνικοί οργανισμοί ξεχωρίζουν επίσης από τους μη κερδοσκοπικούς καθώς κεντρικό σημείο του τρόπου λειτουργίας τους αποτελούν οι περιορισμοί στο συσσώρευση κέρδους των συμμετεχόντων (Evers & Laville, 2004). Η συμμετοχή των μελών στην λειτουργία και την ιδιοκτησία των εγχειρημάτων σε συνάρτηση με τον κοινωνικό χαρακτήρα των σκοπών προσδίδει επίσης κοινωνικό χαρακτήρα στον χώρο (Καβουλάκος, 2015).

Οι Ζαϊμάκης και Νικολαΐδης (2022) αναφέρονται στην προώθησή της ΚΟ ως μέσο για την επιστροφή της ηθικής και του κοινωνικού οφέλους στο πεδίο της οικονομίας. Παράλληλα, προειδοποιούν για την εργαλειοποίησή της από αντιθετικές πολιτικές και ιδεολογικές ομάδες, οι οποίες επιθυμούν την ένδυση του καπιταλισμού με έναν ανθρωπιστικό μανδύα (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Η βασική διάκριση ανάμεσα στα δύο «στρατόπεδα» έγκειται στο ότι οι μεν στοχεύουν στο μετασχηματισμό και οι δε στη διατήρηση του υπάρχοντος οικονομικού συστήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιθυμίας για διατήρηση είναι η προσάρτηση της ΚΟ από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) σαν σωτήρια λέμβος εν μέσω της κορύφωσης της κρίσης στην οποία είχε περιέλθει το κράτος πρόνοιας (ο.π.). Ουσιαστικά, με την προσάρτηση της στις στρατηγικές της ΕΕ έγινε προσπάθεια να μετριαστούν ορισμένες επιπτώσεις της ανεξέλεγκτης αγοράς και να υποστηριχθεί το υπό διάλυση κράτος πρόνοιας. Κατά τους Ζαϊμάκη & Νικολαΐδη (2022) η ΚΟ επιστρατεύτηκε χωρίς να επιδιωχθεί παράλληλα η ανατροπή των κοινωνικών δομών και σχέσεων που

δημιούργησαν τα προβλήματα (ο.π.). Στον αντίποδα, θα παρουσιαστεί μια κοινωνική επιχείρηση που συντελεί στην μεταβολή του παρόντος συστήματος.

Η κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.) «Καταλαχού» εδράζεται στην Αθήνα από το 2015 ως οπωροπαντοπωλείο/αναψυκτήριο. Ο κοινωνικός σκοπός του εγχειρήματος έγκειται στην διευκόλυνση της πρόσβασης των πολιτών της πόλης σε αγροτικά προϊόντα και προϊόντα μεταποίησης σε προσιτές τιμές και ταυτόχρονα την διασύνδεση μικρών παραγωγών με την μεγαλύτερη αγορά της Αθήνας (Καταλαχού, 2024). Επίσης, η επιλογή των προϊόντων γίνεται με βάση περιβαλλοντικά και εργασιακά κριτήρια, προκειμένου να προωθούνται πρακτικές θετικές προς την φύση και τον άνθρωπο (ο.π.). Ένα ακόμα κοινωνικό στοιχείο αφορά τον τρόπο λήψης αποφάσεων. Συγκεκριμένα, στο οπωροπαντοπωλείο και αναψυκτήριο αποφάσεις σχετικά με την επιχείρηση λαμβάνονται συλλογικά σε συνελεύσεις των μελών με δημοκρατική ψηφοφορία. Με αυτό τον τρόπο λειτουργίας το «Καταλαχού» πετυχαίνει οικονομική βιωσιμότητα εντός της αγοράς συνδυαστικά με κοινωνικές αξίες και υποστήριξη της γειτονιάς και των κοινοτήτων των παραγωγών, παρέχοντας ένα διαφορετικό πρότυπο σχέσεων εντός μιας επιχείρησης.

Ακολούθως, θα συζητηθεί ο τρίτος τομέας. Στην ύπαρξή του αναφέρθηκαν αρχικά ο Levesque και άλλοι (1999, οπ. αναφ. Moulaert & Ailenei,2005) επιθυμώντας να προσδιορίσουν τον χώρο που διακρίνεται από τον κρατικό και από τον ιδιωτικό. Ο τρίτος τομέας αναμειγνύει τυπικά και μη στοιχεία οργάνωσης, όπως η αγορά και η αυτό-βοήθεια, χρηματικούς και άλλους πόρους και η παραγωγή και αναγνώριση της αξίας προϊόντων και υπηρεσιών λαμβάνει χώρα με κανόνες εντός και εκτός της αγοράς (ο.π.). Για τους Evers και Laville (2004) συνιστά ένα συνδυασμό της αγοράς της οικονομίας, της κρατικής οικονομίας και της μη χρηματικής οικονομίας απέχοντας ίσα από αυτές τις τρεις οικονομίες – πόλους. Πρόκειται για μια ακόμα έννοια με ελαστικά όρια και είναι πιθανότερο να περιγράφει δραστηριότητες εκτός της καπιταλιστικής αγοράς, όπως μη κερδοσκοπικές, εθελοντικές, συνεταιριστικές κ.ά. (Καβουλάκος, 2015· Evers & Laville, 2004). Η Αδάμ (2009) συμπληρώνει ότι ο μη κερδοσκοπικός τομέας και η κοινωνική οικονομία συνιστούν δύο διακριτές προσεγγίσεις. Αυτές οι προσεγγίσεις βιώνουν τον τρίτο τομέα με σαφή και θολή οριοθέτηση αντίστοιχα από τους άλλους δύο τομείς και αυτό αποτελεί το σημείο διάκρισης μεταξύ τους (ο.π.). Το αριθμητικό επίθετο «τρίτος» αντιπροσωπεύει την απόρριψη της διχοτόμησης αποκλειστικά μεταξύ αγοράς και κράτους όπως και μεταξύ κοινωνικής και οικονομικής ζωής (Gaiger,2000 οπ. αναφ. Moulaert & Ailenei,

2005).Παράλληλα, με τον όρο υποδηλώνεται μια απόσταση από τους άλλους δύο τομείς, τον κρατικό και τον ιδιωτικό (Καβουλάκος, 2015). Ο τρίτος τομέας, ονομαζόμενος και τρίτο σύστημα, απαντάται συχνά ως όρος στα ευρωπαϊκά προγράμματα (Borzaga & Tortia, 2007 όπ. αναφ. Αδάμ, 2009) εμπεριέχοντας τους συνεταιρισμούς, τα ιδρύματα και τις ενώσεις (Καβουλάκος, 2015).

Ένα παράδειγμα φορέα του τρίτου τομέα αποτελεί η ActionAid International. Η μη κυβερνητική ομοσπονδία ιδρύθηκε το 70' στο Ηνωμένο Βασίλειο ως φιλανθρωπική οργάνωση και από το 2003 απέκτησε διεθνή χαρακτήρα. Η οργάνωση λειτουργεί με δωρεές, τις οποίες χρησιμοποιεί για την καταπολέμηση της φτώχειας, της κοινωνικής, οικονομικής περιβαλλοντικής αδικίας όπως και του αποκλεισμού(ActionAid, χ.χ.). Το έργο της επικεντρώνεται στην υποστήριξη και την ενδυνάμωση των γυναικών, καθώς αποτελεί τον πληθυσμό που βάλλεται επιπλέον σε περιόδους κρίσεων λόγω των πατριαρχιών κοινωνιών (ο.π.). Ως διεθνής οργανισμός εφαρμόζει πολλαπλά προγράμματα σχεδόν σε κάθε ήπειρο παρέχοντας λ.χ. υλική και ψυχολογική υποστήριξη σε ευάλωτες ομάδες. Αποτελεί μέρος του τρίτου τομέα καθώς η διοίκηση της είναι ανεξάρτητη από κράτη, από ιδιώτες και την αγορά και η προέλευση των πόρων της παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία (ActionAid, χ.χ.).

Μια επιπλέον, παρεμφερή έννοια αποτελούν οι εναλλακτικοί χώροι. Αυτές οι μορφές της κοινωνίας των πολιτών, εμπεριέχουν κάθε δράση και πρακτική που διαφοροποιείται από την αγορά και το κράτος και έχουν συγχρόνως περιθωριοποιηθεί από την καπιταλιστική κυριάρχηση (Καβουλάκος, 2015· Gibson-Graham, 2006). Η Gibson- Graham (2006) διευκρινίζει ότι η διαφορά με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις ενυπάρχει στο περιβαλλοντικό φιλικό ή κοινωνικά υπεύθυνο χαρακτήρα της παραγωγής, του προϊόντος και του πλεονάσματος. Επιπλέον, σημαντική κρίνεται η πρακτική εφαρμογή των αρχών και αξιών που αποκλίνουν από το κυρίαρχο σύστημα (Καβουλάκος, 2015· Fuller & Jonas, 2003). Αξίες όπως η ισότητα, η αμοιβαιότητα και η αλληλεγγύη και παράλληλα η δημοκρατία, η συμμετοχή και η οικολογία που αποβλέπουν στην προτεραιοποίηση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος αντί για την συσσώρευση κέρδους (ο.π.). Το αξιακό σύστημα στο οποίο αναφέρεται ο Καβουλάκος συμβαδίζει με τις αξίες και τις αρχές της Κ.Αλ.Ο. που θα αναλυθούν περαιτέρω στο επόμενο υποκεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Καβουλάκο (2015) το αξιακό σύστημα ωθεί σε αλλαγές στην καθημερινότητα και την κοινωνία μέσω της προαγωγής της δημοκρατίας ενώ ταυτόχρονα προβάλλεται ένα μετακαπιταλιστικό μοντέλο.

Στο ίδιο πλαίσιο ο Jonas (2010) θέτει την παράμετρο του «alterity», της αντίληψης δηλαδή ότι υπάρχει το «άλλο» πέρα από «εμάς» και κατά πόσο τα άτομα που εμπλέκονται με μη συμβατικά εγχειρήματα τα αναγνωρίζουν επίσης ως μη συμβατικά. Τονίζει ότι αυτό είναι σημαντικό αφού επιβεβαιώνει ότι το εγχείρημα δεν συνιστά μια παραλλαγή του κυρίαρχου συστήματος αλλά όντως εναλλάσσεται από το συμβατικό σύστημα (Jonas, 2010). Ορισμένοι ενσαρκώνουν αυτή την εναλλαγή από το κυρίαρχο και παράλληλα απορρίπτουν το συμβατικό και άλλοι επικεντρώνονται στην προσφορά μιας επιπλέον επιλογής πέρα από τις υπάρχουσες (Fuller & Jonas, 2003). Αυτές οι ομάδες ονομάζονται από τους Fuller και Jonas (2003) εναλλακτικές - αντιθετικές και εναλλακτικές - προσθετικές αντίστοιχα.

Οι εναλλακτικοί χώροι συμμετέχουν στο σύνολο τους ενεργά στην οικονομία και την πολιτική διαθέτοντας συγκεκριμένη γεωγραφική διάσταση με δυνατότητες επέκτασης μέσω αλληλέγγυων δικτύων (Καβουλάκος, 2015). Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι ο αυτοδιαχειριζόμενος κοινωνικός χώρος «Pasamontaña». Ο χώρος συστάθηκε το 2010 στον Κορυδαλλό μετά από πρωτοβουλία κατοίκων της περιοχής. Αποτελεί ένα μέρος συναντήσεων μέσα στον οποίο θα μπορούσαν να καλυφθούν ανάγκες και να υιοθετηθεί μια, διαφορετική από την κυρίαρχη, κοινωνική οργάνωση και κοινωνικές σχέσεις (Pasamontana, 2016). Σύμφωνα με το blog του χώρου (2016) η λειτουργιά του αφορά αφενός την σύσταση δομών και δραστηριοτήτων αλληλεγγύης και αφετέρου την δράση υπέρ εργασιακών και κοινωνικών ζητημάτων. Μέχρι στιγμής έχουν συσταθεί μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας, δανειστική βιβλιοθήκη/ταινιοθήκη, βραδιές κινηματογράφου και μουσικής και έχουν οργανωθεί συμμετοχές σε πορείες και ενημερώσεις για επίκαιρα κοινωνικοπολιτικά θέματα (Pasamontana, 2016). Ο χώρος λειτουργεί ανεξάρτητα από το πολιτικό και το οικονομικό σύστημα. Βασίζεται αποκλειστικά σε προσωπικές συνεισφορές για τα έξοδά και στηρίζεται σε αποφάσεις που λαμβάνονται εντός συνελεύσεων. Ο χώρος «Pasamontaña» είναι εναλλακτικός γιατί ο τρόπος λειτουργίας του διαφέρει από δομές του κυρίαρχου συστήματος και επειδή βρίσκεται εκτός του καπιταλισμού με το να μην αποσκοπεί σε οικονομικά οφέλη ή οικονομικές συναλλαγές γενικότερα.

Τελευταία θα παρουσιαστεί ο χώρος της Κ.Αλ.Ο. – όμοιοι όροι συνιστούν η αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία - προκειμένου οι ιδιαιτερότητές της να γίνουν κατανοητές σε συνάρτηση με τις προαναφερθέντες έννοιες. Η λέξη «αλληλέγγυα» χαρακτηρίζεται ως επιστροφή στις αξίες που διακατείχαν την αρχική ΚΟ (Moulaert & Ailenei, 2005) και συνδέεται με

ριζοσπαστικές πρακτικές που προήλθαν από κινηματικές δράσεις (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010· Οικονομάκης, 2022· Κούκη, 2022). Ο Οικονομάκης (2022) ειδικότερα αναφέρεται στην συσχέτιση ανάμεσα στην ανάπτυξη της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα από το 2010 και των κινημάτων της Λατινικής Αμερικής. Τα κινήματα αυτής της περιόδου ονομάζονται «ροζ παλίρροια», επειδή δεν θεωρούνται τόσο επαναστατικά και ριζοσπαστικά όσο τα «κόκκινα» κινήματα που προηγήθηκαν το 70' και το 80' (Οικονομάκης, 2022). Σύμφωνα με την θεωρία της «απήχησης/διαπεραστικότητας» κινήματα και χώρες μπορούν να είναι ταυτόχρονα πομποί και δέκτες συμβολισμών και πρακτικών και να υπάρχουν πολλαπλοί συντελεστές επικοινωνίας (ο.π.). Κατά τον Οικονομάκη (2022) οι Λατινοαμερικάνικες, «ροζ» κινηματικές δράσεις του 2000 και η Ζαπατίστικη Αυτονομία ενέπνευσαν μέρος της Κ.Αλ.Ο. που εκφράζεται στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται η έμπνευση που προήλθε από την πρακτική των ανακτημένων επιχειρήσεων στην Αργεντινή και την προεικονιστική τους δράση, οδηγώντας στην αναγέννηση αντίστοιχων εγχειρημάτων σε μεσογειακές χώρες, όπως και τράπεζες χρόνου, κοινωνικά ιατρεία και συνεργατικές προσπάθειες (ο.π.). Παράλληλα, αντιδράσεις κατά της λιτότητας έλαβαν μέρος εντός της χώρας την ίδια περίοδο αρχικά στους δρόμους και από το 2012 και έπειτα με περισσότερο τοπικό, έμφυλο και ταξικό χαρακτήρα (Κούκη, 2022). Εντός των κινηματικών δράσεων γεννήθηκαν πολλαπλά αυτοοργανωμένα και άτυπα κοινωνικά εγχειρήματα που κάλυψαν τις καθημερινές ανάγκες εξασκώντας την φροντίδα προς τους άλλους, την κοινωνική συνύπαρξη και την ενδυνάμωση κ.ά. Κατά αυτόν τον τρόπο οι πρακτικές αυτές έθεσαν τις βάσεις της Κ.Αλ.Ο.

Βασικοί πυλώνες της Κ.Αλ.Ο. συνιστούν η αμοιβαιότητα, η συλλογική δράση με προέλευση από τα κάτω, η κοινωνική καινοτομία και η κατεύθυνση προς την κοινοτική ευμάρεια (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010· Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Έχει ευρεία χρήση ως όρος τα τελευταία έτη από διεθνείς οργανισμούς όπως τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (ILO), από την ελληνική νομοθεσία (ν. 4430/2016) όπως και από σχεδιαστές θεσμών, επιστήμονες κ.ά. (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Σύμφωνα με το RIPESS (χ.χ.) το σύστημα της Κ.Αλ.Ο. πέρα από οικονομικής φύσης, είναι ταυτόχρονα κοινωνικό-πολιτικής και πολιτιστικής καθώς επικεντρώνεται στις διαδικασίες διατήρησης της ζωής και δίνει προτεραιότητα στον ανθρώπινο παράγοντα έναντι στην συσσώρευση κεφαλαίου.

Ένα παράδειγμα εγχειρήματος Κ.Αλ.Ο. συνιστά ο Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) «ίρις» με έδρα την Θεσσαλονίκη. Ο συνεταιρισμός διαθέτει συνεργείο καθαρισμού, υπηρεσίες τροφοδοσίας (catering) και βιολογικό αμπελώνα, τα προϊόντα του οποίου διατίθεται στην αγορά (Κοι. Σ.Π.Ε. ίρις, 2024). Ο σκοπό του μέσα από τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες συνοψίζεται στην (επαν)ενσωμάτωση ατόμων με ψυχοκοινωνική προβλήματα στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. μοιράζονται μεταξύ τους τον ίδιο σκοπό όπως και άλλα χαρακτηριστικά με βάση την νομοθεσία. Συγχρόνως, διαφοροποιούνται στον τρόπο επίτευξης της (επαν)ένταξης των ατόμων. Η γενική συνέλευση αποτελεί και σε αυτό το παράδειγμα το ανώτατο όργανο διοίκησης. Παρόλα αυτά, μέλη του φορέα στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι πέρα από πολίτες, ειδικοί ψυχικής υγείας και φορείς όπως ο Δήμος Προποντίδος Ν. Χαλκιδικής, το Γενικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης «Ιπποκράτειο» και άλλοι (Κοι.Σ.Π.Ε. ίρις, 2024). Σε αντίθετη με τυπικές υπηρεσίες ψυχικής υγείας στον συνεταιρισμό τα άτομα με ψυχοκοινωνικές δυσκολίες που εξυπηρετούνται είναι επίσης μέλη του και συμμετέχουν ισότιμα στην διοίκηση. Ο συνεταιρισμός «ίρις» ανήκει στην Κ.Αλ.Ο. καθώς ακολουθεί το αξιακό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο., λειτουργεί δημοκρατικά και ιδρύθηκε για να διευκολύνει την ένταξη ενός ευάλωτου πληθυσμού σε βασικούς τομείς της κοινωνίας, βάζοντας σε προτεραιότητα το άτομο έναντι του οικονομικού κέρδους.

Συνολικά, παρατηρούμε πώς όλα τα παραπάνω σχήματα βρίσκονται ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον κρατικό τομέα και οι δράσεις τους ενέχουν ένα κοινωνικό πρόσημο. Ο βαθμός στον οποίο αυτοπροσδιορίζονται θεσμικά αλλά και εντάσσονται στην οικονομία της αγοράς καθορίζει την διαφοροποίηση τους, μολονότι μια καθαρή διάκριση δεν υφίσταται όπως γίνεται φανερό από τα παραδείγματα. Με εξαίρεση τον τρίτο τομέα, οι υπόλοιποι χώροι που παρουσιάστηκαν ενώνονται και αλληλεπικαλύπτονται στα πλαίσια του κοινού συστήματος αξιών, το οποίο θα εξεταστεί στην συνέχεια.

Αξιακό πλαίσιο και στόχοι της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Το αξιακό σύστημα των εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. κατέχει καίριο ρόλο αφού αποτελεί το σημείο διάκρισής τους από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις (Social Economy Charter, 2019) και οδηγεί στην εκπλήρωση των σκοπών τους. Οι αξίες και αρχές που πρεσβεύονται στον χώρο της Κ.Αλ.Ο. ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με το αξιακό πλαίσιο της ΚΟ. Αυτό με την σειρά του θεμελιώνεται στις συνεταιριστικές αρχές, όπως αυτές πρεσβεύονται από την Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση (2015). Για αυτό τον λόγο θα αξιοποιηθούν συνδυαστικά πηγές που αναφέρονται στο αξιακό πλαίσιο της ΚΟ, της Κ.Αλ.Ο και των συνεταιρισμών. Αρχικά, παρουσιάζονται οι αξίες και οι αρχές της Κ.Αλ.Ο. και ακολούθως συζητείται ο ιδιαίτερος ρόλος στον οποίο τοποθετείται η έννοια της φροντίδας εντός αυτού του πλαισίου. Σε επόμενες παραγράφους παρουσιάζεται η κατάσταση στην Ελλάδα και επιχειρείται μια κριτική προσέγγιση απέναντι στον τρόπο παρουσίασης των αξιών από τους αρμόδιους θεσμούς. Κλείνοντας, πραγματοποιείται μια σύνδεση μεταξύ του αξιακού συστήματος και των στόχων στους οποίους αποβλέπει η Κ.Αλ.Ο. σε παγκόσμιο επίπεδο.

Κατά την Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση (2015) τα μέλη ενός συνεταιρισμού χρειάζεται να εξασκούν τις αξίες της δημοκρατίας, της ισότητας, της αυτοβοήθειας, της ισοτιμίας, της αλληλεγγύης και της αυτευθύνης. Παράλληλα, καλούνται να εφαρμόζουν διαφάνεια, κοινωνική υπευθυνότητα, εντιμότητα και φροντίδα για τους συνανθρώπους (ο.π.). Οι συνεταιριστικές αρχές συνθέτουν κατά τον Νικολαΐδη ένα πλαίσιο αναφοράς για «την οργάνωση της συζήτησης, την κατανόηση και οριοθέτηση της κοινωνικής οικονομίας, την παρακολούθηση και την κατηγοριοποίηση των διαφοροποιήσεων και των ποικίλων νέων μορφών που αυτή λαμβάνει» τονίζοντας αντίστοιχα την σημαντικότητα του αξιακού συστήματος (2018: σελ. 226). Παράλληλα, έχουν παγκόσμια ισχύ παρόλο που μπορεί να υπάρχουν ορισμένες διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα.

Από τις αξίες υπό συζήτηση προκύπτουν μια σειρά από αρχές κοινές για την ΚΟ και την ΚΑλΟ. Συγκεκριμένα, το Social Economy Europe - σημείο αναφοράς για την ΚΟ στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) αναφέρεται : α) στην αρχή της προτεραιοποίησης του ανθρώπου και της κοινωνίας έναντι του κεφαλαίου, β) στην δημοκρατική άσκηση εξουσίας από τα μέλη, γ) στην ανοιχτή και εθελοντική συμμετοχή, δ) στην σύγκλιση των συμφερόντων μελών και κοινωνίας, ε) στην

αλληλεγγύη μαζί με την ευθύνη, ζ) στην αυτονομία της διοίκησης των φορέων, η) στην ανεξαρτησία από δημόσιους φορείς και θ) την επανεπένδυση κερδών για την βιώσιμη ανάπτυξη προς ικανοποίηση σημείων ενδιαφέροντος για το γενικό συμφέρον και αυτό των μελών (Social Economy Charter, 2019). Το Social Economy Europe, πρώην European Standing Conference of Cooperatives, Mutuals, Associations and foundations (Ευρωπαϊκό Συνέδριο Διαρκείας των Συνεταιρισμών, των Εταιρειών αλληλοβοήθειας και των Ιδρυμάτων) είναι ένας στρατηγικός συνέταιρος των ευρωπαϊκών ιδρυμάτων με σκοπό την ορατότητα, την υποστήριξη και την αντιπροσώπευση της ΚΟ στην ένωση όπως και την ανάπτυξη διαλόγου για σχετικά ζητήματα (Social Economy Europe χ.χ.).

Παρόλο που ο θεσμός αναφέρεται στην ΚΟ συμπεριλήφθηκε καθώς αντιπροσωπεύει όλες τις χώρες εντός ΕΕ, αδιακρίτως αν χρησιμοποιούν τον όρο ΚΟ ή Κ.Αλ.Ο. στο νομοθετικό επίπεδο. Οι αρχές που αναφέρονται από το Social Economy Europe είναι όμοιες με τις συνεταιριστικές αρχές όπως διατυπώνονται από την ICA. Απουσιάζουν οι αρχές της οικονομικής συμμετοχής των μελών, της πληροφόρησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης των συμμετεχόντων και της συνεργασίας μεταξύ συνεταιρισμών (Διεθνής Συνεταιριστική Ένωση, 2015). Παρατηρείται ότι η Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην σχέση των μελών με τα εγχειρήματα και την προώθηση του συνεταιριστικού χαρακτήρα.

Άλλοι οργανισμοί μεγάλης εμβέλειας όπως ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας και τα Ηνωμένα Έθνη αναφέρονται ενδεικτικά σε ορισμένες αξίες και αρχές χρησιμοποιώντας ως όρο ομπρέλα την ΚΟ ή την Κ.Αλ.Ο. αντίστοιχα (ILO, 2022· Yi, Farinelli & Landveld, 2023). Μια αξία που έχει ιδιαίτερη σημασία στην οικονομία και την κοινωνία και απαντάται σε μεγάλο βαθμό στους φορείς που διατυπώνουν το αξιακό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. είναι η φροντίδα προς τους άλλους.

Η παροχή φροντίδας παραπέμπει στην πολιτική οπτική της Tronto (1993, οπ. αναφ. Κούκη, 2022), που την αναγνωρίζει ως καίριο παράγοντα για τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και με το περιβάλλον όπως και διαμορφωτή ζητημάτων εργασίας, δικαιοσύνης και ανισότητας. Για το Care Collective (2020) η φροντίδα είναι επίσης μια κοινωνική δεξιότητα και δραστηριότητα που αφορά την έμπρακτη έγνοια για όσα είναι αναγκαία για την διατήρηση και την ευημερία της ζωής. Μέσα από την έμφαση της στο αξιακό σύστημα της Κ.Αλ.Ο. αντηχεί η φεμινιστική διεκδίκηση περί ισότιμων σχέσεων των φύλων, ένταξης της συλλογικότητας στις

αναπαραγωγικές εργασίες και ορατότητας των ατόμων που λαμβάνουν και που στερούνται φροντίδας (Κούκη, 2022). Παράλληλα, αναγνωρίζονται και γίνονται αποδεκτές οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των ανθρώπων (The Care Collective, 2020). Συνδυαστικά με το υπόλοιπο αξιακό υπόβαθρο οι πρακτικές Κ.Αλ.Ο. σκιαγραφούν ένα δρόμο διαφορετικό από τον νεοφιλελευθερισμό και την επικράτηση της συσσώρευσης κέρδους. Στην συνέχεια συζητείται κατά πόσο αυτό συμβαίνει και στην ελληνική περίπτωση.

Στην Ελλάδα η νομοθεσία (ν.4430/2016, άρθρο 2, παρ.1) υποδεικνύει την λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. με γνώμονα ένα αξιακό υπόβαθρο που περιλαμβάνει την ισότητα, την συνεργασία, την αλληλεγγύη, την δημοκρατία και τον σεβασμό στο περιβάλλον και το άτομο. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στην Κ.Αλ.Ο. ως φορέα συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας, κοινωνικής καινοτομίας και βιώσιμης ανάπτυξης (ν.4430/2016, άρθρο 2).

Η συνολική εικόνα για την θέση του αξιακού συστήματος της Κ.Αλ.Ο. σε πανευρωπαϊκό και σε τοπικό επίπεδο οδηγεί σε ορισμένες σκέψεις. Ένα βασικό θέμα που προκύπτει είναι η απουσία αναφοράς αρχών και αξιών από ορισμένους θεσμούς καθώς και η παράλειψη αναγνώρισης των άτυπων κοινωνικών χώρων και της συνεισφοράς τους. Ειδικότερα, από το Social Economy Europe παραλείπονται οι αρχές σχετικά με την προώθηση και την ενδυνάμωση της Κ.Αλ.Ο. και η αρχής της ισότητας των συμμετεχόντων. Οι πρώτες υποδεικνύουν μια βιώσιμη εναλλακτική του παρόντος συστήματος ενώ η ισότητα παραπέμπει στην απόρριψη της εργασιακής και οικονομικής ιεραρχίας που διακατέχει τον καπιταλισμό. Οι παραλείψεις μπορούν να συνδεθούν με την εκμετάλλευση φορέων της ΚΟ και της Κ.Αλ.Ο. ως μέσο ελάφρυνσης του κράτους από υπηρεσίες και παροχής μέριμνας για πληθυσμιακές ομάδες σε ευαλωτότητα και την εργασιακή τους ένταξη (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010).Ταυτόχρονα, αναμένεται η αγορά και ο ανταγωνισμός να παραμείνουν ανεπηρέαστες τόσο από τις δράσεις των εναλλακτικών οικονομικών χώρων όσο και από τις ακάλυπτες ανάγκες των πολιτών (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010, σελ. 4-27). Ως αποτέλεσμα, ο αυτοσκοπός της κοινωνικής οικονομίας για συνολικότερο μετασχηματισμό παραλείπεται ενώ η τάση στην οποία αναφέρθηκαν οι Αδάμ & Παπαθεοδώρου (2010) για περαιτέρω χρησιμοποίησή της ΚΟ από πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένει. Συνεπώς, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο θεσμός της ΕΕ, πιθανόν για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν αναγνωρίζει την Κ.Αλ.Ο., ως μέρος της ΚΟ

και συνολικά, αφού απομονώνει τις περισσότερο ριζοσπαστικές και μετασχηματικές της επιδιώξεις όπως αυτές αντιπροσωπεύονται μέσα από το αξιακό της σύστημα.

Σε τοπικό επίπεδο, η σύντομη αναφορά του νόμου ν.4430/2016 στις αξίες της Κ.Αλ.Ο. φαίνεται άνιση σε σχέση με την βαρύτητα που δίνεται λ.χ. από την Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση. Αυτή η έλλειψη αναπληρώνεται εν μέρει από τον οδηγό αξιών, που ισχύει για τους συνεταιρισμούς διεθνώς και οι οποίοι αποτελούν σημαντική μερίδα των εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα, και από τους διεθνείς στόχους της Κ.Αλ.Ο.

Συγκεκριμένα, το Διεθνές Δίκτυο για την Προώθηση της Κ.Αλ.Ο. (RIPESS) πραγματοποιεί ετησίως συναντήσεις με φορείς – μέλη για την διαμόρφωση στρατηγικής συμβατής με τις επίκαιρες συνθήκες. Επί του παρόντος, το RIPESS προτρέπει στην βελτίωση της οικονομικής διασυνεργασίας μεταξύ των φορέων Κ.Αλ.Ο. με την προώθηση των τοπικών οικοσυστημάτων και την υποστήριξη καινούργιων δικτύων. Επιπλέον, ενθαρρύνει την περαιτέρω αναγνώριση της ΚΟ μέσω της σύμπραξης με φορείς δημόσιας πολιτικής και την ισχυροποίηση συμμαχιών με το άνοιγμα δραστηριοτήτων προς την κοινότητα και ειδικά τους νέους (RIPESS Europe, χ.χ) Για μια πληρέστερη αντίληψη των τωρινών στόχων για την Κ.Αλ.Ο. χρειάζεται να ανατρέξουμε στην πορεία της μέχρι το σήμερα.

Από τις συντεχνίες του αρχαίου κόσμου στην Κ.Αλ.Ο.

Η Κ.Αλ.Ο. προέκυψε ιστορικά από την ΚΟ και το παραδοσιακό συνεταιριστικό κίνημα. Κατά μια έννοια αποτελεί προέκταση του πνεύματος τους για μια δικαιότερη, συμπεριληπτική και περισσότερο ανθρωποκεντρική παρά κεφαλαιοκεντρική οικονομία. Αρχικά, παρουσιάζεται η ιστορία του συνεργατισμού, η οποία προηγείται ιστορικά των εναλλακτικών οικονομικών χώρων. Περιγράφεται η παρουσία του από την αρχαιότητα μέχρι την σύγχρονη του μορφή, ως κεντρικό στοιχείο των αποτυπώσεων της ΚΟ και της Κ.Αλ.Ο. Ακολουθώντας την χρονική ροή στην συνέχεια συστήνεται η ΚΟ και έπειτα η Κ.Αλ.Ο. εντός των ιστορικό-κοινωνικό-οικονομικών πλαισίων στα οποία αναπτύχθηκαν. Σε κάθε πλαίσιο εξετάζεται η εξέλιξη του παράλληλα σε ευρωπαϊκό και τοπικό επίπεδο. Η ενότητα ολοκληρώνεται με μια συνολική ματιά στην ιστορία του υπό συζήτηση χώρου οικονομικών δραστηριοτήτων.

Αρχικά, στοιχεία για ομάδες που αναλάμβαναν το συλλογικό όφελος και την ευμάρεια ορισμένων ομάδων πολιτών εντοπίζονται ήδη από την εποχή της αρχαίας Αιγύπτου, της αρχαίας Ελλάδας και της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (Defourny &

Develtere,1999). Ο συνεργατισμός ως πρακτική χρονολογείται ακόμα παλαιότερα, στις πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες (Παπαγεωργίου, 2015). Φαίνεται ότι από τις πρώτες προσπάθειες οργάνωσης οι άνθρωποι, μέσα από την ανάπτυξη της οικονομίας, επιθυμούσαν συλλογική ευημερία.

Ακολούθως της πτώσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, οι Defourny και Develtere (1999) αναφέρουν διάφορες ενώσεις μοναχών οι οποίες διατήρησαν το πνεύμα της συνεργατικότητας και της αμοιβαιότητας στην Ευρώπη στα πλαίσια του Κοινωνικού Χριστιανισμού. Με την σειρά τους την σκυτάλη έλαβαν από τον 9ο αιώνα αδελφότητες και συντεχνίες στις αγγλόφωνες και γερμανόφωνες χώρες (Defourny & Develtere,1999· Moulaert & Ailenei,2005). Ιδιαίτερη σημασία έχει ο σκοπός των συντεχνιών, που συνιστούσαν κατά τον Παπαγεωργίου (2015) ενώσεις ατόμων που ασκούσαν το ίδιο επάγγελμα και ρύθμιζαν την εντιμότητα στην εργασία τους και την εξυπηρέτηση των μελών και των πελατών τους. Κατά τον Μεσαίωνα υπήρξαν συντεχνίες παγκοσμίως, οι οποίες σταδιακά απέκτησαν δύναμη ελέγχοντας μονοπωλιακά την δυνατότητα άσκησης επαγγελμάτων (Defourny & Develtere,1999· Παπαγεωργίου, 2015). Συγκεκριμένα στην Ευρώπη, σε αντίθεση με τα σύγχρονα εγχειρήματα ΚΟ, ομάδες με τέτοια χαρακτηριστικά υπάγονταν σε κάποιο ανώτερο ίδρυμα όπως η Εκκλησία και το κράτος, ενώ οι ανεξάρτητες ενώσεις διώκονταν (Defourny & Develtere,1999· Moulaert & Ailenei, 2005). Από τον 16ο αιώνα, η επέκταση των λεγόμενων Φιλικών Λεσχών στα αγγλοσαξονικά κράτη, η έλευση του Διαφωτισμού, μυστικές ενώσεις και ο ελευθεροτεκτονισμός συνεισέφεραν στην ιδεολογική προετοιμασία της Γαλλικής Επανάστασης (Defourny & Develtere,1999).

Ωστόσο, η αυξημένη εξουσία των συντεχνιών σε συνδυασμό με την επικράτηση του φιλελευθερισμού και του ατομικού οφέλους έναντι του συλλογικού οδήγησαν στην σύγκρουση μεταξύ του νέου κράτους και του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι (Defourny & Develtere,1999· Moulaert & Ailenei,2005· Παπαγεωργίου, 2015). Η ελευθέρια για αυτόνομη συνένωση καταργήθηκε και επετράπη ξανά θεσμικά από τα τέλη του 19ου αιώνα (Defourny & Develtere,1999). Την εξίσωση μετέβαλε επίσης η βιομηχανική επανάσταση, με τις αλλαγές στις σχέσεις παραγωγής και την λογική της συσσώρευσης κέρδους, που αύξησε την αστάθεια σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο (Παπαγεωργίου, 2015). Την ίδια εποχή άνθισαν πληθώρα ιδεολογιών και κοινωνικών δράσεων για την αντιμετώπιση της μαζικής εξαθλίωσης και ένδειας που προήλθε από την εξάπλωση της βιομηχανίας, μερικές εκ των οποίων στράφηκαν στην αλληλεγγύη και την αυτό-οργάνωση (ο.π.).

Μεταξύ άλλων, οι Defourny & Develtere (1999). αναφέρουν την ύπαρξη αρκετών φιλελεύθερων ιδεολόγων, οι οποίοι ήταν δεκτικοί στην ιδέα των οργανώσεων αλληλοβοήθειας, καθώς αντανακλούσε την οικονομική ελευθερία και την απουσία κρατικής παρέμβασης που προωθούσαν. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν δημιουργήθηκαν οι βάσεις για τον συνεταιρισμό σύγχρονης μορφής (Παπαγεωργίου, 2015) και κατά τους Moulaert και Ailenei (2005) επινοήθηκε η ΚΟ ως έννοια.

Συγκεκριμένα, η αρχή του συνεταιρισμού όπως τον γνωρίζουμε σήμερα τοποθετείται στην ίδρυση του συνεταιρισμού καταναλωτών Ρότσντεϊλ στην ομώνυμη κωμόπολη το 1844 (ICA, χ.χ.). Σε μια ισχυρή έκφραση του συνεταιριστικού σοσιαλισμού της εποχής 28 τεχνίτες, οι οποίοι ζούσαν σε κατάσταση φτώχειας, αποφασίζουν να ενώσουν τους πόρους και τις δυνάμεις τους για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στην αγορά αγαθών επιβίωσης, δημιουργώντας έναν «από τα κάτω» καταναλωτικό συνεταιρισμό ανεξάρτητο από οργανισμούς, που θα λειτουργούσε με σεβασμό και διαφάνεια απέναντι στους καταναλωτές - μέλη του. Αυτό το χαρακτηριστικό παράδειγμα αποδεικνύει ότι η αναγκαιότητα, η κοινωνική πίεση και η συνολικότερη κρίση σε συνδυασμό με την κρατική και ιδιωτική ανεπάρκεια και αδιαφορία αποτελούν έφορο έδαφος για την ΚΟ, όπως επισημαίνουν και οι Defourny και Develtere (1999) και Moulaert και Ailenei (2005). Την ίδια εποχή, ξεχωριστά από τον Ρότσντεϊλ, ξεκίνησαν να αναπτύσσονται παρόμοια εγχειρήματα και ο θεσμός του συνεταιρισμού εξαπλώθηκε εκ νέου (Παπαγεωργίου, 2015· Γρίτζας, Τζέκου & Παζαΐτης, 2015). Συγχρόνως και σταδιακά για τα επόμενα χρόνια έως και τον 20ο αιώνα, οι τρεις κύριοι τύποι οργανώσεων που απαρτίζουν την ΚΟ αποκτούν θεσμική αναγνώριση και πλαισίωση (Moulaert & Ailenei, 2005).

Αναφορικά με την χρήση της ορολογίας «Κοινωνική Οικονομία», εφευρέτης ήταν ο Γάλλος οικονομολόγος Σαρλ Ντουνογιέ, με τον όρο «économie sociale» (Moulaert & Ailenei, 2005). Το άτομο που πρώτο καθόρισε τα επιμέρους τμήματα της και συνεισέφερε σημαντικά στην ακαδημαϊκή αναγνώριση της έννοιας ήταν ο Σαρλ Ζιντ το 1912 (Defourny & Develtere,1999· Moulaert & Ailenei,2005). Έκτοτε, η ΚΟ νοείται ως αποτελούμενη κατά βάση από τους συνεταιρισμούς, τις εταιρείες αλληλοβοήθειας και τους επαγγελματικούς συλλόγους/ενώσεις. Οι Defourny & Develtere (1999) επισημαίνουν ότι οι τύποι κοινωνικής επιχειρηματικότητας δεν εμφανίζονται όλοι σε κάθε χώρα και διαφέρουν σημαντικά από κράτος σε κράτος.

Καθώς το ελληνικό κράτος μόλις είχε συσταθεί την εποχή που γεννήθηκε η έννοια χρειάστηκε επιπλέον χρόνος για να είναι ικανό να στηρίξει σύγχρονους

συνεταιρισμούς, άλλες αποτυπώσεις της ΚΟ και μετέπειτα της Κ.Αλ.Ο. (Avdelidis, 1986 όπ. αναφ. Varvarousis & Tsitsirigkos, 2019). Παρόλα αυτά, υπήρχαν πρώιμες μορφές συνεταιρισμού πριν την ελληνική επανάσταση, κυρίως κομμούνες, οι αξίες και οι πρακτικές των οποίων διέθεσαν μια αξιοσημείωτη βάση για τις επόμενες γενιές (Metelopoulos, 2013, όπ. αναφ. Varvarousis & Tsitsirigkos, 2019).

Η εξάπλωση της σύγχρονης μορφής των φορέων ΚΟ συνεχίστηκε στα μέσα του 20ου αιώνα και αποτέλεσε χείρα βοηθείας σε περιόδους κρίσης, στην οικονομική κατάρρευση και στην μεταπολεμική περίοδο (Moulaert & Ailenei,2005). Ειδικότερα, το 1970 η κρίση στην βιομηχανία μαζικής παραγωγής συνδυαστικά με το ανεπαρκές κράτος πρόνοιας επανάφεραν την οπτική «το μικρό είναι όμορφο», μια προσέγγιση που ευνοούσε μικρά και τοπικά εγχειρήματα στον αντίποδα της μαζικότητας της παραγωγής (ο.π.). Μέσου αυτής ενθαρρύνθηκαν τοπικά εγχειρήματα οικονομικής φύσης και προωθήθηκαν οι συλλογικές και φιλικές προς το περιβάλλον δράσεις (Lipietz, 2003 οπ. αναφ. στο Moulaert & Ailenei, 2005) Οι Moulaert και Ailenei (2005) εξηγούν πώς το 1980-1990 οι υψηλοί δείκτες ανεργίας και η απόσυρση του κράτους από την παροχή κοινωνικής πρόνοιας αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον για τις δυνατότητες της ΚΟ.

Σε αυτό το πλαίσιο διαδόθηκε εκτενέστερα ο ισπανικής καταγωγής όρος Αλληλέγγυα Οικονομία ή Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία προκειμένου να αναδείξει μια πιο ακτιβιστική και μεταμορφωτική, απέναντι στην κοινωνία, πλευρά της ΚΟ (Miller, 2010). Σύμφωνα με την Αδάμ (2022) βασική διαφορά σε σχέση με την ΚΟ είναι η συμπερίληψη άτυπων και ασύνδετων με την αγορά μορφών όπως και νέων πρακτικών που ανανεώνουν τις μέχρι στιγμής αποτυπώσεις από την τάση συγχώνευσης με καπιταλιστικές πρακτικές. Χάρη σε αυτές τις ενέργειες προωθείται ένας ευρύτερος κοινωνικό-οικονομικός μετασχηματισμός (Αδάμ, 2022). Ο μετασχηματιστικός χαρακτήρας μεταξύ άλλων ιδιοτήτων ήταν αποτέλεσμα των επιρροών που άσκησαν τα νέα κοινωνικά κινήματα στον χώρο.

Στην Ελλάδα ο χώρος αναγνωρίστηκε θεσμικά για πρώτη φορά ως ΚΟ με τον νόμο 4019/2011. Η παρουσία της ήταν σχεδόν ανύπαρκτη πριν το 2000 και η θέση της ισχυροποιήθηκε με την πρώτη σχετική νομοθεσία, κάτω από την οποία ιδρύθηκαν κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.) (Temple κ.ά., 2017). Η δεύτερη και πιο πρόσφατη νομοθεσία για τον τομέα ήρθε το 2016 (Ν.4430/2016), εισάγοντας τον όρο της Κ.Αλ.Ο., που αντικατέστησε την ΚΟ στο θεσμικό πλαίσιο. Με τον τελευταίο νόμο οι Temple και άλλοι (2017) επισημαίνουν ότι κάθε νομική μορφή

είναι δυνατό να αναγνωριστεί ως φορέας Κ.Αλ.Ο. εφόσον πληροί συγκεκριμένα κριτήρια στο νομικό καθεστώς της. Τα κριτήρια αυτά αφορούν τον περιορισμό των εσόδων από δημόσιους φορείς, το δημοκρατικό σύστημα λήψης αποφάσεων με την αρχή ένα μέλος- μία ψήφος, τον προγραμματισμό ενός κοινωνικού σκοπού και την αναδιανομή των κερδών για την συλλογική και κοινωνική ευημερία (ο.π.).

Οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των φορέων ΚΟ και Κ.Αλ.Ο. την τελευταία δεκαετία στην χώρα ήταν περιορισμένες λόγω της συνολικότερης οικονομικής ύφεσης (Nikolaidis, 2022). Κατά τον Nikolaidis (2022) σε αυτό συνέβαλε η κάλυψη των αναγκών που θα εξυπηρετούσε ο χώρος αυτός από τον ιδιωτικό τομέα, τα άτυπα δίκτυα και την φθηνή εργασία από μεταναστευτικό πληθυσμό. Άλλα χαρακτηριστικά της χώρας που συνετέλεσαν στην ασθενή ανάπτυξη της ΚΟ ήταν η ανισορροπία των υπαρχόντων αποτυπώσεων ανάμεσα στον κοινωνικό σκοπό και την οικονομική βιωσιμότητα που αποδυνάμωσαν την πίστη στην οικονομική επιβίωση φορέων ΚΟ (Nikolaidis, 2022). Παράλληλα, η εξαιρετικά ασθενής κοινωνική πρόνοια και οι υπολειμματικές δαπάνες προς αυτή συνετέλεσαν στο να μην αφήσουν περιθώριο να δοθεί μέρος των πόρων για την θεμελίωση κοινωνικών επιχειρήσεων (ο.π.). Παρόλα αυτά, η ίδια περίοδος παρήγαγε επίσης μια σειρά οφελών για την ΚΟ και την Κ.Αλ.Ο. Μεταξύ άλλων, αυξήθηκε το επίπεδο εμπλοκής της κοινωνίας, αποκτήθηκε εμπειρία για τέτοιους είδους εγχειρήματα, διευρύνθηκε ακαδημαϊκά το πεδίο και πραγματοποιήθηκε μια αξιολόγηση των θεσμών, όπως τονίζει ο Nikolaidis (2022).

Συνοψίζοντας, από την ιστορική πορεία της Κ.Αλ.Ο. γίνεται εμφανής η δυνατότητα της να συμπορεύεται με τις κοινωνίες σε κάθε τους έκφανση, βρίσκοντας τρόπους να συνεχίζει να προσφέρει και να διακινεί θετικές αλλαγές στην κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική. Παράλληλα, αναδεικνύεται η ικανότητα του χώρου να διατηρεί μια δυναμική θέση κοντά στον παλμό των κοινωνιών, γεγονός που οφείλει σε μεγάλο βαθμό στην ενσωμάτωση στοιχείων από κινηματικές οργανώσεις.

Ο ιδιαίτερος ρόλος των νέων κοινωνικών κινημάτων στον θεμελίωση της Κ.Αλ.Ο.

Οι «από τα κάτω» κινηματικές οργανώσεις ήταν καταλυτικές για την εξέλιξη της ιδεολογίας όσο και την πρακτική εφαρμογή της Κ.Αλ.Ο. Θα αναφερθούν ενδεικτικά τρία από τα κινήματα που έθεσαν τις βάσεις για αυτό τον εναλλακτικό χώρο: το κίνημα της αποανάπτυξης, το δεύτερο φεμινιστικό κύμα και το νέο εργατικό κίνημα. Ολοκληρώνοντας, θα συζητηθεί η συνδρομή των προαναφερθέντων κινημάτων στην εξάπλωση εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. στον ελλαδικό χώρο.

Το κίνημα της αποανάπτυξης, που ξεκίνησε την δεκαετία του ’70, συνιστά παράγωγο του οικολογικού κινήματος και της πρότερης αποτυχημένης προσπάθειας για βιώσιμη ανάπτυξη (Ζαϊμάκης, 2011). Συγκεκριμένα, ανέδειξε ανησυχίες για τις επιπτώσεις της εκτός ορίων ανάπτυξης τόσο στο περιβάλλον όσο και σε έννοιες όπως η δημοκρατία και στις κοινωνικές σχέσεις, (Fourier, 2008: 581-532 οπ. αναφ. Ζαϊμάκης, 2011) οι οποίες έθεσαν περιβαλλοντικούς προβληματισμούς στην κοινωνία των πολιτών.

Η ένδεια που προήλθε από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές επιβάρυνε ακόμα περισσότερο τον γυναικείο πληθυσμό, ο οποίος αναγκάζεται να είναι υπεύθυνος για όσους παραγκωνίζονται από την αγορά και το κράτος (Κούκη, 2022).Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα, που ξεκίνησε το 1960, είχε ως κεντρικό αίτημα την ισότητα φύλων και την ορατότητα της απλήρωτης εργασίας και οδήγησε σε μια συζήτηση για την «οικονομία της φροντίδας» (Κούκη, 2022· The Care Collective,2020 οπ. αναφ. Κούκη, 2022).

Επιπρόσθετα, το νέο εργατικό κίνημα στόχευσε κατευθείαν στην αλλαγή του καπιταλισμού, προβάλλοντας το αίτημα του για μετατόπιση σε ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα σύμφωνα την μαρξιστική θεωρία (Giugni & Grasso, 2018). Οι δράσεις του εκφράστηκαν με πολλές συλλογικές ενέργειες αυτοβοήθειας και αλληλεγγύης. Κατά συνέπεια τα εργασιακά ζητήματα προστέθηκαν στους εναλλακτικούς χώρους και προωθήθηκαν οι συνεταιρισμοί ως οργανωτικές μορφές (Malamidis, 2021). Φυσικά, υπήρξαν και άλλα κινήματα που μετέδωσαν στοιχεία τους στον χώρο της Κ.Αλ.Ο. που καλύπτονται ενδελεχώς από την αντίστοιχη βιβλιογραφία.

Στο πλαίσιο της χώρας μας, πολλές κινηματικές δράσεις την τελευταία 15ετία στράφηκαν στο εσωτερικό τους προκειμένου να καλύψουν τα κενά του κράτους και της αγοράς με αλληλεγγύη και ισοτιμία (Καβουλάκος, 2015). Συγκεκριμένα, ο Καβουλάκος (2015) αναφέρει το κίνημα των αγανακτισμένων/πλατειών που έλαβε χώρα τους ανοιξιάτικους μήνες του 2011 κατά της πολιτικής της λιτότητας. Όπως επισημαίνει οι πλατείες ανασυστάθηκαν ως αυτόνομοι χώροι μέσα στους οποίους αναδύθηκαν η αυτοοργάνωση, η αμοιβαιότητα και η αλληλεγγύη. Οι πολίτες που συμμετείχαν ασκούσαν άμεση δημοκρατία σε καθημερινές συνελεύσεις και οργάνωσαν μια ξεχωριστή κοινότητα με τις δικές της υποδομές και υπηρεσίες που παρείχαν προστασία και φροντίδα για τις ανάγκες διαβίωσης και για πολιτική δράση (Καβουλάκος 2015). Μέσα στον εναλλακτικό χώρο της πλατείας οι εμπλεκόμενοι

είχαν την ευκαιρία να δημιουργήσουν και να μάθουν συλλογικά για διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης (ο.π.). Αυτές οι αλλαγές μεταβιβάστηκαν στις κοινωνικές σχέσεις και οδήγησαν στην δημιουργία εναλλακτικών εγχειρημάτων, μερικά εκ των οποίων συνυπολογίζονται ως αλληλέγγυα οικονομικά εγχειρήματα (Καβουλάκος 2015· Κούκη, 2022). Την θεωρητική υπόσταση που έκανε δυνατές τις παραπάνω προσπάθειες οικοδόμησαν και συνεχίζουν να εμπλουτίζουν άτομα με ιδιαίτερο κοινωνικό έργο.

Θεωρητική εξέλιξη της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Για την εξέλιξη της Κ.Αλ.Ο. στην τωρινή της έκφανση υπήρξε μια μακρά ζύμωση θεωριών και πρακτικών, τα οποία με την σειρά τους ήταν πνευματικά παιδιά των συνθηκών της εποχής τους. Στην συνέχεια θα γίνει επιλεκτική αναφορά τόσο σε ορισμένα άτομα που με το έργο τους συνέβαλλαν στις αρχές, στην δομή και τον χαρακτήρα της σημερινής Κ.Αλ.Ο. όσο και σε σύγχρονους που συνεχίζουν την μακρά αυτή κληρονομιά αποδεικνύοντας την δυναμική ροή των υπό συζήτηση συστημάτων. Τα πρόσωπα αυτά αναφέρονται μέσα στο ιστορικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο όπου έζησαν και έδρασαν προκειμένου να τονιστεί η σημασία του στην διαμόρφωση και την κατανόηση των θεωριών που αναπτύχθηκαν.

Πιέρ - Τζόσεφ Προυντόν

Γεννημένος στην Γαλλία το 1809 ο Πιέρ- Τζόσεφ Προυντόν ξεκίνησε σε νεαρή ηλικία την συγγραφή βιβλίων σχετικά με τον τρόπο διακυβέρνησης, την ιδιοκτησία και την εργασιακή εκμετάλλευση (Graham,2010). Με το πέρασμα του χρόνου και την ανταπόκριση που έλαβε, το έργο του μετεξελίχθηκε στην τοποθέτηση του καπιταλιστικού συστήματος ως υπεύθυνο για την αναπαραγωγή της εκμετάλλευσης και της δυσπραγίας (ο.π.). Ο Graham (2010) αναφέρεται στην έμφαση της ιδέας του μουτουαλισμού (mutualism) ως εναλλακτική, όπως ο Προυντόν την αντιλήφθηκε μέσα από την τριβή με αντιπροσώπους του κινήματος των εργατών. Σύμφωνα με την παραπάνω ιδεολογία, η οικονομία και η κοινωνία χρειάζεται να βασίζονται στην ισότιμη συναλλαγή και η αγορά στην αμοιβαιότητα (Wilbur, 2019). Έπειτα από την Γαλλική Επανάσταση οι ιδέες του Προυντόν ανανεώθηκαν από τις αλλαγές που βίωσε η κοινωνία. Πλέον επικεντρώθηκε στην άσκηση άμεσης δημοκρατίας, στην ελεύθερη επιλογή των εργατών για εναλλασσόμενη απασχόληση μέσω συμβολαίων και στην ανάγκη για ειρηνική κοινωνική επανάσταση εφαρμόζοντας την

προτεινόμενη εναλλακτική οργάνωση με σκοπό την μετατροπή της παρούσας οικονομίας σε μια δικαιότερη μορφή (Graham,2010). Σε μια νέα κοινωνία, καλούσε τα άτομα να συνεταιρισθούν εθελοντικά με τρόπο που να προωθεί την ελευθερία τους, ξεπερνώντας την φτώχεια που θεωρούσε γενεσιουργό αιτία των πολέμων (το ίδιο). Στο τελευταίο του έργο το 1865 υπογράμμισε τις διαφορές ανάμεσα στην εργατική και την μεγαλοαστική τάξη παροτρύνοντας τους πρώτους σε συμμαχία με τους αγρότες και την δημιουργία αυτόνομων οργανισμών, το οποίο συνεισέφερε στην συνειδητοποίηση της ταξικής διαφοροποίησης και της πολιτικής ικανότητας που κατείχαν οι χαμηλές οικονομικά τάξεις (ο.π.). Στην σύγχρονη εποχή ο Προυντόν αναγνωρίζεται ως ένας από τους στυλοβάτες του αναρχισμού και του αγοραστικού σοσιαλισμού, δηλαδή του οικονομικού συστήματος στο οποίο οι επιχειρήσεις ανήκουν σε όλους ενώ η παραγωγή και η κατανάλωση ορίζονται από την αγορά στα πλαίσια ενός μη – απολυταρχικού κοινωνικού καθεστώτος (Britannica Money, χ.χ , Graham, 2010).

Καρλ Πολάνυι

Ένα έτος μετά τον θάνατο του Προυντόν γεννιέται στην Ουγγαρία το 1886 ο Καρλ Πολάνυι, που αναμένεται να ταράξει τα νερά της φιλελεύθερης οικονομίας με τις θεωρίες του και την κριτική που της ασκεί. Ο Πολάνυι ενεπλάκη από νωρίς με τα πολιτικά και επηρεάστηκε από μαρξιστικές και αναρχικές αντιλήψεις (Σκομβούλης, 2006). Ακολούθως της μετανάστευσής του στην Βιέννη από το 1920 παρατηρεί από κοντά την πολιτικό-οικονομική κρίση μέσω της δημοσιογραφικής του ιδιότητας αλλά αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Αυστρία λόγω της έξαρσης του εθνοσοσιαλισμού, περνάει σύντομο χρονικό διάστημα στην Αγγλία και ο Β’ Παγκόσμιος πόλεμος τον βρίσκει στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ο.π.). Το 1944 παράγει το πρώτο του συγγραφικό έργο, το οποίο θεωρείται αυτό που άσκησε την μεγαλύτερη επιρροή από τα έργα του (Block & Somers., 2011· Σκομβούλης, 2006). Η σύζυγος του Ίλονα Ντούτσυνσκα είχε επίσης έντονη πολιτική δράση και αποτέλεσε συνοδοιπόρος στα έργα του, ορισμένα από τα οποία εκδόθηκαν μετά τον θάνατό του το 1964 (Block & Somers, 2011). Σύμφωνα με τον Πολάνυι η βιομηχανική επανάσταση και η συνεπακόλουθη προσπάθεια οργάνωσης της κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα γύρω από τον οικονομικό φιλελευθερισμό και την επιδίωξη κέρδους οδήγησε τα κράτη σε μια σειρά καταστροφών και προσπαθειών προστασίας από τον οικονομοκεντρισμό (Πολάνυι, όπ. αναφ. Σκομβούλης, 2006). Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε στην «διπλή κίνηση», από

την μία της εξάπλωσης της αγοράς και από την άλλη της κοινωνίας που δρα προστατευτικά απέναντι στους κινδύνους μιας άκρατης οικονομίας (Stanfield, 1981). Κατά αυτό τον τρόπο αντιλαμβανόταν έναν τρίτο δρόμο ανάμεσα στην επανάσταση για την ανατροπή του συστήματος και την παραίτηση από την δυνατότητα να επιτύχει κάθε δράση αντίστασης (Block & Somers 2011) . Σε αυτά τα πλαίσια ο Πολάνυι εντάσσει τα ιστορικά γεγονότα του 19^{ου} αιώνα, συμπεριλαμβανομένου και της ανασυγκρότησης της ΚΟ, ως μια κίνησης αντίστασης και προστασίας από τον κεφαλαιοκρατισμό (ο.π.). Παράλληλα, αμφισβητεί την επικρατούσα θεωρία περί φυσικής και αναπόφευκτης συνέχειας της αγοράς προς το καπιταλιστικό σύστημα καθώς δεν υπήρχαν πρότερες ενδείξεις ότι η οικονομία θα έφτανε να ελέγχει την κοινωνία (Block & Somers., 2011). Ο Ούγγρος επιστήμονας επαναφέρει επίσης στο προσκήνιο την παραδοσιακή οπτική της οικονομίας, η οποία βασιζόταν στις κοινωνικές σχέσεις ώστε να εξασφαλίζει την ευρυθμία της κοινωνίας (Block & Somers, 2011· Σκομβούλης, 2006· Καβουλάκος, 2015α). Σε αυτό το πλαίσιο κατά τον Καβουλάκο (2015α) επικρίνει τον homo economicus (οικονομικό άνθρωπο), δηλαδή την ιδέα ότι ο άνθρωπος δρα και συμπεριφέρεται με ορθολογισμό που βασίζεται στα οικονομικά του συμφέροντα. Περιγράφει σε αντιδιαστολή τον άνθρωπο ως ον που κατέχει υλικά αγαθά προκειμένου να διασφαλίσει την κοινωνική του ζωή και τον ονομάζει homo socialis (κοινωνικό άνθρωπο). Συνολικά, ασκεί με τα έργα του κριτική στον κεφαλαιοκρατισμό και την κυριαρχία της αγοράς, θεωρώντας τα ασυμβίβαστα με την ανθρώπινη κοινωνικότητα (Σκομβούλης, 2006). Για τον Πολάνυι, σημασία για την διατήρηση της κοινωνίας έχουν οι πρακτικές της αμοιβαιότητας, της ανταλλαγής και της αναδιανομής (Polanyi, 1944 οπ. αναφ. Block & Somers, 2011) στις οποίες οφείλει να στηρίζεται η οικονομία.

Γκίμπσον - Γκράχαμ

Βαθαίνοντας περαιτέρω την παρατήρηση της οικονομίας και του οικονομοκεντρισμού η Γκίμπσον – Γκράχαμ ανέδειξε ορισμένες επιπλέον δομικές παραμέτρους. Το συγγραφικό ψευδώνυμο αντιστοιχεί στην Κάθριν Γκίμπσον και την Τζούλι Γκράχαμ, μελετητές της οικονομικής γεωγραφίας. Η Γκράχαμ γεννήθηκε το 1945 στις ΗΠΑ και σπούδασε σε πανεπιστήμια της Μασαχουσέτης και της Ουάσιγκτον μέχρι το 1968 (AAG,2009). Βασικό ενδιαφέρον στην αρχή της καριέρας της αποτέλεσε η κριτική στον δομισμό και τον καπιταλισμό μεταξύ άλλων με την μορφή του μεταδομισμού, δηλαδή την κατάργηση δίπολων δομών που θεωρούνταν

παγιωμένες και με τον τρόπο τους εγκλώβιζαν άτομα με βάση το φύλο, την τάξη και άλλα χαρακτηριστικά. Αργότερα, κρίνοντας ότι η εκτενής κριτική δεν συνεισφέρει στην ενδυνάμωση, προσανατολίστηκε σε μετά-καπιταλιστικές πολιτικές. Το 2010 η Γκράχαμ απεβίωσε αφήνοντας πίσω μια σπουδαία κληρονομιά ακαδημαϊκού και ερευνητικού έργου πάνω στις εναλλακτικές οικονομίες και την οικονομία σε επίπεδο κοινότητας. Για το συγγραφικό της ταίρι, την Κάθλιν Γκίμπσον, είναι γνωστή η ενασχόληση της από το 2009 σε ερευνητικό και ακαδημαϊκό επίπεδο με την κουλτούρα, την κοινωνία, την ανθρώπινη γεωγραφία και τις γυναικείες σπουδές (Western Sydney University, χ.χ.). Οι δύο επιστήμονες γνωρίστηκαν μέσα από το συγγραφικό τους έργο, το οποίο ακολουθούσε κοινή πορεία και λόγω αυτού αποφάσισαν να ενώσουν τις γνώσεις τους κάτω από μια συλλογική επωνυμία. Η πρώτη κοινή τους δημοσίευση εκδόθηκε το 1993 με τον τίτλο « Περιμένοντας για την επανάσταση, ή πώς να σπάσεις τον καπιταλισμό ενώ εργάζεται στο σπίτι στον ελεύθερο χρόνο σου» στο περιοδικό “Αναθεωρώντας τον Μαρξισμό» θέτοντας τον τόνο για τον προσανατολισμό του κοινού τους έργου. Η δημοσίευση που τάραξε τα νερά ήταν το πρώτο τους βιβλίο το 1996, στο οποίο με αρωγό την φεμινιστική ματιά και τις έρευνες τους σε πολλές χώρες, φέρνουν στο φως εναλλακτικές οικονομίες που συνυπάρχουν με τον καπιταλισμό. Ακόμα, αναπτύσσουν την έννοια του καπιταλοκεντρισμού «σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε διαφορετική από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής οικονομική δραστηριότητα θεωρείται εξαρτημένη ή κατώτερη ή πιο αδύναμη ή αφομοιούμενη από αυτόν» (Gibson-Graham, 2008b, οπ. αναφ. Γριτζάς, 2015). Κατά τον καπιταλοκεντρισμό οι εργασίες π.χ. εντός του νοικοκυριού ή εναλλακτικά εγχειρήματα εμφανίζονται ανίκανα να φέρουν ανάπτυξη και να αντέξουν σε βάθος χρόνου (ο.π.). Ως απόδειξη ότι η παραπάνω οπτική είναι λανθασμένη οι Gibson-Graham αναπτύσσουν την θεωρία των ποικίλων οικονομιών, τις οποίες ερευνούν για χρόνια σε πολλές χώρες. Σε αυτές εντάσσουν: α) τις πρακτικές φροντίδας και την αναπαραγωγική εργασία γενικότερα, β) εγχειρήματα στο ύφος των συνεταιρισμών, γ) οικολογικά κινήματα που εντάσσουν το περιβάλλον στο επίκεντρο της οικονομίας, δ) τα συμπληρωματικά τοπικά συναλλάγματα, ε) τους φορείς κοινωνικής οικονομίας και στ) άτυπα οικονομικά δίκτυα που μεταξύ χωρών λ.χ. εμβάσματα από μετανάστες στην χώρα καταγωγής τους (Gibson – Graham, 2008). Παράλληλα, δίνουν μεγάλη έμφαση στην απλήρωτη γυναικεία εργασία εντός του σπιτιού και του διπλού ρόλου της γυναίκας να στηρίζει τον καπιταλισμό ενώ εισπράττει πολύ μικρή αξία και ορατότητα. Τα παραπάνω οικονομικά συστήματα

απεικόνισαν με την εικόνα του παγόβουνου. Συγκεκριμένα, η κορυφή του παγόβουνου αποτελεί τις καπιταλιστικές συναλλαγές και το μεγαλύτερο υποθαλάσσιο και άρα αόρατο μέρος συνιστούν οι διάφορες άλλες οικονομίες πέρα από τον καπιταλισμό (Gibson-Graham, 2006a:70, οπ. αναφ. Γριτζάς, 2015). Η Γκίμπσον συνέχισε να εκδίδει έργα με το συγγραφικό τους ψευδώνυμο ακόμα και μετά τον θάνατο της συνοδοιπόρου Γκράχαμ (Dubberke, 2023).

Τζον Χόλογουεϊ

Το νήμα για αλλαγή του καπιταλιστικού συστήματος με ειρηνικούς όρους προκειμένου να διασωθεί η κοινωνία συνέχισε ο Τζον Χόλογουεϊ. Ο Χόλογουεϊ γεννήθηκε στο Δουβλίνο το 1947, εκπαιδεύτηκε στην νομική και στην συνέχεια στράφηκε στην πολιτική επιστήμη μέσω σπουδών στο πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου (“John Holloway”, 2024) . Σε μεγαλύτερη ηλικία ενεπλάκη επίσης με την κοινωνιολογία. Από το 1991 μέχρι και σήμερα κατοικεί στο Μεξικό, όπου διδάσκει Ανθρωπιστικές και Πολιτικές Επιστήμες στο αυτόνομο πανεπιστήμιο της Πουέμπλα (Holloway, 2023). Παρακολουθεί στενά και στηρίζει κινηματικές και κοινωνικές δράσεις κατά της κρατικής και κεφαλαιακής κυριαρχίας, όπως τα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης και της λιτότητας και τις κινήσεις των Ζαπατίστας, των Κούρδων και άλλων ομάδων με ριζοσπαστική ιδεολογία. Σύμφωνα με τον Χόλογουεϊ το κράτος αντιπροσωπεύει μια μορφή οργάνωσης που αναπαράγει το κεφάλαιο λόγω της σχέσης αλληλεξάρτησης μαζί του. Ως εκ τούτου, καλεί τον λαό σε άρνηση της συνέχισης αυτής της αλυσίδας και στο πειραματισμό με νέες μη καπιταλιστικές κατευθύνσεις και άλλους τρόπους συναλλαγής που θα αφορούν τα κοινά και τον διαμοιρασμό τους με ισοτιμία και άμεση δημοκρατία (Χόλογουεϊ, 2012,2019). Το σύνολο των πειραμάτων αυτών τα ονομάζει «ρωγμές» στο υπάρχον σύστημα, μέσα από τους οποίους συστήνεται ένας διαφορετικός κόσμος. Οι ρωγμές αυτές είναι κάθε μια εναλλακτική πρακτική και δράση που δημιουργεί χώρους με κοινωνικές σχέσεις που απορρέουν αξιοπρέπεια προς τον άνθρωπο και το περιβάλλον (Χόλογουεϊ, 2010, 2012) .Ενδιαφέρον αποτελεί ότι για τον Χόλογουεϊ ακόμα και οι απλές και καθημερινές ατομικές δράσεις που αντιστέκονται στον καπιταλισμό μπορούν να αποτελέσουν ρωγμές, είτε καταλήξουν είτε όχι σε συλλογικές αλλαγές και κινήματα (Χόλογουεϊ, 2012).

Κέιτ Ράγουορθ

Την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη και τις αρνητικές επιπτώσεις σε κοινωνικό και οικολογικό επίπεδο στα πλαίσια του 21ου αιώνα έθιξε η Κέιτ Ράγουορθ. Γεννημένη στην περιοχή Μίντλσεξ του ευρύτερου Λονδίνου το 1970, σπούδασε πολιτική, φιλοσοφία και οικονομία και συνέχισε τις σπουδές της στην αναπτυξιακή οικονομία, επηρεασμένη από οικονομολόγους που εστίαζαν στις υπάρχουσες συνθήκες ("Kate Raworth", 2024). Στα πλαίσια εργασίας της είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή τόσο με την επιχειρηματικότητα σε αναπτυσσόμενες χώρες όσο και με διεθνείς πρακτικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις μεγάλης επιρροής. Παράλληλα, πραγματοποίησε πολλές έρευνες σχετικά με την αλληλεπίδραση οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνίας (Raworth, χ.χ.). Επί του παρόντος συνεργάζεται με το Ινστιτούτο Περιβαλλοντικής Αλλαγής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, είναι διδάσκουσα σε Πανεπιστήμιο και αρθρογραφεί συχνά σε επιστημονικά και μη άρθρα για την σημαντικότητα της βιώσιμης οικονομίας. Στο βιβλίο της το 2017 συστήνει το οικονομικό μοντέλο της με την ονομασία «Οικονομία του Ντόνατ». Σύμφωνα με αυτό, η οικονομία απεικονίζεται ως δύο ομόκεντροι κύκλοι που θυμίζουν το σχήμα ενός ντόνατ (λουκουμά). Στην τρύπα του ντόνατ βρίσκονται όλοι οι άνθρωποι των οποίων οι βασικές ανάγκες δεν καλύπτονται. Ο στόχος χρειάζεται να ταυτίζεται με την ένταξη αυτών των ατόμων στον πρώτο κύκλο από το κέντρο, που αντιπροσωπεύει την χρυσή τομή της οικονομίας. Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει όλα όσα συνιστούν το οικολογικό ταβάνι των φυσικών πηγών του πλανήτη μας και είναι αναγκαίο να τηρούνται για την διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος (Raworth, 2018). Η Ράγουορθ καλεί σε μια δυναμική ισορροπία μεταξύ των δύο ορίων του Ντόνατ και στην οικονομία που θα ρυθμίζεται με γνώμονα την κοινωνική και οικολογική ευημερία αντί για την αυξανόμενη ανάπτυξη. Επιπλέον, επιμένει στην ανάπτυξη καινούργιων θεωριών καθώς οι οικονομικές θεωρίες του προηγούμενου αιώνα που υπόσχονται επίλυση των προβλημάτων ανισότητας με περισσότερη ανάπτυξη αποδείχτηκαν λανθασμένες και επιβαρυντικές για τις συνθήκες ζωής (Raworth, 2018). Η θεωρία της φέρνει στο προσκήνιο το κίνημα της αποανάπτυξης όπως και το οικολογικό κίνημα.

Παρά τις διαφορές στους βίους των παραπάνω ιδεολόγων και επιστημόνων τα έργα τους αποπνέουν διαχρονικές ομοιότητες στον τρόπο σκέψης και στα όσα επιδίωξαν και ορισμένες/-οι επιδιώκουν στο σήμερα. Ένα βασικό σημείο που τους

ενώνει είναι η συσπείρωση απέναντι στον καπιταλισμό με την μελέτη και αποκάλυψη επιπτώσεων που ήταν αόρατες στην πλειοψηφία της κοινωνίας. Με αυτή την πρακτική ενδυνάμωσαν μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες ώστε να αναλάβουν την βελτίωση των συνθήκων της ζωής τους και να απαιτήσουν καλύτερη κρατική κάλυψη των αναγκών τους. Επιπλέον, η συνειδητοποίηση των κοινών δυσκολιών ήταν η γενέτειρα συλλογικών δράσεων σε τοπικό και διεθνές επίπεδο με διάρκεια στο πέρασμα του χρόνου. Μια δεύτερη ομοιότητα που διαφαίνεται είναι η επιθυμία για ειρηνικό μετασχηματισμό σε μια κοινωνία συμπεριληπτική, ισότιμη, ανθρωπιστική και φιλική για τον πλανήτη. Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι κατά μια έννοια αποτελούν όλες και όλοι ρωγμές στο εκάστοτε σύστημα αναδεικνύοντας νέους τρόπους να πλαισιώνουμε και να ενδυναμώνουμε τις προοπτικές της εμπρόθετης δράσης.

Σύνδεση Κ.Αλ.Ο. με την κοινωνική εργασία

Γνωριμία με την Κοινωνική Εργασία

Στο παρόν κεφάλαιο στόχος είναι η κατανόηση της φύσης της κοινωνικής εργασίας. Συζητούνται θέματα όπως το πλαίσιο γέννησης και η προέλευση της επιστήμης, η σύγχρονη μορφή της και η βαρύτητα που δίνεται στο αξιακό σύστημα. Επιπλέον, εξετάζεται η άσκηση της κοινωνικής εργασίας τόσο σε τυπικά όσο και μη τυπικά πλαίσια. Στην συνέχεια, μελετώνται ξεχωριστά οι προσεγγίσεις/μοντέλα του κλάδου που συνδέονται σε μεγαλύτερο βαθμό με τους σκοπούς και της αξίες της Κ.Αλ.Ο., συγκεκριμένα το ριζοσπαστικό και το κοινοτικό μοντέλο καθώς και οι οικολογικές προσεγγίσεις.

Ξεκινώντας, θα γίνει περιγραφή του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού πλαισίου όπου αναπτύχθηκαν τα θεμέλια της κοινωνικής εργασίας και έθεσε τον τόνο για τις πρώτες κοινωνικές παρεμβάσεις. Ειδικότερα, το τέλος του 19ου αιώνα χαρακτηριζόταν από τον απόηχο της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης και της συνεπαγόμενης επικράτησης του καπιταλισμού, κατά την διάρκεια της οποίας είχε πρωτοεμφανιστεί η απόλυτη φτώχεια, η ανεργία και ο συνωστισμός σε μεγάλα αστικά κέντρα (Ιωακειμίδης, 2012). Ο πληθυσμός είχε διαχωριστεί σε δύο ομάδες, την μειονότητα των κατόχων μεσών παραγωγής και την πλειονότητα της εργατικής τάξης (ο.π.). Σε αυτό το πλαίσιο όπως επισημαίνει ο Ιωακειμίδης (2012) γεννήθηκε το σύστημα πρόνοιας και η κοινωνική εργασία ως μέρος του, προκειμένου να εξασφαλίζει ένα υγιής εργατικό δυναμικό για τις ανάγκες της αγοράς καθώς και να διατηρεί τον έλεγχο της εργατικής πλειοψηφίας για να εγγυηθεί την διατήρηση της κεφαλαιοκρατίας. Στην δημιουργία της πρόνοιας συνετέλεσαν ακόμα οι απαιτήσεις και η έντονη δράση των εργατικών σωματείων της περιόδου (Ιωακειμίδης, 2012) για κρατική φροντίδα και δικαιώματα.

Η κοινωνική εργασία αποτελεί ένα εφαρμοσμένο επάγγελμα και παράλληλα ακαδημαϊκό πεδίο εκπαίδευσης που κατατάσσεται στις κοινωνικές επιστήμες (IFSW, χ.χ.). Για την Δημοπούλου – Λαγωνίκα (2011: 39) συνιστά «ένα κοινωνικό φαινόμενο, μια ανταπόκριση στις ειδικές κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες». Η βιβλιογραφία τοποθετεί τις ρίζες της κοινωνικής εργασίας στην αγγλική φιλανθρωπική οργάνωση Charity Organisation Society (εφεξής COS) και στο Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης (Social Settlement movement), όπως εξελίχθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στην Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Η COS

παρουσιάζεται στην παρούσα ενότητα ενώ το Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης θα συζητηθεί περισσότερο στο υποκεφάλαιο της κοινοτικής εργασίας, λόγω της ιδιαίτερης σχέσης μεταξύ των δύο.

Η COS ιδρύθηκε το 1869 (Ferguson, 2012) ως απάντηση των συνθηκών που περιεγράφηκαν παραπάνω. Στόχος της ήταν η παροχή κρατικής υποστήριξης σε φτωχούς πληθυσμούς στον βαθμό που δεν θα αντικαθιστούσε την ανάγκη για εξασφάλιση πόρων μέσω της εργασίας (Lavalette,2012). Βασικό τους εργαλείο ήταν οι «φιλικές επισκέψεις» κατά τις οποίες αρχικά εύποροι άντρες και έπειτα γυναίκες της ίδιας τάξης πραγματοποιούσαν κατ' οίκον επισκέψεις για να αξιολογήσουν αν οι φτωχοί κάτοικοι του σπιτιού δικαιούνται κρατική φιλανθρωπία (Laharty, 1965). Οι «φιλικοί επισκέπτες» εξατομίκευαν παράλληλα τα κοινωνικά προβλήματα αποδίδοντας τα σε λανθασμένες επιλογές των φτωχών, προωθώντας την ατομική ευθύνη (Lavalette,2012· Ιωακειμίδης, 2012).

Η επιστημονική βάση της κοινωνικής εργασίας γεννήθηκε σε αυτά τα πλαίσια ως αποτέλεσμα της ανάγκης για κριτήρια που θα ξεχώριζαν ανάμεσα στα αδύναμα οικονομικά στρώματα τους «κατάλληλους» για την λήψη προνοιακής υποστήριξης (Lavalette,2012· Ιωακειμίδης, 2012· Lundy & Jennissen, 2022). Εξετάζοντας τα αίτια δημιουργίας και τον ρόλο του επαγγέλματος στο κράτος μαζί με την εξουσία που καλούνται να ασκήσουν οι επαγγελματίες η πολιτική διάσταση του θεσμού (IASSW, 2018· Ιωακειμίδης, 2012· Freire & Moch, 1990) είναι αδιαμφισβήτητη. Τις επόμενες δεκαετίες το επάγγελμα εξαπλώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και έπειτα στον υπόλοιπο κόσμο (Meyer, 1983/2018· Παπούλη, 2014).

Η δημιουργία του επαγγέλματος των κοινωνικών λειτουργών από την κρατική πρόνοια του 19^{ου} αιώνα συνδέει αναπόφευκτα την κοινωνική εργασία με την τιμωρητική στάση της δεύτερης (Ιωακειμίδης, 2012α). Ειδικότερα, ο Ιωακειμίδης (2012α) επισημαίνει ότι μέσα από τα προγράμματα κοινωνικής υποστήριξης διαφαινόταν εξαρχής η τάση για στιγματοποίηση των πιο ευάλωτων οικονομικά και κοινωνικά ομάδων όπως οι ανάπηροι και οι μετανάστες, η υποτίμηση των ατόμων που κάνουν χρήση των υπηρεσιών και η επίδειξη δύναμης και εξουσίας του κράτους προς τους πολίτες του. Εν μέσω αυτών των συνθηκών γίνεται φανερή η διπλή και αντιθετική συμπεριφορά της πρόνοιας γενικά και της κοινωνικής εργασίας ειδικά ανάμεσα στον έλεγχο και την φροντίδα (Ιωακειμίδης, 2012α).

Καθώς οι κοινωνίες μεταβάλλονταν η κοινωνική εργασία στον δυτικό κόσμο πέρασε μαζί τους από διαφορετικά στάδια εξέλιξης, τα οποία θα αναφερθούν εδώ εν

συντομία. Η Δημοπούλου – Λαγωνίκα (2011) ορίζει το αρχικό στάδιο της επιστήμης που περιεγράφηκε παραπάνω ως το φιλανθρωπικό και μεταφιλανθρωπικό στάδιο. Μεταξύ του 1920-1960 ακολούθησε η βαθμιαία ανάπτυξη της μεθοδολογίας της κοινωνικής εργασίας με το στάδιο ανάπτυξης ψυχοκοινωνικών λειτουργιών (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Τις δύο επόμενες δεκαετίες (1960-1980) το επάγγελμα επικεντρώθηκε στην επέμβαση με σκοπό την κοινωνική αλλαγή μέσα από αναθεωρήσεις στην υπάρχουσα μεθοδολογία και επηρεασμένο από τα κοινωνικά κινήματα της εποχής (ο.π.). Η περίοδος αυτή ταυτίζεται με την ένταξη του ριζοσπαστισμού στην επιστήμη που αναλύεται περαιτέρω στην αντίστοιχη υποενότητα. Την δεκαετία 1980-1990 η Δημοπούλου – Λαγωνίκα (2011) επισημαίνει ένα ακόμα στάδιο, αυτό της προσωρινής απομάκρυνσης της κοινωνικής εργασίας από τα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα, την ίδια περίοδο που τα κοινωνικά προβλήματα εντείνονται από τον νεοφιλελευθερισμό και το κράτος πρόνοιας διανύει κρίση. Μετά από αυτή την δεκαετία ο θεσμός εισήλθε στο πέμπτο και τρέχον στάδιο εξέλιξης του, που ονομάζεται μεταμοντέρνο (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Η επιστήμη στο παρόν διανύει μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της θέσης και των λειτουργιών της (ο.π.).

Οι συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, ως χώρα του Ευρωπαϊκού Νότου, επηρέασαν με διαφορετικό τρόπο την εξέλιξη της κοινωνικής εργασίας από ότι στην Αγγλία και τις ΗΠΑ. Η εκπαίδευση για την κοινωνική εργασία ξεκίνησε με την ίδρυση ιδιωτικής σχολής «κοινωνικής πρόνοιας» το 1937 σύμφωνα με την Μερτζανίδου (2017) και το 1945 κατά τον Ιωακειμίδη (2012). Οι συγγραφείς συμφωνούν ότι η εκπαίδευση προέκυψε «από τα πάνω» και συνδέεται με μια προσπάθεια νομιμοποίησης του δικτατορικού καθεστώτος του Ι. Μεταξά ενώ είχε μικρή σχέση με την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών της εποχής. Ο θεσμός για τις πρώτες τρεις δεκαετίες ήταν σε σύγκρουση με την λαϊκή πρόνοια που οργάνωνε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) λόγω αντίθετων επιδιώξεων, συμφερόντων και ιδεολογίας (Ιωακειμίδης, 2012). Η τιμωρητική και ελεγκτική στάση της πρώιμης κρατικής πρόνοιας είχε ως αποτέλεσμα οι κοινωνικές λειτουργοί να αντιμετωπίζονται με αδιαφορία και εχθρότητα (Ιωακειμίδης, 2012· Πανουτσοπούλου, 1985 οπ. αναφ. Ιωακειμίδης, 2012). Σταδιακά ιδρύθηκαν επιπλέον σχολές και το κλίμα μεταξύ κοινωνικής εργασίας και πολιτών κατευνάστηκε μερικώς καθώς το κράτος πρόνοιας υποχρεώθηκε να λάβει υπόψη και να ικανοποιήσει σε μεγαλύτερο βαθμό τις ανάγκες του πληθυσμού (Μερτζανίδου, 2017). Το αυξανόμενο ενδιαφέρον

του ελληνικού κράτους για αποτελεσματική πρόνοια, διαφαίνεται επίσης στην ίδρυση από το 1973 δημόσιων εκπαιδευτικών τμημάτων κοινωνικής εργασίας (ο.π.). Σημαντικό ρόλο έπαιξαν σύμφωνα με την Μερτζανίδου (2017) επιπλέον τα αιτήματα και οι προσπάθειες ετών από ακαδημαϊκούς και άλλες επαγγελματίες του χώρου για ένταξη του επαγγέλματος στην δημόσια εκπαίδευση.

Ο χαρακτήρας της επιστήμης έχει μετακινηθεί σημαντικά στην σύγχρονη εποχή από τον κρατικό έλεγχο προς στην ατομική και κοινωνική ενδυνάμωση (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Ενδεικτικά, η Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών (χ.χ.) αναφέρεται σε τέσσερις βασικούς άξονες στους οποίους η κοινωνική εργασία δρα και είναι αντιπροσωπευτικοί των δομικών αλλαγών που έχουν λάβει χώρα εντός του θεσμού από την γέννησή του έως σήμερα. Ο πρώτος άξονας αποτελεί την χειραφέτηση και την ενδυνάμωση των ατόμων με την ανάπτυξη κριτικής σκέψης απέναντι σε μορφές καταπίεσης και προνομίων και την οργάνωση στρατηγικών δράσεις για την αντιμετώπιση των δομικών εμποδίων (IFSW, χ.χ.). Ο δεύτερος άξονας αφορά την προαγωγή της κοινωνικής ένταξης και συνοχής, τις οποίες οι κοινωνικοί λειτουργοί επιτυγχάνουν με υποστήριξη και αλληλεγγύη προς τα άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική κατάσταση (ο.π.) Ο τρίτος άξονας σύμφωνα με τον Ομοσπονδία (χ.χ.) σχετίζεται με την κοινωνική αλλαγή, σε περιπτώσεις που κρίνεται ότι χρειάζεται προκειμένου να απαλειφθεί η καταπίεση, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση. Ο τέταρτος και τελευταίος άξονας είναι προσανατολισμένος στην κοινωνική ανάπτυξη (ο.π.) μέσα από στρατηγικές παρέμβασης και βιώσιμους στόχους εξέλιξης που περιλαμβάνουν παρεμβάσεις πέρα από τα μικρο, μεσο και μακρο επίπεδα.

Μια επιπλέον ένδειξη σημαντικής μεταβολής της κοινωνικής εργασίας αποτελεί το αξιακό της υπόβαθρο κατά την άσκηση του επαγγέλματος και την παρουσία στον εργασιακό χώρο. Οι αξίες και αρχές των κοινωνικών λειτουργών χαρακτηρίζονται από μια δυναμική εξέλιξη από τις απαρχές του επαγγέλματος στα τέλη του 19^{ου} αι. μέχρι και σήμερα ακολουθώντας τις κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές μεταβολές και τάσεις της κοινωνίας (Παπούλη, 2014). Η έμφαση και η ευαισθησία προς το αξιακό σύστημα διακρίνει του κοινωνικούς λειτουργούς από άλλα ανθρωπιστικά επαγγέλματα (Meyer,1983/2018· Παπούλη,2014). Στη σημερινή εποχή οι αξίες και αρχές ορίζονται επισήμως από τον κώδικα ηθικής και δεοντολογίας της Διεθνούς Ένωσης Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (IASSW), της Διεθνούς Ομοσπονδίας Κοινωνικών Λειτουργών (IFSW) και από τα θεσμικά όργανα των

κρατών. Σύμφωνα με τους παραπάνω παγκόσμιους φορείς το αξιακό πλαίσιο ορίζει: α) την αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, β) την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γ) της κοινωνικής δικαιοσύνης και, δ) του δικαιώματος για αυτοδιάθεση, ε) της προαγωγής του δικαιώματος στην συμμετοχή, στ) τον σεβασμό της ιδιωτικότητας και της εμπιστευτικότητας όπως και ζ) της ολότητας των ατόμων, της, η) την χρήση της τεχνολογίας και των κοινωνικών δικτύων με ηθικό τρόπο και τέλος θ) την επαγγελματική ακεραιότητα (IFSW, 2018· IASSW, χ.χ.). Η Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών(IFSW) και η Διεθνής Ένωση Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (IASSW) (2004/2008) διευκρινίζουν ότι ο κώδικας αποτελεί ένα δυναμικό και αναγκαίο εργαλείο για την πρακτική της κοινωνικής εργασίας και οφείλει να αντιμετωπίζεται ως περιοχή προβληματισμού και συζήτησης. Ορισμένα σημεία αντίφασης είναι τα πιθανά αντικρουόμενα συμφέροντα στο οποία υπόκεινται οι επαγγελματίες, ο διττός ρόλος της άσκησης ελέγχου και παροχής στήριξης, οι περιορισμένοι κοινωνικοί πόροι και οι συγκρούσεις ανάμεσα στην κάλυψη αναγκών των χρηστών των υπηρεσιών και ζήτησης για αποτελεσματικότητα (IFSW & IASSW, 2004/2008). Η Γιάννου (2012) συμπληρώνει ότι τα περιβάλλοντα εργασίας συχνά δεν υπόκεινται στο ίδιο αξιακό σύστημα, συνθήκη που δημιουργεί τριβές και συνεχή δεοντολογικά διλλήματα.

Στην ελληνική περίπτωση ο κώδικας ηθικής και δεοντολογίας της κοινωνικής εργασίας κατέχει νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα. Οι κοινωνικοί λειτουργοί δεσμεύονται με απόφαση του Υπουργείου Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ν. 4488/2017) από τον κώδικα δεοντολογίας του Συνδέσμου Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας (ΣΚΛΕ) σε πέντε άξονες, που αφορούν την γενικότερη στάση των επαγγελματιών, την ευθύνη έναντι στους χρήστες των υπηρεσιών και την συμπεριφορά τους προς συναδέλφους, τον φορέα εργοδοσίας, και την κοινωνία (ΣΚΛΕ, χ.χ.).

Πέρα από το αξιακό σύστημα επισημαίνονται δύο ακόμα σημεία διαφοροποίησης των κοινωνικών λειτουργών από συναφή επαγγέλματα. Αρχικά, η σταθερή αναγνώριση του περιβάλλοντος του χρήστη υπηρεσιών από την κοινωνική λειτουργό ως μεταβλητή με την οποία οφείλει να εργαστεί για την ευημερία του εξυπηρετούμενου (Meyer, 1983/2018). Επιπλέον, η ανάγκη για κατανόηση και αφομοίωση γνώσεων από πολλούς διαφορετικούς τομείς πέρα της κοινωνικής εργασίας (ο.π.) όπως η ψυχολογία, η νομική, η κοινωνιολογία, η ιστορία, η ψυχιατρική, η διοίκηση υπηρεσιών, η κοινωνική πολιτική κ.ά. Μέσα από τον

συνδυασμό των αξιών, των αρχών, των γνώσεων και της οπτικής «άτομο στο περιβάλλον» το επάγγελμα διατηρεί κατά την Meyer (1983/2018) ένα διακριτό επαγγελματικό αποτύπωμα.

Αναφορικά με την πρακτική άσκηση του επαγγέλματος ο κοινωνικός λειτουργός παρέχει μια ποικιλία υπηρεσιών με κεντρικό σκοπό την μεταβολή προς το καλύτερο της κοινωνικής λειτουργικότητας των ατόμων και των συστημάτων (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Ο Dhavaleshwar (2016) αναφέρεται ενδεικτικά στην διαχείριση περιστατικού, την συμβουλευτική, την διοίκηση ανθρωπιστικών υπηρεσιών, την ανάλυση την πολιτικής της κοινωνικής πρόνοιας, την οργάνωση της κοινότητας, την ανάπτυξη πολιτικής και μεθόδων, την συνηγορία, την κοινωνική και κοινοτική ανάπτυξη, την διδασκαλία σε αντίστοιχες σχολές και την κοινωνική έρευνα. Ο κοινωνικός λειτουργός ακολουθεί μια ολιστική προσέγγιση, που βασίζεται στο κατασκεύασμα «το άτομο στο περιβάλλον» (person-in-environment ή PIE) (Norton, 2011· Καραγκούνης, 2020). Σύμφωνα με αυτό, ο επαγγελματίας εξετάζει τόσο τον άνθρωπο όσο και το συνολικό του περιβάλλον ώστε να κατανοήσει την συμπεριφορά του και την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο (ο.π.). Γίνεται κατανοητό ότι ο ρόλος του επαγγελματία απαιτεί ευελιξία, ορθή κρίση και γνώσεις για να επιλεγεί ο καταλληλότερος τρόπος άσκησης της κοινωνικής εργασίας στο εκάστοτε πλαίσιο. Για τον Καραγκούνη (2020) η οπτική «άτομο στο περιβάλλον» διακρίνει τους κοινωνικούς λειτουργούς από άλλα κοινωνικά επαγγέλματα.

Το πεδίο άσκησης κοινωνικής εργασίας παρουσιάζει διαφορές από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή. Στην σύγχρονη Ελλάδα η νομοθεσία ορίζει ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί δύναται να εργαστούν σε πολλούς τομείς, συμπεριλαμβανομένου του τομέα κοινωνικής οργάνωσης και ανάπτυξης, της σωματικής και ψυχικής υγείας, της εκπαίδευσης και του επαγγελματικού προσανατολισμού (Τσέτουρα, 2020· Παπαδακάκη, 2015). Αυτή η συνθήκη εξισώνει όπως επισημαίνει η Τσέτουρα (2020) ουσιαστικά το φάσμα της κοινωνικής πρόνοιας με το φάσμα επαγγελματικής δραστηριότητας της κοινωνικής εργασίας. Αυτή η ταύτιση μπορεί να έχει θετικό ή αρνητικό πρόσημο για το επάγγελμα ανάλογα με τις επιδιώξεις και την έκταση της κρατικής πρόνοιας, η οποία μεταβάλλεται μαζί με το γενικότερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο μιας κοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση οι επαγγελματίες δεσμεύονται ώστε η κατεύθυνση που θα έχουν οι παρεμβάσεις τους να συμπλέει με τις κρατικές επιδιώξεις.

Πέρα από την άσκηση κοινωνικής εργασίας σε επίσημα πλαίσια από επαγγελματίες που έχουν λάβει τυπική εκπαίδευση ο Lavalette (2012) και η Τελώνη (2012) κάνουν λόγο για την κοινωνική εργασία «από τα κάτω» (grassroot). Στον όρο εντάσσονται εκστρατείες, πρωτοβουλίες και πολιτικές κοινωνικής εργασίας εντός του προνοιακού τομέα (Lavalette, 2012). Παραδείγματα αυτής περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τον συνδυασμό πολιτικών εκστρατειών με την ατομική συνηγορία και την συλλογική δράση με την πρόβλεψη κάλυψης μέρους της αναπαραγωγικής εργασίας για την διευκόλυνση των συμμετεχόντων(ο.π.). Οι Cheng και Liu (2023) συνοψίζουν τον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών σε πρωτοβουλίες κυβέρνησης «από τα κάτω» στην παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών, την προαγωγή της κοινωνικής ανάπτυξης, την συμμετοχή σε δημόσια ζητήματα και την προώθηση της κοινωνικής ισότητας. Τα παραπάνω είναι πιθανό να απαντώνται και στην εργασία τυπικών κοινωνικών λειτουργών αλλά σπάνια δίνεται στους επαγγελματίες η ελευθερία εντός τυπικών πλαισίων να τα επιδιώξουν λόγω διαφορετικής προτεραιοποίησης για τους στόχους των παρεμβάσεων. Το συγκεκριμένο είδος κοινωνικής εργασίας σύμφωνα με τον Lavalette (2012) στοχεύει στην επιβίωση, την διαφύλαξη του ηθικού, την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, την επίλυση τραυμάτων των ανθρώπων και την ικανοποίηση των βασικών αναγκών. Η περιγραφή των στόχων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κοινωνική εργασία «από τα κάτω» έχει ως επίκεντρο του άνθρωπο και με τον αγωνιστικό της χαρακτήρα εναντιώνεται σε επιβλαβείς όψεις του συστήματος. Επομένως, σε αυτές τις δράσεις οι κοινωνικοί λειτουργοί έχουν την δυνατότητα να υπερβαίνουν τα όρια που τίθενται από την εκάστοτε διακυβέρνηση για να εξυπηρετήσουν τα κοινωνικά συμφέροντα του καταπιεσμένου πληθυσμού.

Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές λειτουργοί επικεντρώνονται σε διαφορετικούς επιμέρους στόχους ανάλογα με το εργασιακό πλαίσιο, τις ειδικές συνθήκες και προσεγγίσεις ακολουθούνται παράλληλα στόχοι σε παγκόσμια κλίμακα για το επάγγελμα. Οι στόχοι για την δεκαετία που διανύουμε αντικατοπτρίζουν ριζοσπαστικές επιρροές. Συγκεκριμένα, η Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών (IFSW) ολοκλήρωσε το 2020 την τριετή διαδικασία δημιουργίας της Παγκόσμιας Ατζέντας για την Κοινωνική Εργασία 2020-2030. Οι βασικοί πυλώνες της Ατζέντας συνιστούν την αναγνώριση της κοινωνικής εργασίας ως αναγκαίας επιστήμης για την κοινωνία, την από κοινού συμπεριληπτική κοινωνική μεταμόρφωση, την υποστήριξη των θέσεων στα πλαίσια της λογικής «είμαι γιατί είμαστε» (“I am because we are”), την βελτίωση συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας

και την προαγωγή της δύναμης της κοινωνικής δράσης και της διαφορετικότητας (IFSW, 2020).

Προσεγγίσεις αλληλεγγύης και μετασχηματισμού

Ριζοσπαστικό μοντέλο

Ενώ η κοινωνική εργασία αναπτυσσόταν σαν κοινωνική επιστήμη, κουβαλώντας μαζί της τις βαριές αποσκευές του κεφαλαιοκρατικού κράτους πρόνοιας, μια μερίδα κοινωνικών λειτουργών εξαρχής πρόβαλε αντίσταση στην αμφιλεγόμενη θέση που τους επιβαλλόταν από αυτή την συνθήκη.

Σύμφωνα με τον Ιωακειμίδη (2012) οι επαγγελματίες που αντιτίθετο στην παραδοσιακή άσκηση της κοινωνικής εργασίας υπερασπίζονταν τους θυματοποιημένους πολίτες και προωθούσαν, αντίθετα, την χειραφέτηση και την κοινωνική αλλαγή μέσω συλλογικών δράσεων. Σε αντίθεση με τις επιταγές του κράτους και των σχολών κοινωνικής εργασίας το έργο τους αποτελούνταν από δράσεις *μαζί* με τους λήπτες των υπηρεσιών και όχι *για* εκείνους, ως μια πρώιμη μορφή ενδυνάμωσης (Ferguson, 2012). Οι ενέργειές τους απέκτησαν διακριτή μορφή την δεκαετία του ’70 στον Καναδά, την Αυστραλία και την Βρετανία οδηγώντας στην σύσταση του μοντέλου της ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας (ο.π.). Γιατί όμως την συγκεκριμένη χρονική περίοδο;

Το ευρύτερο πλαίσιο της εποχής συγκροτούσε από την μία η λήξη της οικονομικής σταθερότητας που αναπτύχθηκε στην μεταπολεμική περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και από την άλλη οι παγκόσμιες αντιδράσεις κατά του μακροχρόνιου πολέμου στο Βιετνάμ (Ferguson, 2012). Ο δυτικός κόσμος ξεκίνησε να βιώνει νέα πτώση στο βιοτικό του επίπεδο και ταυτόχρονα παρατηρούσε ότι λάμβανε μέρος στην εξαθλίωση άλλου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού. Ως επακόλουθο, η περίοδος 1965-1975 ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε κοινωνικά κινήματα (Harman, 1988,Kurlansky, 2004 όπ. αναφ. Ferguson, 2012, Lundy & Jennissen, 2022) που απαιτούσαν περισσότερα δικαιώματα για τις γυναίκες, τους εργάτες και άλλες πληθυσμιακές ομάδες όπως και καλύτερη εκπαίδευση και ίση μεταχείριση για όλες και για όλους (Ferguson, 2012). Το τεταμένο κλίμα δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την ερευνητική κοινότητα των κοινωνικών λειτουργών. Αναλυτικότερα, αναζωπυρώθηκε εκ νέου η ενασχόληση με την υλική φτώχεια και τις απόψεις των χρηστών κοινωνικών υπηρεσιών (Ferguson, 2012). Παράλληλα, νέες νομοθεσίες που οδήγησαν σε αναδιοργάνωση των κοινωνικών υπηρεσιών της Αγγλίας και Σκωτίας

έφεραν κοντά τους επαγγελματίες μέσω της δημιουργίας ομάδων εργασίας, ισχυροποιώντας την αίσθηση επαγγελματικής ταυτότητας και συλλογικότητας (ο.π.). Τέλος, με την ευρύτερη αποδοχή της κοινωνιολογίας κατά τον Ferguson (2012) διαδόθηκαν νέες θεωρίες για το άτομο, την οικογένεια και τις επιπτώσεις δομικών στοιχείων της κοινωνίας.

Τα παραπάνω ερεθίσματα δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστους τους κοινωνικούς επιστήμονες. Οι κοινωνικοί λειτουργοί κλήθηκαν να κατευνάσουν έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό ατόμων σε φτώχεια μέσα από ατομοκεντρικές προσεγγίσεις ψυχολογικής υποστήριξης, Πολλοί επαγγελματίες τότε αμφισβήτησαν τις παραδοσιακές προσεγγίσεις αφού διαπίστωσαν ότι ήταν ακατάλληλες να αντιμετωπίσουν τις υλικές ανάγκες των ατόμων (Lundy & Jennissen, 2022). Επιπλέον, διαφάνηκε ότι παθολογικοποιούσαν τον λήπτη υπηρεσιών και δεν απευθύνονταν στα δομικά αίτια των προκλήσεων που αντιμετώπιζαν οι πολίτες (Ιωακειμίδης, 2012α· Ferguson, 2012· Lundy & Jennissen, 2022). Ένα μέρος των κοινωνικών λειτουργών, έχοντας πολιτικοποιηθεί από την εμπειρία τους με συνεχείς καταστάσεις φτώχειας, άσκησαν κριτική στον ελεγκτικό χαρακτήρα του κράτους πρόνοιας και της αναπαραγωγής της κοινωνικοοικονομικής καταπίεσης από το κεφαλαιοκρατικό σύστημα (Ferguson, 2012· Lundy & Jennissen, 2022). Τα αιτήματά τους περιλάμβαναν επίσης την ανανέωση της σχέσης τους με τους εξυπηρετούμενους σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, στοχεύοντας μεταξύ άλλων σε συνεργασίες με οργανώσεις χρηστών υπηρεσιών, στην συνηγορία στον δημόσιο λόγο και άλλες ενδυναμωτικές και αλληλέγγυες δράσεις (Ferguson, 2012). Αντιπροσωπευτικό του κλίματος που επικρατούσε στις σχολές κοινωνικής εργασίας το ’70 ήταν το φεμινιστικής προέλευσης σύνθημα «το προσωπικό είναι το πολιτικό» (the personal is the political) που σηματοδοτούσε την σύνδεση μεταξύ καπιταλιστικής οικονομικής δραστηριότητας και των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων των πολιτών (Lundy & Jennissen, 2022).

Ως αποτέλεσμα της κριτικής και της διάθεσης για αλλαγή εμπλουτίστηκε ο τρόπος άσκησης κοινωνικής εργασίας. Ειδικότερα, αναπτύχθηκαν προσεγγίσεις ομαδικής και κοινοτικής κοινωνικής εργασίας προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα άτομα (Ferguson, 2012). Παράδειγμα μιας τέτοιας δράσης ήταν η συγκρότηση ομάδας από κοινωνικούς λειτουργούς και νεαρά άτομα προκειμένου να ευαισθητοποιήσουν κατά του ρατσισμού και να αναχαιτίσουν τις προσπάθειες του αγγλικού ακροδεξιού κόμματος National Front να διευρύνει την

επιρροή του (Bailey & Brake, 1980). Μια ακόμα σημαντική απόρροια ήταν κατά τον Ferguson (2012) η επιδίωξη των επαγγελματιών να συνδικαλιστούν περαιτέρω όπως και η ενσωμάτωση στοιχείων της ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας στα αντίστοιχα πανεπιστημιακά προγράμματα εκπαίδευσης.

Παρόλα αυτά, η εξάπλωση της ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας έμελλε να ελαττωθεί την δεκαετία του ‘80. Ο Ferguson (2012) επισημαίνει δύο βασικούς λόγους για αυτή την κάμψη: α) η δεξιά μεταστροφή σε πολιτικό-κοινωνικό επίπεδο με την άνοδο συντηρητικών κομμάτων στις αγγλόφωνες κυβερνήσεις και η στοχοποίηση της κοινωνικής εργασίας από την νεοδεξιά ως προβληματικό προνοιακό στοιχείο με την αιτιολόγηση της πρόκλησης εξάρτησης πολιτών από επιδοματικές πολιτικές, β) η αποτυχία των εργατικών κινημάτων των προηγούμενων ετών, που έφερε ένα κλίμα απογοήτευσης προς την πολιτική. Η προσέγγιση κατακρίθηκε συμπληρωματικά για την επικέντρωση της στις κοινωνικές τάξεις έναντι άλλων ειδών κοινωνικής καταπίεσης (Ferguson, 2012). Η κριτική σύμφωνα με τον Ferguson (2012) συνέβαλε εν τέλει στην ένταξη άλλων μορφών καταδυνάστευσης στον χαρακτήρα των διεκδικήσεων του μοντέλου, όπως για τα δικαιώματα των γυναικών, των αναπήρων και των ατόμων των οποίων η φυλετική καταγωγή γινόταν αίτιο για διακρίσεις. Ωστόσο, παρά τις αρνητικές συγκυρίες, η παρουσία της ριζοσπαστικής δράσης απέκτησε μόνιμη αν και περιορισμένη θέση στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας.

Στην σημερινή εποχή πραγματοποιούνται πολλές δράσεις ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας μέσα από οργανώσεις και δίκτυα επαγγελματιών, χωρίς να παραλείπονται οι αυθόρμητες και άτυπες ενέργειες σε περιόδους εκτάκτου ανάγκης. Η ριζοσπαστική κοινωνική εργασία του ’70 αντικαταστάθηκε από το νέο ριζοσπαστισμό στην κοινωνική εργασία. Ο Ferguson (2017) εξηγεί πώς το πρώτο κύμα ριζοσπαστισμού στον θεσμό καταποντίστηκε το ’80 με την έλευση της Νέας Δεξιάς και τις δράσεις πολιτικών όπως η Μάργκαρετ Θάτσερ στην Αγγλία και ο Ρόναλντ Ρίγκαν στις ΗΠΑ. Από την διασωσμένη κληρονομιά του αναδύθηκε ο νέος ριζοσπαστισμός στην κοινωνική εργασία κατά προσέγγιση από το 2010 και έπειτα (Ferguson, 2017). Τα χαρακτηριστικά του νέου κινήματος εντοπίζονται στην παγκόσμια εξάπλωσή του και στο γεγονός ότι προήλθε ως απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό και στις αλλαγές που έχει επιφέρει στον κόσμο γενικά αλλά και στην κοινωνική εργασία συγκεκριμένα (ο.π.).

Μια οργάνωση με σημαντική δράση είναι το Δίκτυο Δράσης για την Κοινωνική Εργασία (Social Work Action Network - SWAN), που συστάθηκε επίσημα

στην Αγγλία το 2009 και ξεκίνησε να δραστηριοποιείται με την οργάνωση συνεδρίων εθνικής εμβέλειας από το 2006 (Ferguson, 2012· SWAN, χ.χ.). Οι στόχοι του Δικτύου επικεντρώνονται στην προαγωγή της πρακτικής κοινωνικής εργασίας η οποία θα αφορά την κοινωνική δικαιοσύνη, με συνδυασμό ατομικών και συλλογικών ενεργειών. Δεύτερον, στην αντίσταση απέναντι σε προνοιακές δομές φροντίδας που προτεραιοποιούν τους διοικητικούς στόχους τους σε σχέση με τις ανάγκες των χρηστών των υπηρεσιών. Τρίτον, στην συσπείρωση επαγγελματιών, σπουδαστών, φροντιστών, χρηστών υπηρεσιών και ακαδημαϊκών μέσα από καμπάνιες και συνέδρια και τέλος την σύμπραξη με υπάρχουσες συλλογικές δομές και οργανώσεις κοινωνικών λειτουργών και κοινωνικής μέριμνας (SWAN, χ.χ.). Τα παραπάνω ταιριάζουν και με τους πέντε πυλώνες της νέο-ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας κατά Ioakimidis (2016), που απαρτίζονται από την δημοκρατία, την ενσυναίσθηση, τον ακτιβισμό, την αντικαταπιεστική προσέγγιση και την δομημένη άσκηση. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το αξιακό σύστημα της κοινωνικής εργασίας συνολικότερα όπως είναι γνωστό σήμερα είναι μια απόδειξη της επιρροής της ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας (Ferguson, 2012). Ένα επιπλέον βήμα για ριζοσπαστικές φωνές στον χώρο αποτελούν κατά τις Lundy και Jennissen (2022) τα περιοδικά Critical and Radical Social Work και το Journal of Progressive Human Services: Radical Thought and Praxis. Ακόμα, ριζοσπαστικές προσεγγίσεις εκδηλώνονται μέσα από τον εμπλουτισμό της προπτυχιακής και μεταπτυχιακής εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία με διαλέξεις σχετικά με την συνηγορία, την κοινοτική εργασία, την ενδυνάμωση ατόμων και ομάδων, τον ριζοσπαστισμό και την κριτική όπως είναι δυνατό να αναπτυχθούν μέσα από το επάγγελμα (Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, χ.χ· Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, χ.χ.· Ferguson,2012).

Στην Ελλάδα έχουμε την ευκαιρία να εξετάσουμε μια σειρά από παραδείγματα ριζοσπαστισμού στην κοινωνική εργασία, τα περισσότερα από τα οποία συνιστούν πρωτοβουλίες σε καταστάσεις κρίσης και αναταραχής και συνδέονται με ευρύτερες κοινωνικές, συλλογικές κινητοποιήσεις. Αναφορικά, η Τελώνη (2012) περιγράφει μια δράση προνοιακής δομής από τα κάτω (grassroot welfare structure) στην οποία συμμετείχε στην Πάτρα το 2007. Η Κίνηση Υπεράσπισης Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών, όπως ονομάστηκε, ήταν μια απάντηση στην απαθή έως εχθρική στάση μέρους της κοινωνίας και του κράτους απέναντι σε αλλοδαπά άτομα με πολλαπλές ακάλυπτες ανάγκες (Τελώνη, 2012). Σύμφωνα με την Τελώνη (2012) στην Κίνηση συμμετείχαν άτομα από διαφορετικούς χώρους, μεταξύ των οποίων και

κοινωνικοί λειτουργοί, με σκοπό την άμεση κάλυψη των αναγκών με αλληλέγγυες και αυτό-οργανωμένες ενέργειες π.χ. εβδομαδιαία διανομή φαγητών και ρούχων, θετική μεταβολή αντιλήψεων και πολιτική πίεση για σύσταση υπηρεσιών κρατικής φροντίδας. Το ελληνικό Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών (https://socialworkers.gr/), παράρτημα του SWAN, συμμετέχει από το 2009 σε πρωτοβουλίες διεκδίκησης δικαιωμάτων, κάνει ορατές δυσκολίες των πιο ευάλωτων πληθυσμών με την προώθηση ενημερωτικού υλικού και διοργανώνει εκδηλώσεις για την συζήτηση επίκαιρων ζητημάτων που αφορούν την ελληνική κοινωνία και τον χώρο άσκησης κοινωνικής εργασίας. Αν και η ριζοσπαστική κοινωνική εργασία στην χώρα παρουσιάζεται περιορισμένη μπορεί να υποτεθεί ότι χωρίς τριβές στην εφαρμογή ριζοσπαστικών πρακτικών όπως αυτές που αναφέρουν η Τελώνη (2012),ο Ιωακειμίδης (2012), και η Γιάννου (2012) ανάμεσα στην εργοδοσία και τους επαγγελματίες, θα κατείχε μεγαλύτερη έκταση στο πεδίο δράσης του θεσμού.

Ανακεφαλαιώνοντας, η ριζοσπαστική κοινωνική εργασία συμπορευόταν με την παραδοσιακή κοινωνική εργασία από την αρχή του επαγγέλματος αμφισβητώντας πρακτικές και μεθόδους που δεν επικεντρώνονται στην ικανοποίηση των αναγκών των ληπτών υπηρεσιών και συνεχίζει να το πράττει. Η άσκηση της εναπόκειται στους επαγγελματίες που επιθυμούν να διεκδικήσουν κοινωνικές αλλαγές που θα επιλύσουν τα δομικά αίτια των προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν και αφορούν τις ζωές των ληπτών υπηρεσιών, την άσκηση κοινωνικής εργασίας και της κοινωνίας συνολικότερα. Σε ευρύτερο πλαίσιο το ριζοσπαστικό μοντέλο αναδεικνύει την οπτική ότι η κοινωνική εργασία δεν μπορεί να νοηθεί ξεχωριστά από τις θεμελιώδεις ανισότητες του συστήματος. Με τον ίδιο τρόπο η οικονομία για τον Πολάνυι πορεύεται αποκλειστικά μαζί με την κοινωνία και την πολιτική κατά την λογική της εκθήκευσης (Καβουλάκος, 2015).

Κοινοτική κοινωνική εργασία

Η κοινότητα συνιστά μια έννοια με θολή οριοθέτηση, (Mini Pradeep & Sathyamurthi,2017· Καραγκούνης, 2020) εξού και οι κοινωνικές επεμβάσεις στο κοινοτικό επίπεδο χαρακτηρίζονται από μεγάλη ποικιλία προσεγγίσεων, όρων και στόχων. Στα πλαίσια της κοινωνικής εργασίας ορίζεται ως μια ομάδα στόχου σε συγκεκριμένο γεωγραφικό τόπο (Siddiqui, 1997, όπ. αναφ. Mini Pradeep & Sathyamurthi, 2017) και με αυτή την βάση θα πλοηγηθούμε στις απαρχές των κοινοτικών παρεμβάσεων αλλά και την θέση τους στον 21ο αιώνα.

Ως χώρος παρέμβασης η κοινότητα απασχόλησε αρχικά μια μερίδα πλούσιων φιλάνθρωπων στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες στα τέλη του 1800 που αποζητούσαν την επίλυση της φτώχειας και της εξαθλίωσης των ατόμων που ζούσαν στις παρυφές των μεγάλων πόλεων (Abbot, 1995 όπ. αναφ. Ζαϊμάκης, 2011· Mayo 1998 όπ. αναφ. Ζαϊμάκης, 2011· Καραγκούνης, 2020). Οι παρεμβάσεις στην κοινότητα μοιράζονται τα ίδια θεμέλια με την κοινωνική εργασία, συγκεκριμένα με την COS και τους «φιλικούς επισκέπτες», που συζητήθηκαν παραπάνω, και το Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης (Social Settlement Movement). Στην παρούσα ενότητα θα συζητηθεί το Κίνημα, στο οποίο αποδίδεται η ανάπτυξη της μετέπειτα κοινοτικής κοινωνικής εργασίας.

Το Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης εξελίχθηκε μεταξύ του 1880 – 1920 στην Αγγλία και τις ΗΠΑ. Κύριες μορφές έκφρασης του ήταν η βρετανική εστία Toynbee Hall και η βορειοαμερικανική Hull House (Καραγκούνης, 2008). Ειδικότερα, στην διάρκεια του κινήματος δημιουργήθηκαν φοιτητικές εστίες «κοινωνικών εργατών» σε υποβαθμισμένες και απομονωμένες γειτονιές μεγάλων πόλεων λ.χ. στην East End του Λονδίνου, στις οποίες κατοικούσαν κατά βάση μεταναστευτικοί πληθυσμοί σε φτώχεια και απορία (Καραγκούνης, 2020). Με την προσωρινή εγκατάσταση των φοιτητών εκεί επιδιώχθηκε να έρθουν σε άμεση επαφή με τις συνθήκες της φτώχειας και τα αίτια δημιουργίας της και να παράσχουν ψυχαγωγικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες όπως και φροντίδα στους κατοίκους σε επίπεδο συνοικίας (Popple, 2000,2002 οπ. αναφ. Καραγκούνης, 2020· Καραγκούνης, 2008· Ζαϊμάκης, 2011). Βασική λειτουργία του έργου στις γειτονιές ήταν η βελτίωση της ζωής των φτωχών ώστε να αποτραπούν επικίνδυνες για το σύστημα αντιδράσεις (Ζαϊμάκης, 2011). Ο Ferguson (2012) επισημαίνει ότι το Hull House είχε τον πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα από τα δύο αφού υποστήριξε την αντίσταση των μεταναστών έναντι στην παράνομη και την παιδική εργασία, θέτοντας την βάση για την πρακτική της ενδυνάμωσης και την λογική της συνεργασίας μεταξύ επαγγελματία και λήπτη υπηρεσίας. Οι Karger (1987, οπ. αναφ. Καραγκούνης, 2020) και Ζαϊμάκης (2011) τονίζουν ότι το κίνημα συνολικά παρόλα αυτά δεν ήταν ριζοσπαστικό παρά την καινοτομία του γιατί οι δομικές αιτίες δεν αμφισβητήθηκαν. Συμπληρωματικά, παρόμοιες δράσεις έλαβαν χώρα στην Ολλανδία και την Δανία (Καραγκούνης, 2008).

Από το Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης προέκυψαν οι πρώτες παρεμβάσεις που επικεντρώνονταν στην συνοικία και τις γειτονίες (Ζαϊμάκης, 2011).

Τα ισχυρά κράτη μόλις είχαν ξεκινήσει να ανακαλύπτουν τις χρήσεις των κοινοτικών παρεμβάσεων.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τις δεκαετίες του '50 και '60, οι συνθήκες οδήγησαν στην ανεξαρτητοποίηση πολλών αποικιών του δυτικού κόσμου. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκαν οι πρώτες οργανωμένες και συστηματικές παρεμβάσεις της κοινοτικής εργασίας με επαγγελματικό χαρακτήρα στις πρώην αποικιοκρατούμενες χώρες (Ζαϊμάκης, 2011· Καραγκούνης, 2008). Εκ πρώτης ανάγνωσης στόχος των προγραμμάτων ήταν η προετοιμασία των κρατών για την ανεξαρτησίας τους με τον «εκσυγχρονισμό» των κοινωνιών και την οικονομική εξέλιξη (Καραγκούνης, 2008). Στην πράξη χτίστηκε ένας δρόμος για την ένταξη τους στο καπιταλιστικό σύστημα, εξασφαλίζοντας την τόνωση των αποικιοκρατικών χωρών μέσω του πολιτισμικού και οικονομικού ιμπεριαλισμού (ο.π.) Για αυτό τον λόγο, τα σχετικά προγράμματα δεν εξυπηρέτησαν στην πράξη τις πραγματικές ανάγκες του τοπικού πληθυσμού αλλά επέφεραν την υπανάπτυξή τους (ο.π.). Η ανάπτυξη δυσπιστίας και κριτικής για τις κοινοτικές δράσεις που ακολούθησε (Tan, 2009) ήταν αναμενόμενη. Οι σχεδιασμένες παρεμβάσεις κοινωνικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο προωθήθηκαν στην συνέχεια στις αναπτυγμένες χώρες με τον βιβλιογραφικό όρο «κοινοτική ανάπτυξη» (Ζαϊμάκης, 2011).

Σταθμός στην σύζευξη της κοινωνικής εργασίας με την κοινοτική εργασία ήταν η Αναφορά Barclay το 1982, όπου κοινωνικοί λειτουργοί στην Αγγλία και την Ουαλία σε ομάδες εργασίας κλήθηκαν να περιγράψουν τον ρόλο και τα καθήκοντά τους (SW100, 2024). Εντός αυτού του πλαισίου καθορίστηκε ο όρος «κοινοτική κοινωνική εργασία» και η κοινότητα αναγνωρίστηκε ως ένα σύνολο άτυπων και τυπικών σχέσεων εντός δικτύων (NISW, 1982, οπ. αναφ. Tasker, 1988· Mini Pradeep & Sathyamurthi, 2017). Σύμφωνα με τους Mini Pradeep και Sathyamurthi (2017) η εμπλοκή των επαγγελματιών με την κοινότητα προσδιορίστηκε τότε ως ζωτικής σημασίας για υπηρεσίες προς άτομα και ομάδες. Προηγουμένως, η Αναφορά Younghusband το 1959 είχε προχωρήσει στην τριχοτόμηση της επιστήμης στις εξής μεθόδους: την κοινωνική εργασία με άτομα (ΚΕΑ), την κοινωνική εργασία με ομάδες (ΚΕΟ) και την κοινωνική εργασία με την κοινότητα (ΚΕΚ) αναγνωρίζοντας την σχέση κοινοτικής παρέμβασης και κοινωνικής εργασίας (Καραγκούνης, 2020). Ο Ζαϊμάκης (2011) επισημαίνει ότι στην κατεύθυνση του κλάδου προς την κοινότητα συνετέλεσε επίσης η κριτική στο μεταπολεμικό κράτος πρόνοιας για την παραμέληση των αναγκών μέρους των ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων. Στις επόμενες δεκαετίες

μια σειρά κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συνθηκών, η αμφισβήτηση των κατεστημένων πρακτικών του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και η συνεχής αυτοαξιολόγηση μέρους των κοινωνικών λειτουργών πρόσθεσε νέες θεωρίες και προσεγγίσεις - όπως την ριζοσπαστική θεώρηση – στην κοινοτική εργασία.

Στην σύγχρονη εποχή η κοινοτική εργασία έχει την δυνατότητα μέσα από πληθώρα μοντέλων να είναι ουσιαστικά ευεργετική, απελευθερωτική και ενδυναμωτική για τα άτομα που αφορά. Σύμφωνα με τον Ζαϊμάκη (2011) αποβλέπει στην προαγωγή της ανάπτυξης και της δικαιοσύνης με την κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων μέσα σε ένα ανθρωπιστικό αξιακό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει την δυνατότητα των ατόμων να μεταβάλλουν ένα κατάλληλο περιβάλλον προς όφελός τους και να αναπτύσσουν υγιή περιβάλλοντα μέσω της συνεργασίας με συνανθρώπους (ο.π.). Επιπλέον, υποστηρίζει μη προνομιούχες ομάδες προωθώντας την κοινωνική δικαιοσύνη με αποδοχή, αναγνώριση και σεβασμό των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και του εκάστοτε κοινοτικού συστήματος αξιών(ο.π.). Συμπληρωματικά, ενισχύει την αξία της συμμετοχής όπως και της άσκησης κοινωνικής αλληλεγγύης και προάγει πρακτικές για μια βιώσιμη ανάπτυξη, φιλική στο φυσικό περιβάλλον(ο.π.).

Την κοινοτική εργασία ασκεί το κοινοτικό στέλεχος, δηλαδή μια επαγγελματίας με επιστημονικό υπόβαθρο και γνώσεις κοινωνικών επιστημών (Tasker, 1988) αλλά και δεξιότητες σχετικές με την διαχείριση και υποστήριξη της κοινότητας (Ζαϊμάκης, 2011). Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας φαίνεται να υποδεικνύει τους κοινωνικούς λειτουργούς ως ιδανικούς για τον ρόλο του αρμόδιου για κοινοτική ανάπτυξη (Dhavaleshwar, 2016· Tasker, 1988· Tan, 2009· Van Der Westhuizen, 2023· Mini Pradeep & Sathyamurthi, 2017). Κατά τον Ζαϊμάκη (2011: 94-96) οι επιμέρους ρόλοι που αναλαμβάνει το στέλεχος στο κοινοτικό περιβάλλον είναι οι παρακάτω:

Υποστηρικτής	Συμμετέχει στον διαμόρφωση ενός κλίματος στο οποίο τίθενται εναύσματα για την συνειδητοποίηση των αναγκών από τα μέλη της κοινότητας και την διεκδίκηση της κάλυψής τους μέσα από συλλογικές ενέργειες.
Σχεδιαστής προγραμμάτων	Οργανώνει συμμετοχικά με άλλους επιστήμονες παρεμβάσεις, στόχους,

	πρωτοβουλίες και τον τρόπο οργάνωσης και δράσης της κοινότητας.
Κοινοτικός σύμβουλος	Συμβουλεύει τα μέλη για τις διαθέσιμες υπηρεσίες, μεθόδους και πηγές πόρων για την αντιμετώπιση των προκλήσεων.
Συνήγορος	Εκφράζει και προάγει τα δικαιώματα των λιγότερο προνομιούχων εντός της κοινότητας και του τόπου στις κρατικές υπηρεσίες.
Διαμεσολαβητής	Προωθεί την δικαιοσύνη και τον σεβασμό στην διαφορετικότητα μεσολαβώντας στην επίλυση διαφωνιών και αιτημάτων μεταξύ των υποομάδων της κοινότητας.
Αξιολογητής αναγκών	Διερευνά και αξιολογεί τις ανάγκες και τις παρεμβάσεις και εκπονεί σχετικά επίσημα έγγραφα.
Συντονιστής και οργανωτής ομάδων	Εμπλέκεται στις υπάρχουσες ομάδες, επιτροπές, συλλόγους και συζητήσεις και συστήνει νέες εφόσον κριθεί χρήσιμο.
Διαχειριστής πόρων	Διασφαλίζει και αξιοποιεί οικονομικούς πόρους και ανθρώπινο δυναμικό από διάφορες πηγές.

Πίνακας 1. Ρόλοι κοινοτικού στελέχους

Ο Dhavaleshwar (2016) παραθέτει επίσης την πλειονότητα των προαναφερόμενων ρόλων με μικρές διαφοροποιήσεις με την προσθήκη της παροχής φροντίδας και ενασχόλησης του κοινωνικού λειτουργού με τις δυσκολίες των μελών της κοινότητας σε ατομικό επίπεδο με ολιστικό χαρακτήρα. Παράλληλα, τον ρόλο της διευκόλυνσης - υποστήριξης επισημαίνει και η Tan (2009), σε αντιδιαστολή με την «από τα πάνω» προσέγγιση του ειδικού.

Ένα πρόσθετο στοιχείο που υποστηρίζει την χρησιμότητα της κοινωνικής εργασίας σε τοπικό επίπεδο είναι η οπτική του «ατόμου μέσα στο περιβάλλον» (person in environment) (Καραγκούνης, 2020). Όπως εξηγεί ο Καραγκούνης «η εν

λόγω οπτική βασίζεται στην άποψη ότι οι άνθρωποι και οι συμπεριφορές τους δεν μπορούν να κατανοηθούν επαρκώς εάν δεν ληφθούν υπόψη οι διάφορες πτυχές, χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντός τους» (2020:10).

Συμπληρωματικά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η οπτική της κοινωνικής εργασίας ως ένα επάγγελμα που κινείται εξαρχής ανάμεσα στο μικρο και το μακρο επίπεδο (Tan, 2009). Στην ίδια κατεύθυνση, η van der Westhuizen (2023) τονίζει τις δυνατότητες του επαγγέλματος να γεφυρώσει παρεμβάσεις στο μικρο, μεσο και μακρο επίπεδο. Η Tan (2009) επεξηγεί πώς αυτό εκδηλώθηκε ήδη μέσα από την COS, την οποία κατατάσσει στο μικρο επίπεδο, και το Κίνημα Κοινωνικής Αποκατάστασης, που επικεντρώθηκε στο περιβάλλον και τις κοινότητες. Ακόμα, παρατηρεί πώς η επιστήμη εναλλάσσει την δράση της ανά περιόδους ανάμεσα στα τρία επίπεδα παρέμβασης (Tan, 2009). Συνεχίζοντας το σκεπτικό, αναγνωρίζεται επομένως η τάση του κλάδου για μια νέα φάση επιστροφής στην κοινοτική εργασία, που αναπτύσσεται την τελευταία εικοσαετία (Ζαϊμάκης, 2011· Tan, 2009).

Στην χώρα μας η κοινοτική εργασία πραγματοποιήθηκε αρχικά στα πλαίσια προγραμμάτων κοινοτικής ανάπτυξης το 1950, τα οποία αφορούσαν κατά βάση την παροχή υποδομών στην επαρχία και λιγότερο εκπαιδευτικά και πολιτιστικά προγράμματα (Καραγκούνης, 2008). Οι κοινωνικοί λειτουργοί συμμετείχαν πρώτη φορά στον σχεδιασμό και την υλοποίηση κοινοτικών προγραμμάτων μια δεκαετία μετά (ο.π.). Ο Καραγκούνης (2020) και ο Ζαϊμάκης (2011) απαριθμούν μια σειρά ασυμφωνιών σχετικά με το ελληνικό κράτος, την ελληνική κοινωνία και τον τρόπο υλοποίησης των προγραμμάτων που λειτούργησαν αποθαρρυντικά στην ανάπτυξη της κοινοτικής κοινωνικής εργασίας. Παρόλα αυτά, ακριβώς αυτή η επίγνωση των αρνητικών στοιχείων θα μπορούσε να προσφέρει νέες ευκαιρίες σε μελλοντικές δράσεις κοινωνικών λειτουργών να πετύχουν στο κοινοτικό περιβάλλον.

Συνοψίζοντας, η κοινοτική εργασία έχει μια μακρά ιστορία που την συνδέει με την κοινωνική εργασία. Η επιστήμη της κοινωνικής εργασίας διαθέτει στο κοινοτικό στέλεχος ένα ικανοποιητικό υπόβαθρο που συνδυαστικά με την διεύρυνση και εξειδίκευση του επαγγελματία στο μέσο επίπεδο (Ζαϊμάκης, 2011· Dhavaleshwar, 2016) μπορεί να υποστηρίξει κατάλληλα την κοινότητα και να εμφυσήσει την χρειαζούμενη κοινωνική αλλαγή και την ανάπτυξη με βιώσιμους και ανθρώπινους όρους. Αν και οι προκλήσεις για την ορθή διεκπεραίωση κοινοτικών παρεμβάσεων είναι αρκετές και πολυπαραγοντικές οι ανάγκες που μπορούν να επιλυθούν είναι

αντάξιες της προσπάθειας, όπως διαφαίνεται από τους ρόλους μέσα από τους οποίους μπορεί ο επαγγελματίας να συνεισφέρει στην κοινότητα.

Οικολογικές προσεγγίσεις

Ως επιστήμη που επικεντρώνεται στην ευημερία του ανθρώπου μέσα στο περιβάλλον του η κοινωνική εργασία θα ήταν αδύνατο να παραβλέψει τους αυξανόμενους κινδύνους για το φυσικό περιβάλλον όπως και την συσχέτιση μεταξύ του είδους μας, των υπόλοιπων ζωντανών οργανισμών και του ίδιου του πλανήτη. Με αυτό το σκεπτικό αναπτύχθηκε ένα ρεύμα προσεγγίσεων εντός της κοινωνικής εργασίας που εστιάζει στην οικολογία. Στην βιβλιογραφία αναφέρονται με τους όρους οικο-κοινωνική εργασία (ecosocial work), πράσινη κοινωνική εργασία (green social work) και σπανιότερα ως περιβαλλοντική κοινωνική εργασία, οικολογική και βαθιάς οικολογίας (deep ecology) κοινωνική εργασία (Boetto, 2017· Dominelli, 2012, 2015· Power, Rinkel & Kumar, 2021·Rambaree, Powers & Smith, 2019· Stamm και άλλοι, 2023). Ορισμένοι συγγραφείς αντιμετωπίζουν την ορολογία ως συναφή και άλλοι επικεντρώνονται στα στοιχεία που διαχωρίζουν τις υπο-προσεγγίσεις. Εντός της μελέτης χρησιμοποιείται ο όρος «οικο-κοινωνική εργασία» και «οικολογική κοινωνική εργασία» για την συνολική αντιπροσώπευση της οικολογικής θεώρησης. Στην παρούσα ενότητα συζητείται η σχετική ορολογία με τις αντιπαραθέσεις που συναντώνται στην βιβλιογραφία, η αφετηρία της οικολογίας εντός της κοινωνικής εργασίας και η σημαντικότητα του κατασκευάσματος «το άτομο στο περιβάλλον» για τις οικολογικές προσεγγίσεις. Επιπλέον, παρουσιάζονται τα βασικά σημεία των προσεγγίσεων οικολογίας και η έκφραση τους στον διεθνή και τον ελλαδικό χώρο.

Ξεκινώντας την μελέτη της βιβλιογραφίας για την οικολογία εντός της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας γίνεται κατανοητό ότι υπάρχει πληθώρα διαφορετικών απόψεων για τις έννοιες εντός του χώρου. Για παράδειγμα, η Dominelli (2012,2015), διακρίνει την πράσινη κοινωνική εργασία από τις υπόλοιπες προσεγγίσεις για τις οικολογικές πρακτικές στην κοινωνική εργασία που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο. Ως σημεία διαφοροποίησης θέτει την έλλειψη κριτικής των υπόλοιπων όρων απέναντι στο νεοφιλελεύθερο σύστημα και τις συνεπαγόμενες σχέσεις του, την αναγνώριση του φυσικού περιβάλλοντος αποκλειστικά στα πλαίσια του χώρου που στεγάζει ανθρώπινες ανάγκες και την απουσία πρακτικής κατεύθυνσης (Dominelli, 2012, 2015). Από την άλλη πλευρά, η Boetto (2017) επισημαίνει ότι οι ορολογίες ενώνονται κάτω από τον κοινό τους

σκοπό για την τοποθέτηση του φυσικού περιβάλλοντος στο κέντρο της κοινωνικής εργασίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ακόμα η οπτική ότι η οικο- κοινωνική εργασία, αναφερόμενη εδώ ως έννοια που περικλείει τις υπόλοιπες, δεν συνιστά μια ειδικότητα ή προσέγγιση εντός της επιστήμης αλλά ότι θα έπρεπε να συγχωνευτεί με το σύνολο της κοινωνικής εργασίας (Rambaree, Powers & Smith, 2019· Gray & Coates, 2015 οπ. αναφ. Boetto, 2017). Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι εν μέρει αυτή η πρόθεση γίνεται φανερή από την ορολογία της θεώρησης, στην οποία το πρόθεμα «οικό» προστίθεται στην υπάρχουσα ονομασία της επιστήμης.

Η οικολογική δικαιοσύνη είναι καίριο συστατικό της οικολογικής κοινωνικής εργασίας. Με τον όρο υποδηλώνεται η απόδοση δικαιοσύνης και ίσων δικαιωμάτων για όλους τους ζωντανούς οργανισμούς μέσα σε ένα αλληλένδετο κόσμο (Melekis and Woodhouse, 2015 οπ. αναφ. Boetto, 2017). Ωστόσο, η παραπάνω έννοια διαφέρει από την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, από την οποία μετεξελίχθηκε (Boetto, 2017). Ο Stamm και άλλοι (2023) συνδέουν την περιβαλλοντική με την κοινωνική δικαιοσύνη και την έννοια της βιωσιμότητας αναφερόμενοι σε ισότιμη πρόσβαση των ληπτών υπηρεσιών σε βιώσιμους τρόπους ζωής. Η βασική τους διαφορά έγκειται στον ανθρωποκεντρισμό της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης έναντι της δικαιοσύνης για το οικοσύστημα ως σύνολο και τους ανθρώπους ως μέρος αυτού, που αντιπροσωπεύει η οικολογική δικαιοσύνη (Rambaree, Powers & Smith, 2019). Η επιλογή ανάμεσα στις δύο σύμφωνα με την Boetto (2017) καθορίζει αν το φυσικό περιβάλλον εντάσσεται στο παρόν πλαίσιο άσκησης της κοινωνικής εργασίας ή αν πραγματοποιούνται μετασχηματικές αλλαγές εντός της επιστήμης .

Οι οικολογικοί προβληματισμοί στην κοινωνική εργασία προήλθαν από το ευρύτερο οικολογικό κίνημα όπως εξελίχθηκε στα τέλη του ’50 στις ΗΠΑ και διευρύνθηκε τις επόμενες δεκαετίες στην Ευρώπη (Ζαϊμάκης, 2001). Τα αιτήματα του κινήματος σχετίζονταν με την οικολογία και την ανθρώπινη ευημερία. Για τον πλουραλισμό των αιτημάτων οφείλεται το ευρύ ιδεολογικό υπόβαθρο που ενέπνευσε και στην συνέχεια εμπλούτισε το κίνημα. Ειδικότερα, το οικολογικό ρεύμα εντός της κοινωνικής εργασίας άντλησε ιδέες από την κοινωνική οικολογία, την συστημική θεωρία, τον οικοφεμινισμό (Ζαϊμάκης, 2001· Norton,2011· Ungar,2002) αλλά και τις εξελίξεις στην οικολογική ψυχολογία, την εθνολογία και την ηθολογία (Allen – Meares & Lanes, 1987). Παράλληλα, επηρεάστηκε από την ριζοσπαστική και κριτική θεώρηση του κλάδου (Graham, 2023). Για τον Norton (2011) το οικολογικό συνιστά

ένα αντικαταπιεστικό μοντέλο που προωθεί την περιβαλλοντική βιωσιμότητα στον πυρήνα του επαγγέλματος, ασκώντας οικολογική δικαιοσύνη.

Η σύζευξη κοινωνικής εργασίας και οικολογίας εντοπίζεται σε διαφορετικά χρονικά σημεία από την βιβλιογραφία. Μεταξύ άλλων ένα ποσοστό αναφέρεται στις δράσεις της εστίας Hull House του Σικάγο ως πρόδρομο της οικό-κοινωνικής εργασίας (Stamm και άλλοι, 2023). Σε κάθε περίπτωση μεγάλο ρόλο έπαιξε το κατασκεύασμα «άτομο στο περιβάλλον» (person-in-environment και εν συντομία PIE) που στόχευε στην ένωση των κλινικών κοινωνικών λειτουργών και των επαγγελματιών με βάση την κοινότητα καθώς και την διάκριση από συναφή κοινωνικά επαγγέλματα (Norton, 2011). Αν και η παραπάνω κατασκευή ήταν αρχικά περιορισμένη στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου και τις σχέσεις εντός αυτού διευρύνθηκε χάρη στην οπτική της οικολογικής θεώρησης για να συμπεριλάβει το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον και να απευθυνθεί σε προβλήματα από την αλληλεπίδραση περιβάλλοντος- άτομου (Dominelli, 2015· Norton 2011). Με αυτή την μεταστροφή επιδιώκεται η κατάργηση της αντίληψης του περιβάλλοντος ως μια μηχανή στην υπηρεσία του ανθρώπου (Berger & Kelly, 1993 οπ. αναφ. Ζαϊμάκης, 2001) και η προαγωγή την ενσυναίσθησης τόσο ανάμεσα στους ανθρώπους όσο και μεταξύ ατόμων και φυσικού περιβάλλοντος (Norton, 2011). Η ζύμωση κοινωνικής εργασίας και οικολογικών ιδεολογιών οδήγησε στην δημιουργία ξεχωριστών πρακτικών, αξιών και στόχων εντός του κλάδου. Ακολούθως θα παρουσιαστούν συνδυαστικά πληροφορίες από τα οικολογικά μοντέλα προκειμένου να καλλιεργηθεί μια συνολική εικόνα της οικολογικής κοινωνικής εργασίας.

Η βασική ιδέα της οικό-κοινωνικής εργασίας εντοπίζεται στην αναγνώριση ενός ισχυρού δεσμού ανάμεσα στα περιβαλλοντικά και τα κοινωνικά προβλήματα, δεδομένου ότι ευάλωτες ομάδες πάσχουν συχνά και από τα δύο (Stamm και άλλοι, 2023). Επιπλέον, επισημαίνεται ότι μέσα από την οπτική των κοινωνικών λειτουργών η φύση μπορεί να ανακαλυφθεί εκ νέου ως πόρος λ.χ. με θεραπευτικές ιδιότητες (ο.π.). Ο Stamm και άλλοι (2023) συνδέουν την προαγωγή βιώσιμων κοινωνιών με την άσκηση οικολογικής κοινωνικής εργασίας. Ο Norton (2011) προσθέτει ότι η οικολογική με την κοινωνική οπτική συμπορεύονται αφού και οι δύο προάγουν την δικαιοσύνη και αντιλαμβάνονται την σημασία της ενδυνάμωσης και της ενσυναίσθησης.

Ειδικότερα σε σχέση με τις αρχές που ακολουθούνται στο οικολογικό μοντέλο, υπάρχουν ορισμένες προσθήκες συγκριτικά με την παραδοσιακή κοινωνική εργασία.

Σύμφωνα με την Dominelli (2018) αναγνωρίζεται η αλληλεξάρτηση μεταξύ των ζωντανών οργανισμών. Αυτό συνεπάγεται επομένως την ανάπτυξη μέριμνας για την συμπερίληψη όλων όπως και για παροχή υποστήριξης τόσο σε ανθρωπιστικές όσο και σε φυσικές καταστροφές (ο.π.). Ακόμη, πέρα από τις κύριες ανθρωπιστικές αξίες της κοινωνικής εργασίας προστίθεται η υποχρέωση για διατήρηση των φυσικών πόρων για τις επόμενες γενιές φυτών, ζωών, ανθρώπων, όπως και για τον πλανήτη, και η υπεράσπιση του δικαιώματος των ατόμων να ζουν και να έχουν την δυνατότητα εξέλιξης μέσα σε ένα ηθικό και βιώσιμο πλαίσιο (Dominelli, 2018). Εντός αυτού του πλαισίου καλούνται οι κοινωνικές λειτουργοί να επεκτείνουν τις δράσεις τους.

Οι επαγγελματίες μπορούν να συμμετέχουν στην οργάνωση και την εφαρμογή οικολογικών προγραμμάτων με την συμμετοχή της κοινότητας όπως σχολικά προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αναδασώσεις (Ζαϊμάκης, 2001). Επιπλέον, έχουν την δυνατότητα για εκτίμηση αναγκών σε επιβιώσαντες φυσικών καταστροφών, υποστήριξη της αυτάρκειας κοινοτήτων μειώνονταν μελλοντικούς κινδύνους, εμπλοκή σε έρευνες που θα υποστηρίζουν την ανάγκη για βιώσιμη ανάπτυξη, την κινητοποίηση του τοπικού πληθυσμού ώστε να υπερασπιστεί το περιβάλλον του κ.ά. Στο βιβλίο The Routledge Handbook of Green Social Work έχουν συγκεντρωθεί παραδείγματα δράσεων μεταξύ άλλων σε πολλές διαφορετικές κοινότητες σχετικά με την διαχείριση φυσικών καταστροφών, την πράσινη γεωργία, τον αγώνα για πρόσβαση σε τρόφιμα, για υγειονομικές καταστροφές όπως και θέματα μέσα σε αστικό και βιομηχανικό περιβάλλον σε μια προσπάθεια της Dominelli και των συνεργατών της (2018) να ρίξουν φως στην πρακτική εφαρμογή της οικολογικής κοινωνικής εργασίας. Αδιαμφισβήτητα, για να γίνουν τα παραπάνω δυνατά οι κοινωνικοί λειτουργοί χρειάζεται να επενδύσουν σε οικολογικές γνώσεις και στην διεπιστημονική συνεργασία (Boetto, 2017· Ζαϊμάκης, 2001).

Σε τοπικό επίπεδο αναφέρονται κινητοποιήσεις κοινωνικών λειτουργών με οικολογικό χαρακτήρα από την δεκαετία του ΄90 (Ζαϊμάκης, 2001). Παράλληλα, με αφορμή την πρώτη από μια σειρά εκτεταμένων πυρκαγιών που αφάνισαν μεγάλο μέρος της άγριας χλωρίδας και πανίδας στην χώρα, το 2021, οι Papadopoulou και Teloni (2022) θέτουν προβληματισμούς για τον ρόλο της κοινωνικής εργασίας στην Ελλάδα εν μέσω της κλιματικής κρίσης και των συχνών καταστροφών. Για την διερεύνηση αυτού πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα με κοινωνικές λειτουργούς που είχαν κληθεί να συνδράμουν σε φυσικές καταστροφές στην χώρα τα τελευταία 15 έτη. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη λίγοι επαγγελματίες

συνέδεσαν την αλλαγή στο κλίμα με την συχνότητα των καταστροφών αν και στην πλειονότητα συμφώνησαν στις σοβαρές επιπτώσεις για τους ανθρώπους, στην κρατική ευθύνη και την έλλειψη αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας (Papadopoulou & Teloni, 2022). Επιπρόσθετα, πολλοί κοινωνικοί λειτουργοί αναγνώρισαν το εύρος των παρεμβάσεων που θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν για περιβαλλοντικά ζητήματα με τις κατάλληλες δυνατότητες εκπαίδευσης τόσο στην αντιμετώπιση όσο και στην πρόληψη καταστροφών (ο.π.). Συνολικά, η πρόθεση για παρεμβάσεις οικολογικού χαρακτήρα από την κοινωνική εργασία είναι εμφανής και αξιολογώντας τα δεδομένα από αντίστοιχες δράσεις διεθνώς η οικο-κοινωνική εργασία στην Ελλάδα έχει τις προϋποθέσεις να ευδοκιμήσει.

Συνοψίζοντας, οι οικολογικές προσεγγίσεις εντός της κοινωνικής εργασίας εντάσσουν στο εύρος της άσκησης του επαγγέλματος την συμπερίληψη του φυσικού περιβάλλοντος και των υπόλοιπων έμβιων όντων του πλανήτη προκαλώντας μεταβολές στην κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πεδίο των κρατών. Παράλληλα, οι πρακτικές τους για βιωσιμότητα της κοινωνίας και δικαιοσύνη για όλα συνεισφέρουν στην συνολική εξισορρόπηση των επιπτώσεων του κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

Κοινά στοιχεία Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας

Ο προσανατολισμός της παρούσας μελέτης είναι μέχρι στιγμής διττός. Από την μία η Κ.Αλ.Ο. ως χώρος οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων εντός και εκτός της αγοράς και από την άλλη η κοινωνική εργασία ως εφαρμοσμένη πολυπρισματική κοινωνική επιστήμη. Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται η ένωση των δύο αυτών εννοιών μέσα από τα κοινά τους στοιχεία, όπως προέκυψαν από την πρότερη ανάλυσή των επιμέρους χαρακτηριστικών τους. Ειδικότερα, οι ομοιότητες τους θα παρουσιαστούν σε τρεις πυλώνες.

Αρχικά θα συζητηθεί η επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής ως σκοπός που μοιράζονται οι δύο πλευρές και οι τρόποι με τους οποίους οδηγούνται προς αυτή. Στην συνέχεια θα γίνει αναφορά σε επιμέρους πρακτικές που η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία εφαρμόζουν από κοινού. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της κριτικής που έχει ασκηθεί παράλληλα στα δύο μέρη όπως και στην σημασία που κατέχει αυτή για την εξέλιξη τους και για την πρόσληψή τους από τους πολίτες.

Κοινωνική αλλαγή

Η κοινωνική αλλαγή συνιστά, σύμφωνα με την κοινωνιολογική προσέγγιση, μεγάλες μεταβολές στις κοινωνικές δομές, όπως η οικογένεια και η βιομηχανία, στην κοινωνική συμπεριφορά και στον πολιτισμό μιας κοινωνίας (Hughes & Kroehler, 1986/2007). Η επιδίωξη για αλλαγή της κοινωνίας προς την ευημερία είναι ξεκάθαρη στον πυρήνα τόσο της Κ.Αλ.Ο. όσο και της κοινωνικής εργασίας.

Αρχικά, είναι φανερή η ροπή των δύο θεσμών για ολιστική οπτική της ανθρώπινης εμπειρίας μέσα στην κοινωνία. Στην Κ.Αλ.Ο. αυτό μεταφράζεται με την επιθυμία για επανένωση του τομέα της κοινωνίας με τον τομέα της οικονομίας (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Ζαϊμάκης, 2012). Μέσα από τις επιχειρήσεις με κοινωνικό χαρακτήρα επιχειρείται η εκ νέου ανάπτυξη μιας θετικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην αγορά και στην τοπική συνήθως κοινωνία. Συνεπώς, κοινωνικές προκλήσεις βρίσκουν δίοδο ορατότητας και επίλυσης όταν μεταφέρονται στον τομέα της εργασίας. Ένα παράδειγμα συνιστά η αναγνώριση της άνισης επιβάρυνσης του γυναικείου πληθυσμού με την αναπαραγωγική εργασία που επιλύνεται με την παροχή υπηρεσιών αναπαραγωγικού χαρακτήρα από μια φιλικότερη προς το άτομο αγορά (Κούκη, 2022). Παράλληλα, οι φορείς Κ.Αλ.Ο. μέσα από τις αρχές και τις αξίες τους δεσμεύονται για τον σεβασμό απέναντι στους εμπλεκόμενους, το οποίο εκφράζεται μέσα από την τήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και την προσωπική ζωή.

Στην κοινωνική εργασία και ειδικότερα μέσα από το κοινοτικό και το ριζοσπαστικό μοντέλο παρατηρείται αντίστοιχα η ολιστική προσέγγιση, όπως επισημαίνεται από την επέκταση του παραδοσιακού κατασκευάσματος «το άτομο στο περιβάλλον». Η κοινοτική κοινωνική εργασία διεύρυνε την οπτική της επιστήμης από το άτομο στο άτομο εντός της κοινότητας για την προώθηση της ανάπτυξης και της δικαιοσύνης συμπεριληπτικά για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες (Ζαϊμάκης, 2011). Η ριζοσπαστική κοινωνική εργασία αναγνώρισε και έδωσε βήμα στην καταπίεση των ανθρώπων από το καπιταλιστικό σύστημα σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίζει την ρίζα των προβλημάτων που καλούνται να επιλύσουν οι κοινωνικές λειτουργοί (Ιωακειμίδης, 2012· Ferguson, 2012).

Η κοινωνική αλλαγή είναι συνυφασμένη στους τομείς υπό συζήτηση με την απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης. Η δίκαιη με άλλα λόγια αντιμετώπιση όλων των ατόμων ανεξαρτήτως φύλου, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού κ.ά. και η υποστήριξη τους για ίσα ανθρώπινα δικαιώματα και ισοκατανομή των πόρων (Grant & Gibson, 2013) είναι κύριο μέλημα τόσο της Κ.Αλ.Ο. όσο και της κοινωνικής εργασίας. Στην πρώτη περίπτωση παρατηρείται ότι μέσα από τα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. δίνεται η δυνατότητα σε άτομα που έχουν βιώσει αποκλεισμό από τις κρατικές και τις ιδιωτικές παροχές να αποκατασταθούν εργασιακά και να διαθέτουν περισσότερες ευκαιρίες κοινωνικοποίησης. Αντίστοιχα, ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού περιλαμβάνει συχνά την διασύνδεση πολιτών σε ευαλωτότητα με υπηρεσίες που είναι δύσκολα προσβάσιμες χωρίς την επαγγελματική διαμεσολάβηση για την ικανοποίηση αναγκών και την διεύρυνση του υποστηρικτικού δικτύου. Παράλληλα, μέσα από την ριζοσπαστική προσέγγιση της κοινωνικής εργασίας οι επαγγελματίες καλούνται να αγωνιστούν μαζί με τις εξυπηρετούμενες για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους και για μεταβολές των δομικών αίτιων που δημιούργησαν την ανισότητα. Το οικολογικό μοντέλο κοινωνικής εργασίας διευρύνει την οπτική μας για την αδικία για να συμπεριληφθούν ζητήματα που αφορούν τα δικαιώματα όλων των έμβιων όντων του πλανήτη καθώς και για την αύξηση της μέριμνας για την κατανομή των φυσικών πόρων (Stamm και άλλοι, 2023).

Επιπροσθέτως, οι δύο θεσμοί καλλιεργούν και προάγουν την οικολογική συνείδηση. Από την μία η Κ.Αλ.Ο. θέτει ως απαραίτητο όρο τον σεβασμό απέναντι στην φύση μέσα από την τυπική και άτυπη δράση της και δεσμεύεται ώστε όλες οι δραστηριότητες να συνεισφέρουν στην διατήρηση του πλανήτη και στην βιωσιμότητα (ICA, χ.χ.). Η οικολογική κοινωνική εργασία από την άλλη εντάσσει σε κεντρική

θέση το φυσικό περιβάλλον ως παράγοντα ευημερίας του ανθρώπου και πεδίο δράσης της επιστήμης (Boetto, 2017). Ακόμα, συνδέει την κοινωνική με την οικολογική δικαιοσύνη και την αύξηση στις φυσικές καταστροφές με την κεφαλαιοκρατία.

Ένα επιπλέον κοινό χαρακτηριστικό της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας έγκειται στην άσκηση και την ευαισθητοποίηση σχετικά με την φροντίδα των ανθρώπων, της κοινωνίας και κατά προέκταση του φυσικού περιβάλλοντος. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Χαρά Κούκη (2022: 75) οι διάφορες αποτυπώσεις της Κ.Αλ.Ο. «έβαλαν στο κέντρο μια οικονομία της φροντίδας στη βάση της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης». Με άλλα λόγια, στην γενικότερη κρίση του ελληνικού κράτους η έλλειψη φροντίδας προς τους αδύναμους και την κοινότητα αναπληρώθηκε σημαντικά από αυτόνομες και άτυπες πρωτοβουλίες εντός της Κ.Αλ.Ο. με αλληλεγγύη και από κοινού συμμετοχή (Κούκη, 2022· Kouki & Chatzidakis, 2021). Ομοίως, η κοινωνική εργασία συνιστά εκ γενετής και ταυτόχρονα με την άσκηση ελέγχου ένα επάγγελμα φροντίδας προς τους λιγότερο προνομιούχους (Ιωακειμίδης, 2012α) όπως οι άπορες, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, τα θύματα ενδο-οικογενειακής βίας κ.ά. Οι επαγγελματίες καλούνται συχνά να ενδυναμώσουν το ίδιο το άτομο ή την κοινότητα, να κινητοποιήσουν το κράτος προς ικανοποίηση των αναγκών και να ενισχύσουν το τοπικό κοινωνικό πλέγμα τονώνοντας το αίσθημα της μέριμνας για τους συνανθρώπους.

Συνολικά, η κοινωνική αλλαγή προάγεται από τους υπό συζήτηση θεσμούς με την αντίληψη της κοινωνίας και της ανθρώπινης εμπειρίας ως σύνολο, με την απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης, με την προώθηση οικολογικών τρόπων συμβίωσης με το φυσικό περιβάλλον και με την παροχή φροντίδας προς ότι και όσες την έχουν ανάγκη.

Πρακτικές

Οι τρόποι με τους οποίους η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία λειτουργούν προκειμένου να παράσχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα μοιράζονται εξίσου κοινά στοιχεία. Στην συνέχεια θα εξεταστεί το αξιακό πλαίσιο, η κοινότητα ως χώρος συνάντησης, η πρακτική της επιδιόρθωσης (repair) και οι «από τα κάτω» δράσεις όπως εφαρμόζονται στους δύο θεσμούς.

Το συναφές αξιακό πλαίσιο είναι ίσως το πρώτο στοιχείο που παρατηρείται ότι μοιράζονται οι δύο θεσμοί, όπως προκύπτει από την πρότερη ανάλυσή τους. Η προτεραιοποίηση του ανθρώπου στην μία περίπτωση έναντι του κεφαλαίου και στην

άλλη έναντι του γραφειοκρατικού προνοιακού συστήματος θέτει τον ιδιαίτερο ανθρωπιστικό τόνο που χαρακτηρίζει την Κ.Αλ.Ο. και την κοινωνική εργασία. Επιπλέον, τόσο ο οικονομικό-κοινωνικός χώρος όσο και η εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη προάγουν το δικαίωμα όλων των πολιτών για ισότιμη συμμετοχή στα δρώμενα της κοινωνίας ενώ παράλληλα συνταιριάζουν τα συμφέροντα των ατόμων με της κοινότητας και εμπιστεύονται την ικανότητα της αυτοδιάθεσης των ατόμων. Ιδιαίτερη σημασία για το αξιακό σύστημα των δύο θεσμών συνιστά το γεγονός ότι αποτελεί καίριο και αναπόσπαστο μέρος της εφαρμογής τους και παράλληλα ουσιαστικό σημείο διάκρισης τους από συναφή σχήματα (Social Economy Charter, 2019· Meyer, 1983/2018· Παπούλη, 2014). Η έμφαση που δίνεται στο αξιακό σύστημα γίνεται επίσης φανερή στην ένταξή του στην εκπαίδευση νέων συμμετεχόντων και κοινωνικών λειτουργών. Πέρα από τις ομοιότητες, για την συγγραφέα τα δύο συστήματα αξιών αλληλοσυμπληρώνουν το ένα το άλλο μέσα από τις διαφοροποιήσεις τους.

Ένα δεύτερο σημείο συμφωνίας για τα δύο μέρη είναι οι αυξημένες δυνατότητες στις συνθήκες όπου η κοινότητα αποτελεί το πεδίο δράσης. Τα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την κοινοτική ανάπτυξη (Ζαϊμάκης, 2011), όπως αναπτύχθηκε στην ενότητα για την κοινοτική κοινωνική εργασία, και εστιάζουν κατά βάση στην κάλυψη αναγκών στο τοπικό επίπεδο των γεωγραφικά προσδιορισμένων κοινοτήτων και γειτονιών (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Κατά αυτό τον τρόπο επιτυγχάνουν ενδυνάμωση των κοινοτικών σχέσεων και τοπικών υποδομών όπως και βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από μια ανθρωπιστική οικονομία (Ζαϊμάκης, 2011· Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Η Νικολέτα Ράτσικα (2022) αναγνωρίζει την Κ.Αλ.Ο. συγκεκριμένα ως εργαλείο για την κοινοτική ανάπτυξη και παρέμβαση. Παράλληλα, όπως αναφέρει η van der Westhuizen (2023) οι κοινωνικές λειτουργοί έχουν την ικανότητα να γεφυρώσουν την παρέμβαση στο μικρο, μεσο και μάκρο επίπεδο μέσα από την ανάπτυξη συνεργασιών και δικτύων εντός της γεωγραφικής κοινότητας και να βρουν προσαρμοσμένες λύσεις για τις δυσκολίες που βιώνονται (van der Westhuizen, 2023). Επομένως, φαίνεται ότι σε τοπικό επίπεδο οι φορείς Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία έχουν αξιόλογες προοπτικές συνεργασίας για την προάσπιση της κοινωνικής ευημερίας.

Η πρακτική της επιδιόρθωσης (repair) σε κοινωνικό επίπεδο είναι ένα ακόμα μέρος σύγκλισης των υπό μελέτη θεσμών. Η έννοια αυτή δίνει έμφαση στις διαδικασίες που «επισκευάζουν» την κοινωνική τάξη και αποτελεί υποσύνολο των

πρακτικών φροντίδας που προαναφέρθηκαν (Henke,2000 οπ. αναφ. Schubert, 2019· Graziano & Trogal, 2019). Επομένως, αυτού του τύπου οι διεργασίες στοχεύουν στην συντήρηση και την αποκατάσταση των υπαρχόντων υλικών και άυλων συνθηκών που έχουν κριθεί άξιες να διατηρηθούν (Schubert, 2019). Από την άλλη, αποτελεί μια συζήτηση για την αμφισημία και την ευθραυστότητα που έχει προκληθεί από την υψηλή βιομηχανοποίηση (ό.π.). Οι Hall και Smith (2015) τονίζουν ότι είναι παράλληλα μια δραστηριότητα με πολιτικό άρα και αμφίσημο χαρακτήρα. Σε κάθε περίπτωση επιδιόρθωση δεν σημαίνει αποκλειστικά επιστροφή στο παλιό καθώς μπορεί να ενέχει στοιχεία καινοτομίας και κοινωνικής αλλαγής (Schubert, 2019). Παρατηρείται ότι η Κ.Αλ.Ο. σχετίζεται με την επιδιόρθωση μέσα από την δημιουργία και την συντήρηση κοινωνικών σχέσεων αλληλεγγύης και ισότητας, που έχουν παραμεριστεί μπροστά στην συσσώρευση κεφαλαίου. Οι Graziano και Trogal (2019) συμπληρώνουν ότι η επιδιόρθωση είναι δημοφιλής σε εγχειρήματα από τα κάτω (grassroot) λ.χ. στην επανάκτηση οικολογικών δεξιοτήτων και στην διατήρηση της κοινωνικότητας ως επίκεντρο έναντι της εργασίας. Στο ίδιο πλαίσιο οι κοινωνικοί λειτουργοί επιχειρούν να συντηρήσουν κοινωνικές δομές των οποίων η συρρίκνωση αφήνει ακάλυπτες ανάγκες. Με γνώμονα την ριζοσπαστική και την κοινοτική κοινωνική εργασία διεκδικούν για και μαζί με τους χρήστες υπηρεσιών θεσμούς που αποδυναμώνονται από το νεοφιλελεύθερο σύστημα, όπως ένα ισχυρό κράτος πρόνοιας που θα μεριμνά και θα φροντίζει τους πολίτες αδιακρίτως και την ανάκτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων από πληθυσμιακές ομάδες στις οποίες έχουν στερηθεί πχ. πρόσφυγες.

Τέλος, η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία παρουσιάζουν ομοιότητες στην καλλιέργεια «από τα κάτω» (bottom up /grassroot) εγχειρημάτων εντός της λειτουργίας τους. Όπως διατυπώθηκε στην παρουσίαση της Κ.Αλ.Ο. στα πλαίσια των οικονομιών πέρα από τον καπιταλισμό η σύνδεση του χώρου με την δημιουργία πρωτοβουλιών «από τα κάτω» είναι ένα από τα χαρακτηριστικά που την διαχωρίζουν από καπιταλιστικές ενέργειες (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010· Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Από την πλευρά της άσκησης της κοινωνικής εργασίας ερευνητές και ακαδημαϊκοί κοινωνικοί λειτουργοί επισημαίνουν την εμπλοκή του επαγγέλματος στην έναρξη συλλογικών δράσεων που αποτελούν την κοινωνική εργασία από τα κάτω (Lavalette, 2012· Τελώνη, 2012· Ζαϊμάκης 2002, οπ. αναφ. Ράτσικα, 2022). Ο Malamidis (2021) τονίζει ότι στην ελληνική περίπτωση αυτού του τύπου δράσεις παρατηρήθηκαν κατά βάση από την πολύπλευρη κρίση που έπληξε την χώρα από το

2008 και έπειτα μέσα από τα κοινωνικά κινήματα λ.χ. τα κοινωνικά ιατρεία. Ο συγγραφέας λαμβάνει υπόψη ότι υπάρχουν τα συστήματα που είναι υπεύθυνα για την παραγωγή πόρων, την λήψη αποφάσεων για διαμοιρασμό των πόρων, την ανταλλαγή και την ανάπτυξη τους όπως και την αναπαραγωγή της καθημερινότητας (Melucci, 1996,σελ. 30 οπ. αναφ. Malamidis, 2021). Μέσα από πρωτοβουλίες «από τα κάτω» αναγνωρίζεται η διαδικασία της εξάπλωσης των ορίων των προαναφερόμενων συστημάτων και της υιοθέτησης πρακτικών και στοιχείων από τα κοινωνικά κινήματα, διαδικασία που ονομάζει μεγέθυνση των ορίων (boundary enlargement) (Malamidis, 2021). Τα κοινά στις δύο περιπτώσεις αφορούν την αυτονομία από το κράτος και την αγορά, την παροχή προνοιακών υπηρεσιών σε αντικατάσταση του κρατικού προνοιακού συστήματος και την ενεργοποίηση μερίδας του πληθυσμού προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες του αλλά και τις ανάγκες όσων δεν έχουν την δυνατότητα να το πράξουν από μόνοι τους.

Κριτική σε σχέση με τον νεοφιλελευθερισμό

Στον αντίποδα των ομοιοτήτων με θετικό πρόσημο η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία μοιράζονται αντίστοιχα κοινά στοιχεία στην κριτική που τους έχει ασκηθεί σχετικά με τον ρόλο τους. Οι δύο θεσμοί έχουν επικριθεί ότι εξυπηρετούν το νεοφιλελεύθερο σύστημα και αντιπροσωπεύουν συμφέροντα του κράτους. Σε αυτή την περίπτωση το κράτος θεωρείται από τους επικριτές ότι υπηρετεί την αγορά έναντι της κοινωνίας, επομένως η σύνδεση των υπό συζήτηση θεσμών μαζί του τα καθιστά αρωγούς του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, μειώνοντας στο ελάχιστο την ανθρωπιστική και κοινωνική τους αξία.

Αρχικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση και ορισμένες κυβερνήσεις έχουν κατηγορηθεί ότι εργαλειοποιούν την Κ.Αλ.Ο. προκειμένου να μεταφέρουν την ευθύνη για παροχή υπηρεσιών και εργασιακή ένταξη ευάλωτων πληθυσμών από το κράτος στην σφαίρα της πρωτοβουλίας των πολιτών (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Με αυτό τον τρόπο εκτιμάται ότι στοχεύουν στην μείωση των δαπανών που διατίθενται για την ευημερία των πολιτών και στην ανεμπόδιστη, από εναλλακτικές οικονομίες, ανάπτυξη της αγοράς και του ανταγωνισμού (ο.π.). Στο ίδιο πλαίσιο ο Ψημίτης (2018) αναφέρεται στην κριτική που ασκείται από αντιπροσώπους της ορθόδοξης μαρξιστικής θεωρίας, οι οποίοι θεωρούν ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο. ευνοούν την αναπαραγωγή του κεφαλαίου με το να συμβάλλουν στην εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας, στην ενίσχυση του ατομικισμού και ότι εκφράζουν μια

έξυπνη έμμεση διαχείριση απειλών κατά του καπιταλισμού. Ο Ψημίτης (2018) διαφωνεί με αυτή την οπτική. Τοποθετεί ειδικότερα την οικονομία με βάση την αλληλεγγύη ως ένα δυνητικά εναλλακτικό και ανταγωνιστικό τρόπο οργάνωσης και τονίζει ότι η πρακτική της αλληλεγγύης σε όλες τις φάσεις του οικονομικού κύκλου οδηγεί σε μετασχηματισμό των σχέσεων εντός του οικονομικού τομέα (Ψημίτης, 2018).

Η προσπάθεια ορισμένων ιδρυμάτων να προσαρτήσουν εγχειρήματα αλληλεγγύης στο καπιταλιστικό σύστημα είναι ενδεχομένως και ένας γνώμονας ότι αναγνωρίζουν τις δυνατότητες τους για κοινωνική αλλαγή. Όπως επισημαίνουν οι Αδάμ & Παπαθεοδώρου (2010) αυτές οι δυνατότητες αναδεικνύουν την κοινωνική οικονομία γενικότερα ως άξια μελέτης. Σε κάθε περίπτωση θα ήταν ενδιαφέρον να παρατηρούσαμε πόσο θα απείχε η θεωρία των εναλλακτικών οικονομικών χώρων από την πράξη στην περίπτωση που η Κ.Αλ.Ο. ήταν εφικτό να αναπτυχθεί χωρίς παρεμβολές από το κυρίαρχο σύστημα.

Ακολούθως, η επιστήμη της κοινωνικής εργασίας έχει δεχτεί κριτική για τον τρόπο που αντιδρά στην νεοφιλελεύθερη πολιτική. Το προνοιακό σύστημα, στο οποίο εντάσσεται το επάγγελμα, έχει εμπορευματοποιηθεί και διασπαστεί σε μια πλουραλιστική αγορά προνοιακών υπηρεσιών που αποτελείται από τον κρατικό, τον μη κερδοσκοπικό/κυβερνητικό και τον ιδιωτικό τομέα (Morley, Macfarlanne & Ablett, 2017· Spolander και άλλοι, 2014). Η συνεπαγόμενη έκπτωση στις ανθρωπιστικές αξίες - όπως η ισότητα και η συμμετοχή - για χάρη της αυξημένης οικονομικής απόδοσης των υπηρεσιών και η ατομικοποίηση προβλημάτων που οφείλονται σε δομικές ανισότητες μαζί με την εμπορευματοποίηση τους κράτους πρόνοιας έχει δημιουργήσει ένα διαφορετικό πεδίο εργασίας και παρέμβασης για τις κοινωνικές λειτουργούς τις τελευταίες δεκαετίες (Morley, Macfarlanne & Ablett, 2017· Ιωακειμίδης, 2012α). Οι επαγγελματίες καλούνται να βρουν εκ νέου την θέση τους στην δημόσια ζωή και να επαναπροσδιορίζουν το «κοινωνικό» πλαίσιο του επαγγέλματος. Ο Lorenz (2005) επισημαίνει ότι η κοινωνική εργασία αγνοεί την νεοφιλελεύθερη πραγματικότητα όσο δεν αναπροσαρμόζεται σε αυτή. Άλλοι συγγραφείς θεωρούν ότι ο θεσμός βρίσκεται σε ένα σταυροδρόμι όπου καλείται να επιλέξει ανάμεσα στην εξυπηρέτηση της κεφαλαιοκρατίας και στην αντίδραση στο νεοφιλελεύθερο καθεστώς προκειμένου να διατηρήσει τις δυνατότητες του για υποστήριξη της κοινωνίας (Lorenz, 2005· Herz & Johansson, 2012).

Παρόλο που η κοινωνική εργασία εκπροσωπούσε στην αρχή της σχεδόν ολοκληρωτικά τα συμφέροντα του προνοιακού συστήματος να διατηρεί υγιή και ελεγχόμενο τον εργατικό πληθυσμό πλέον έχουν γίνει πολλά βήματα ενδοσκόπησης ως επιστήμη. Μέσα από την ριζοσπαστική κοινωνική εργασία οι επαγγελματίες έχουν αποκτήσει την ικανότητα για κριτική σκέψη και βαθύτερη κατανόηση τόσο του ιδιαίτερου ρόλου και των ικανοτήτων τους στην κοινωνία όσο και του τρόπου με τον οποίο εξελίσσονται οι κοινωνίες. Επιπλέον, οι προσεγγίσεις της κοινοτικής και της οικολογικής κοινωνικής εργασίας εμπλούτισαν την επιστήμη με αυξημένη ευαισθησία και εργαλεία για την ενδυνάμωση των ατόμων. Με τα παραπάνω εφόδια φαίνεται ότι οι επαγγελματίες είναι κατάλληλα εξοπλισμένοι να πάρουν τις αποφάσεις που θα οδηγήσουν στην κοινωνική ευημερία.

Σε πρακτικό επίπεδο, η κριτική στους δύο θεσμούς έχει προκαλέσει την δυσπιστία ενός μέρους της κοινωνίας απέναντί στις δυνατότητες τους. Αυτό είναι πιθανό να έχει συνεισφέρει εν μέρει σε αισθήματα γενικότερης ματαίωσης σχετικά με την αναζήτηση ενός εναλλακτικού συστήματος από την κεφαλαιοκρατία, ενισχύοντας την ιδέα του καπιταλοκεντρισμού όπως συζητήθηκε από την Gibson – Graham (2006, 2008). Ταυτόχρονα, η άσκηση κριτικής έδωσε την ευκαιρία τόσο στην Κ.Αλ.Ο. όσο και στην κοινωνική εργασία να αναγνωρίσουν τα λιγότερο δυνατά τους σημεία και να βελτιωθούν.

Εν κατακλείδι, γίνεται φανερό ότι υπάρχει μια διαμάχη ανάμεσα στην κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου συστήματος στην οικονομία και την κοινωνία και εξισορροπιστικών δυνάμεων όπως είναι δυνητικά η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία. Η τριβή τους εμπειρικά και θεσμικά με νεοφιλελεύθερες πολιτικές έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής για την θέση τους στο κυρίαρχο σύστημα τόσο από τους συμμετέχοντες όσο και από άλλους ανθρωπιστικούς παράγοντες. Μέσα από την συζήτηση της παρούσας ενότητας αποτυπώθηκε πώς η κριτική αυτή είναι βάσιμη. Παράλληλα, ότι μπορεί να παρακαμφθεί καθώς οι υπό μελέτη θεσμοί διαθέτουν την αυτογνωσία και τις γνώσεις για να διαφοροποιηθούν από την επικέντρωση στο οικονομικό κέρδος και την απρόσκοπτη δράση της αγοράς.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ – ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κοινωνική εργασία εντός της Κ.ΑΛ.Ο. στην Ελλάδα

Τοπικά η Κ.Αλ.Ο. ή κοινωνική οικονομία, όπως ονομάζεται συχνότερα στην ελληνική βιβλιογραφία και νομοθεσία, έχει διαγράψει μια ενδιαφέρουσα πορεία επισήμως από το 2011, αν και οι αποτυπώσεις της λχ. συνεταιρισμοί, ομάδες αλληλεγγύης εμφανίστηκαν πάνω από έναν αιώνα νωρίτερα (CICOPA,2013· Nikolaidis, 2002· Temple, Βαρβαρούσης, Γαλανός, Τσιτσιρίγκος & Μπεκριδάκη, 2017· Varvarousis & Tsitsirigkos, 2019). Η κοινωνική εργασία παρομοίως ασκείται στην Ελλάδα από τα μέσα του 1900 (Μερτζανίδου, 2017· Ιωακειμίδης, 2012). Η κοινή τους πορεία στην χώρα είναι πρόσφατη σε εμφάνιση, σε σχέση με το παρελθόν του κάθε πεδίου ξεχωριστά.

Μια πρώτη επίσημη ένταξη κοινωνικών λειτουργών σε αποτυπώσεις της Κ.Αλ.Ο. πραγματοποιήθηκε στους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.). Οι Κοι.Σ.Π.Ε. εμφανίστηκαν στην νομοθεσία πρώτη φορά στα πλαίσια του νόμου για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών ψυχικής υγείας (Ν.2716/1999). Κάποιοι αντίστοιχοι φορείς προϋπήρχαν ως αστικοί συνεταιρισμοί (Αρετάκη, 2013). Οι Κοι.Σ.Π.Ε. θεωρούνται μονάδες εμπορικής, παραγωγικής και κοινωνικής δραστηριότητας και παράλληλα μονάδες ψυχικής υγείας εποπτευόμενες από το Υπουργείο Υγείας (Varvarousis & Tsitsirigkos,2019). Ο πρώτος Κοι.Σ.Π.Ε. ιδρύθηκε το 2002 στην Λέρο με σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική (επαν)ένταξη των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Η επιλογή της τοποθεσίας φαίνεται να συνδέεται με το Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου αλλά και τις πολλαπλές καταγγελίες από επαγγελματίες ψυχικής υγείας για απάνθρωπες συνθήκες διαμονής των ασθενών ψυχικής υγείας εντός του θεραπευτηρίου από την δεκαετία του 80'[1].Στην σχετική νομοθεσία για τους Κοι.Σ.Π.Ε. προβλέπεται η ένταξη επαγγελματιών ψυχικής υγείας ως μέλη σε ανώτερο ποσοστό 45% και οι κοινωνικοί λειτουργοί εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχουν δεδομένα για τον αριθμό των κοινωνικών λειτουργών που έχουν υπάρξει ή είναι στο παρόν μέλη των υπό συζήτηση μονάδων.

Το δίκτυο των Κοι.Σ.Π.Ε. επεκτάθηκε πρόσφατα με την ίδρυση Εξιδεικευμένων Γραφείων Υποστηριζόμενης Απασχόλησης (ΕΓΥΑ). Συγκεκριμένα, τα πέντε γραφεία, που ανήκουν στον αντίστοιχο αριθμό μονάδων Κοι.Σ.Π.Ε., έχουν

[1] https://koispe.gr/i-istoria-toy-kthl/

σκοπό την (επαν)ένταξη ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και άτομα που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού στην ελεύθερη αγορά εργασίας (ΠοΚοιΣΠΕ, χ.χ.· Κοι.Σ.Π.Ε. ΦΑΡΟΣ, 2024). Κατά μία έννοια το έργο των ΕΓΥΑ αποτελεί ένα «επόμενο βήμα» των υπηρεσιών που παρέχονται στους Κοι.Σ.Π.Ε. Πρόκειται για διετές πιλοτικό πρόγραμμα που υλοποιείται από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (ΠΟΚοιΣΠΕ) με χρηματοδότηση από το Υπουργείο Υγείας από τον Απρίλιο του 2024. Τα γραφεία δέχονται παραπομπές από φορείς και υπηρεσίες ψυχικής υγείας ατόμων που είτε συμμετείχαν στο προστατευόμενο εργασιακό πλαίσιο των Κοι.Σ.Π.Ε. και είναι έτοιμα για την ελεύθερη αγορά είτε θα μπορούσαν με υποστήριξη να ενταχθούν σε αυτή κατευθείαν. Τα ΕΓΥΑ στελεχώνονται από επαγγελματίες ψυχικής υγείας και υποστηρικτές εργασίας, άρα οι κοινωνικοί λειτουργοί αποτελούν μέρος της διεπιστημονικής ομάδας. Παρόλα αυτά, δεν είναι γνωστό πόσοι κοινωνικοί λειτουργοί εργάζονται στα γραφεία αυτά.

Πέρα από την δράση των Κοι..Σ.Π.Ε., μια μερίδα κοινωνικών λειτουργών συμμετέχουν ως μέλη (με την επαγγελματική ιδιότητά τους) σε Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.). Ορισμένα παραδείγματα αυτών αποτελούν: α) η «Οικανός», που παρέχει υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνάς και κατ'οίκον νοσηλείας, β) η «ΟρίΖΩΝΤΑΣ», με υπηρεσίες υποστήριξης, κοινωνικοποίησης και φροντίδας για άτομα με αναπηρίες, γ) «το «Παρεάκι», ένα καφέ-μπαρ που ιδρύθηκε από το Κέντρο Ειδικής Εκπαίδευσης Παιδιών & Ενηλίκων με Αναπηρία (Κ.Ε.Ε.Π.Ε.Α.) «Ορίζοντες». Από τα παραπάνω παραδείγματα οι δύο πρώτες Κοιν.Σ.Επ. ανήκουν στην κατηγορία της συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας και η τελευταία στην κατηγορία των Κοιν.Σ.Επ. ένταξης. Ο αριθμός των Κοιν.Σ.Επ. όπως και άλλων τυπικών αποτυπώσεων Κ.Αλ.Ο. στων οποίων την ομάδα συγκαταλέγεται κοινωνική λειτουργός δεν είναι επίσης σαφής και χρήζει διερεύνησης. Παρ' όλη την έλλειψη δεδομένων παρατηρείται ότι η κοινωνική εργασία έχει σχέσεις με αρκετές μορφές φορέων που αυτοδίκαια αναγνωρίζονται από την νομοθεσία ως Κ.Αλ.Ο.

Όσο αφορά τις άτυπες/μη θεσμικές μορφές άσκησης Κ.Αλ.Ο. τα συνολικά στοιχεία για την σύνδεσή τους με κοινωνικές λειτουργούς απουσιάζουν, όπως και γενικότερα στοιχεία για τον αριθμό και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (Temple κ.α., 2017). Από την βιβλιογραφία γίνεται γνωστή η εμπλοκή των κοινωνικών λειτουργών σε κοινωνικά ιατρεία που παρείχαν εθελοντικά υπηρεσίες

ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και συμμετείχαν όπως μπορούσαν στην κάλυψη των αναγκών πρωτοβάθμιας υγείας κατά τη διάρκεια της κρίσης (Αδάμ & Τελώνη, 2015). Παράλληλα, η Τελώνη (2012) αναφέρεται στην συμμετοχή κοινωνικών λειτουργών στην αυτοοργανωμένη ομάδα αλληλεγγύης «Κίνηση για τους Πρόσφυγες» στην Πάτρα την οποία εντάσσει σαν δραστηριότητα στο πεδίο της εναλλακτικής κοινοτικής εργασίας. Θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθεί η συμμετοχή του συνόλου των κοινωνικών λειτουργών σε «από τα κάτω» και κινηματικές δράσεις σαν αυτή της Κίνησης.

Ανακεφαλαιώνοντας, γίνεται φανερό ότι παρόλο που γνωρίζουμε λίγα για την τωρινή σύμπραξη της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας υπάρχουν πιθανότητες να συμβαίνει σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτόν που εικάζουμε. Ταυτόχρονα, λαμβάνοντας υπόψιν τα κοινά των δύο θεσμών που παρουσιάστηκαν στο σχετικό κεφάλαιο, η σχέση αυτή πιθανόν να έχει ευρύτερα περιθώρια εξέλιξης σε σχέση με κοινωνικά οφέλη.

Σχετικές Έρευνες

Όπως έχει προαναφερθεί είναι πολύ περιορισμένος ο αριθμός ερευνών και επιστημονικών άρθρων που συνδέουν την κοινωνική εργασία με την Κ.Αλ.Ο. ή με άλλες εναλλακτικές οικονομίες. Μια συναφή έρευνα είναι των Matthies, Peeters, Hirvilammi και Stamm (2020), ακαδημαϊκών ερευνητών του Πανεπιστημίου Jyväskylä της Φιλανδίας και του KU Leuven του Βελγίου.

Η συγκεκριμένη έρευνα αφορά τον τρόπο όπου οικο-κοινωνικές καινοτομίες επιτρέπουν στην κοινωνική εργασία να συμμετάσχει σε νέους τρόπους βιώσιμης οικονομίας. Εδώ το επίκεντρο δεν είναι αποκλειστικά ο επίσημος χώρος της κοινωνικής οικονομίας αλλά γενικότερα πρωτοβουλίες «από τα κάτω» (grassroot) με οικονομικό και βιώσιμο χαρακτήρα. Οι ερευνητές εξέτασαν ποιοτικό υλικό από ένα τετραετές έργο που αφορούσε «από τα κάτω» μοντέλα μετάβασης σε ένα περισσότερο βιώσιμο τρόπο ζωής στην Γερμανία, την Φιλανδία, το Βέλγιο, την Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Τα κριτήρια για να συμπεριληφθούν στην μελέτη εγχειρήματα αφορούσαν την άμεση σύνδεσή τους με ζητήματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας ή τη μετάβαση σε αυτή, την εμπλοκή με τον τρίτο τομέα και τη συμμετοχή ανθρώπων που βρίσκονται στο περιθώριο.

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας επισημαίνουν ότι οι πρωτοβουλίες, που ήταν στην πλειοψηφία σύλλογοι, συνεταιρισμοί ή κοινωνικές επιχειρήσεις, παρείχαν δυνατότητες για συνεργασία με την κοινωνική εργασία στην επανένταξη ατόμων

στην αγορά εργασίας. Ακόμα και τα εγχειρήματα που δεν ενώνονταν άμεσα με την επιστήμη της κοινωνικής εργασίας λόγω αντικειμένου περιλάμβαναν συχνά λήπτες προνοιακών υπηρεσιών, διατηρώντας έτσι μια έμμεση αλλά ουσιαστική σχέση μαζί της. Οι Matthies και άλλοι (2020) καταλήγουν στην σημασία που έγκειται στην μεγαλύτερη εμπλοκή της κοινωνικής εργασίας με τέτοιες πρωτοβουλίες κοινωνικής οικονομίας, καθώς αποτελούν μια προνομιακή πλατφόρμα παρέμβασης για την κοινωνική εργασία η οποία μπορεί να συνδράμει και να ενισχύσει σημαντικά το έργο τους.

Συνολικά δίνεται η αίσθηση ότι η οικονομία οφείλει να απασχολεί την κοινωνική εργασία, εφόσον αφορά τόσο άμεσα τις ζωές των ληπτών κοινωνικών υπηρεσιών. Παράλληλα, τα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. είναι δυνατό να εκπληρώσουν καλύτερα τον ρόλο τους με την συνδρομή των υπηρεσιών που μπορούν να παράσχουν κοινωνικές λειτουργοί.

Μεθοδολογία έρευνας

Για την διερεύνηση της σύζευξης των θεσμών της κοινωνικής εργασίας και της Κ.Αλ.Ο. πραγματοποιήθηκε σε πρώτο στάδιο δευτερογενής έρευνα στην βιβλιογραφία, καθώς απουσίαζαν μελέτες και έρευνες για την σύνδεση και τις από κοινού δυνατότητες τους. Στην βιβλιογραφική επισκόπηση μελετήθηκε η Κ.Αλ.Ο. και στην συνέχεια η κοινωνική εργασία, μέσα από την οπτική της πρώτης. Πιο συγκεκριμένα, καθώς η κοινωνική εργασία είναι μια επιστήμη με πολύ μεγάλο εύρος, συμπεριλήφθηκαν τα μοντέλα και οι προσεγγίσεις της που συμπλέουν με τους σκοπούς και τους τρόπους λειτουργίας της Κ.Αλ.Ο. Αυτό οδήγησε στην αναγνώριση κοινών στοιχείων μεταξύ των υπό συζήτηση πεδίων, τα οποία παρουσιάζονται στο ομώνυμο κεφάλαιο.

Τα σημεία σύγκλισης που προέκυψαν αποτέλεσαν την βάση για την δημιουργία των ερευνητικών ερωτημάτων και του οδηγού συνέντευξης της πρωτογενούς έρευνας που ακολούθησε. Επιλέχθηκε η ποιητική έρευνα που, κατά τους Ίσαρη και Πουρκό (2015), συνιστάται για τις περιπτώσεις που οι ερευνητές επιθυμούν να κατανοήσουν και να προσεγγίσουν εις βάθος το υπό διερεύνηση φαινόμενο και τις επιμέρους πτυχές του. Για την παραγωγή δεδομένων επιλέχθηκε η μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης εις βάθος για την δυνατότητα εμβάθυνσης σε θέματα, τροποποίησης της σειράς και του περιεχομένου των ερωτήσεων καθώς και την χρονική ευελιξία (Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Robson, 2010). Αυτές οι δυνατότητες κρίθηκαν ιδανικές για το θέμα της μελέτης, καθώς δεν έχει ερευνηθεί επαρκώς. Η

χρήση ερωτηματολογίων θεωρήθηκε ακατάλληλη επειδή τα παραγόμενα δεδομένα επηρεάζονται από τις γνώσεις και τις εμπειρίες των αποκρινόμενων (Robson, 2010). Λόγω της εξειδικευμένης φύσης του θέματος δεν θα ήταν δυνατόν να είναι γνωστά αυτά για τους συμμετέχοντες πριν την διεξαγωγή της έρευνας, , επομένως οι ερωτήσεις των ερωτηματολογίων είχαν μεγάλα περιθώρια να μην συνάδουν με τα χαρακτηριστικά των ατόμων που συμμετείχαν και να απέδιδαν μειωμένα αποτελέσματα.

Μια πρόκληση στην διαδικασία αποτέλεσε ο περιορισμένος αριθμός ατόμων που διαθέτουν μια ξεκάθαρη σύνδεση και με τα δύο υπό διερεύνηση πεδία δεδομένου ότι όπως αναφέρθηκε η συνεργασία των θεσμών αυτών βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο. Η μέθοδος δειγματοληψίας που χρησιμοποιήθηκε ήταν η δειγματοληψία κριτηρίου (criterion sampling) (Patton, 2002 οπ. αναφ. Ίσαρη & Πουρκός, 2015) προκειμένου το παραγόμενο υλικό να αντανακλά αντιλήψεις από μια ποικιλία ομάδων του πληθυσμού και παράλληλα οι συμμετέχοντες να διαθέτουν μια εξοικείωση με τους αναφερόμενους θεσμούς. Ως πληθυσμιακές ομάδες που διαθέτουν την παραπάνω απαιτούμενη εξοικείωση σκιαγραφήθηκαν οι εξής τέσσερις: κοινωνικοί λειτουργοί που εργάζονται στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο., μέλη εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο., διδακτορικό και ερευνητικό προσωπικό από σχολές κοινωνικής εργασίας όπως και από το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Κοινοτική εργασία και Κοινωνική Οικονομία», στο πλαίσιο του οποίου πραγματοποιείται η παρούσα διπλωματική εργασία. Τα άτομα που εμπίπτουν σε αυτές τις κατηγορίες θεωρήθηκαν ως ειδικοί στο θέμα της έρευνας, αφού εμπλέκονται στο ένα από τα δύο ή και στα δύο πεδία με μια επαγγελματική σχέση και εμπειρία στο αντικείμενο. Ο εντοπισμός τους προέκυψε μέσα από αναζήτηση αλλά και προσωπικά δίκτυα. Η προσέγγιση των συγκεκριμένων ατόμων πραγματοποιήθηκε με γραπτή πρόσκληση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) ενώ σε μερικές περιπτώσεις υπήρξε τηλεφωνική επικοινωνία. Τα υποψήφια άτομα ενημερώθηκαν εξ αρχής για την εθελοντική και ελεύθερη συμμετοχή τους όπως και για την διασφάλιση των προσωπικών του δεδομένων και πληροφοριών που προσδιορίζουν την ταυτότητά τους. Παράλληλα, διαμορφώθηκε φόρμα ενημέρωσης και συγκατάθεσης στην έρευνα όπου αναγράφονταν λεπτομέρειες για την τήρηση των προσωπικών δεδομένων και της ανωνυμίας όπως και τους σκοπούς της έρευνας. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 10 άτομα, 5 γυναίκες και 5 άνδρες, με ηλικία κατά προσέγγιση 26-66 ετών, δύο από την κάθε πληθυσμιακή ομάδα που αναφέρθηκε παραπάνω έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματός μας σε

σχέση με το φύλο, την ηλικία και την εργασιακή εμπειρία. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά πλειοψηφία διαδικτυακά μέσω πλατφόρμας τηλεδιάσκεψης τον Σεπτέμβρη του 2024 με μέση διάρκεια τα 45 λεπτά. Σε κάθε συνεντευξιαζόμενη και συνεντευξιαζόμενο έχει αποδοθεί ένας αριθμός συνέντευξης και με αυτόν αναφέρονται στα ευρήματα λ.χ. Συν.1, και ούτω καθεξής. Ο κατάλογος αντιστοίχισης των αριθμών με το γενικό δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων βρίσκεται στο παράρτημα Ι. Τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας αφορούν αφενός το πώς κατανοούν οι ειδικοί στους δύο θεσμούς την μεταξύ τους σύμπραξη μέχρι στιγμής και αφετέρου με ποιους τρόπους θα μπορούσε να συνδυαστεί η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία για να ενισχυθεί η κοινωνική αλλαγή και η κοινωνική ευημερία. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν αφορούσαν την προσωπική επαγγελματική εμπειρία και τις απόψεις και αντιλήψεις των συνεντευξιαζόμενων για την παρούσα κατάσταση των δύο θεσμών, για το πώς θα επιθυμούσαν να είναι μελλοντικά και για την πιθανότητα εμπλοκής περισσότερων κοινωνικών λειτουργών στον χώρο της Κ.Αλ.Ο. Λόγω του διαφοροποιημένου εσωτερικά δείγματος οι ερωτήσεις προσαρμόζονταν ανάλογα την πληθυσμιακή ομάδα, στην οποία άνηκε το συνεντευξιαζόμενο άτομο. Οι θεματικοί άξονες των ερωτήσεων που τέθηκαν στις συνεντεύξεις είναι διαθέσιμοι στο Παράρτημα ΙΙ.

Το υλικό μετεγγράφηκε σε γραπτό κείμενο και ακολούθως αναλύθηκε με την μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Η συγκεκριμένη μέθοδος επιλέχτηκε για την ευελιξία της αν και χρειάζεται προσοχή τα παραγόμενα δεδομένα να μην αποδοθούν επιφανειακά ή λανθασμένα (Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Στην θεματική ανάλυση η ερευνήτρια αναγνωρίζει, εντοπίζει συστηματικά, κατανοεί και περιγράφει μοτίβα που επαναλαμβάνονται στα παραγόμενα δεδομένα, με οδηγό τα ερευνητικά ερωτήματα (Clarke, Braun & Hayfield, 2015 οπ. αναφ. Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Braun & Clarke 2012: 57, οπ. αναφ. Τσιώλης, 2018, Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Στην συνέχεια τα μοτίβα ομαδοποιούνται και συμπυκνώνονται σε θέματα και αφού επανεξεταστούν για να υπάρχει συνοχή μεταξύ και να αποδίδουν διακριτά νοήματα η ερευνήτρια διαμορφώνει ένα θεματικό χάρτη των δεδομένων (Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Ο Τσιώλης επισημαίνει ότι πρόκειται για μια παραγωγική διαδικασία, καθώς τα δεδομένα δεν ανακαλύπτονται από το υλικό αλλά αναδύονται με την ενεργή συνδρομή του ερευνητή (Τσιώλης, 2016:487 οπ. αναφ. Τσιώλης, 2018).

Τα παραγόμενα δεδομένα θεωρήθηκε σημαντικό να προσεγγιστούν μέσα από την ουσιολογική ή ρεαλιστική οπτική, σύμφωνα με την οποία επιχειρείται μια

πρόσβαση στην γνώση των νοημάτων, των εμπειριών και των απόψεων των συνεντευξιαζόμενων (Τσιώλης, 2016). Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν έπειτα από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας αλλά υπήρξε μέριμνα ώστε το γνωστό θεωρητικό πλαίσιο να μην επηρεάσει την ανάδυση νέων στοιχείων μέσα από τα δεδομένα, κατά την απαγωγική μέθοδο πλοκής με τα δεδομένα που εισήγαγε ο Udo Kelle (1992 οπ. αναφ. Τσιώλης 2016). Το σύνολο των θεμάτων εκθέτονται στην συνέχεια με βάση τον θεματικό χάρτη που παράχθηκε, προκειμένου να αναδειχτούν ιδιαίτερες πτυχές τους, μαζί με επιλεγμένα σχετικά αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις (Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Τσιώλης, 2018).

Ευρήματα

Σε πρώτη φάση συζητούνται γενικές παρατηρήσεις που προέκυψαν από την ερευνητική διαδικασία και τα παραγόμενα δεδομένα. Στην συνέχεια τα δεδομένα εκθέτονται διαιρεμένα σε δύο κατηγορίες: η πρώτη αφορά την τρέχουσα εικόνα σύζευξης της Κ.Αλ.Ο. με την κοινωνική εργασία και η δεύτερη ιδέες και προτάσεις που εικάζεται από τους ειδικούς ότι θα φέρουν τα δύο πεδία ένα βήμα πιο κοντά σε μετασχηματιστικές σχέσεις και δράσεις που θα προωθήσουν την κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική ευημερία.

Στην πρώτη κατηγορία αναδύθηκαν τρεις θεματικές οι οποίες αφορούν: α) με ποιους τρόπους γίνονται αντιληπτές η κοινωνική εργασία και η Κ.Αλ.Ο. από τους πληροφορητές/τριες μας, β) τη σχέση των δυο πεδίων, γ) τον ρόλο που κατέχει η κοινότητα εντός αυτών των πλαισίων.

Ακολούθως, στην δεύτερη κατηγορία τα δεδομένα προκύπτουν σε σχέση πάλι με τρεις θεματικές. Η πρώτη αφορά κινήσεις στις οποίες θα μπορούσε να προχωρήσει η κοινωνική εργασία γενικά και εντός της Κ.Αλ.Ο. έτσι ώστε επιτευχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό η κοινωνική αλλαγή και η κοινωνική ευημερία. Η δεύτερη σχετίζεται με αυτά που θα ήταν δυνατό να συμβούν από την πλευρά της Κ.Αλ.Ο. συνδυαστικά με την κοινωνική εργασία για αυτά τα ζητήματα. Το τρίτο θέμα επικεντρώνεται σε τρόπους με τους οποίους η κοινωνία των πολιτών και το κράτος θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τα δύο πεδία στο έργο τους.

1. Παρούσα εικόνα σύζευξης της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας

1.1 Αντιλήψεις γύρω από την Κ.Αλ.Ο. και την κοινωνική εργασία

Για να εξεταστεί ο τρόπος που σχετίζονται η Κ.Αλ.Ο και η κοινωνική εργασία, χρειάζεται αρχικά να γίνει αντιληπτό πώς οι ειδικοί που συμμετείχαν αντιλαμβάνονται το κάθε πεδίο.

Ο χώρος της Κ.Αλ.Ο. νοείται από την πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών ως ένας υποσχόμενος θεσμός πρωτίστως για άτομα με ευαλωτότητες έναντι του γενικού πληθυσμού, το οποίο έχει θετικό και αρνητικό πρόσημο. Από την μία οι συνεντευξιαζόμενοι 1,2,6 και 8 θεωρούν ότι τα αλληλέγγυα εγχειρήματα έχουν εξαιρετικά αποτελέσματα για άτομα και ομάδες που βρίσκονται σε καταστάσεις που τους καθιστούν ευάλωτους και τους περιθωριοποιούν κοινωνικά. Αυτοί οι παράγοντες ευαλωτότητας αφορούν την ύπαρξη ζητημάτων ψυχικής και σωματικής υγείας, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την ηλικία κ.ά. Από την άλλη η συνεντευξιαζόμενη 6 υπογράμμισε πώς το δυναμικό της Κ.Αλ.Ο. περιορίζεται στη χειραφέτηση και ενδυνάμωση ατόμων που αντιμετωπίζουν σοβαρές ψυχοκοινωνικές προκλήσεις και για αυτό το λόγο αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στις ανάγκες του συνολικού πληθυσμού ως την βιώσιμη και ηθική εναλλακτική στον καπιταλισμό που προτάσσεται στην βιβλιογραφία (Gibson- Graham, 2006· Skocpol κ.ά., 2011). Περιγράφεται ακόμα ως ένας χώρος με ευελιξία αλλά και απρόβλεπτη εξέλιξη λόγω της βάσης του στο κοινωνικό δυναμικό, δηλαδή στις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, που μπορεί να εξελιχθούν θετικά ή αρνητικά. Οι πολλαπλές διαστάσεις της Κ.Αλ.Ο. είναι ένα ακόμα χαρακτηριστικό ευελιξίας, καθώς περιλαμβάνει μορφές που εκτείνονται από καθαρά θεσμικές έως πολύ ριζοσπαστικές. Η σύνδεσή της με κινηματικές και ριζοσπαστικές δράσεις (Παπαθεοδώρου & Αδάμ, 2010· Οικονομάκης, 2022· Κούκη, 2022) εναρμονίζεται με αυτές τις πεποιθήσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ταύτιση της Κ.Αλ.Ο. με μια αισθητική που προέρχεται από περασμένες δεκαετίες αλλά αναζητείται στο παρόν, το οποίο θυμίζει την προσέγγιση «το μικρό είναι όμορφο» του ’70 που αποτέλεσε καταλύτη για την εξάπλωση αποτυπώσεων της κοινωνικής οικονομίας (Moulaert & Ailenei,2005).

> *«Υπάρχει μια στροφή στο βίντατζ το τελευταίο διάστημα σε σχέση με τις Κοιν.Σ.Επ. που σας ανέφερα, οπότε κάπως φαίνεται να υπάρχει έτσι μια έντονη κινητικότητα σε αυτό το κομμάτι.»* Συν.7

Αυτό μας οδηγεί στις απόψεις σχετικά με την ανάπτυξη της Κ.Αλ.Ο., ένα ζήτημα που προβληματίζει το σύνολο των ατόμων που συμμετείχαν. Το πρώτο υποθέμα που αναδύθηκε εδώ είναι ότι ο χώρος έφτασε στο απόγειο του, από άποψη εμπλοκής της κοινωνίας των πολιτών και ανάπτυξης, κατά τα πρώτα χρόνια της κοινωνικοοικονομικής κρίσης (2009-2018 περίπου) και έκτοτε έχει ατονήσει. Όπως επισημαίνεται βιβλιογραφικά οι έντονες κινηματικές δράσεις της περιόδου κατέληξαν μέσω της σύστασης νέων κοινωνικών σχέσεων στην δημιουργία πολλών εναλλακτικών πρωτοβουλιών που εντάσσονται στον υπό συζήτηση θεσμό (Κούκη, 2022· Καβουλάκος, 2015· Παπαθεοδώρου & Αδάμ, 2010· Οικονομάκης, 2022) και αυτό φαίνεται ότι έχει αποτυπωθεί σαν ορόσημο στην ελληνική ιστορία της Κ.Αλ.Ο. Παράλληλα, η αίσθηση της περιορισμένης ανάπτυξης του χώρου ανταποκρίνεται στην εικόνα που περιγράφεται στην βιβλιογραφία, η οποία αποδίδεται στη γενικότερη οικονομική ύφεση (Nikolaidis, 2022). Το δεύτερο υποθέμα που αναδύεται αφορά το μεγάλο βαθμό στον οποίο η ανάπτυξη του θεσμού θεωρείται συνυφασμένη με την κυβερνητική βούληση. Υποδεικνύεται ότι η Κ.Αλ.Ο. ίσως είναι πιο εξαρτημένη από το ελληνικό κράτος από όσο λογίζεται ή από όσο θα αναμενόταν να είναι ως χώρος με απόσταση από τον αμιγώς ιδιωτικό και δημόσιο τομέα.

Μια άλλη θεματική που αναπτύχθηκε ήταν η σχέση ανάμεσα στην πανεπιστημιακή κοινότητα και την Κ.Αλ.Ο. Μια επαναλαμβανόμενη παρατήρηση των πληροφορητών είναι ότι τα ακαδημαϊκά προγράμματα σχετικά με τον χώρο αυτό είναι εξαιρετικά περιορισμένα. Επιπλέον, απουσιάζουν γενικότερα μαθήματα για την επιστήμη της οικονομίας από τις σχολές της κοινωνικής εργασίας της χώρας, παρά τον άρρηκτο δεσμό ανάμεσα στην κοινωνία στην οποία παρεμβαίνουν οι κοινωνικές λειτουργοί και στην οικονομία που επηρεάζει το σύνολο των πολιτών. Οι συνεντευξιαζόμενοι 2, 6 και 8 συσχέτισαν την απουσία ακαδημαϊκής εκπαίδευσης με το μειωμένο ενδιαφέρον για την Κ.Αλ.Ο τόσο από ακαδημαϊκούς όσο και από φοιτητές που δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής εργασίας. Εικάζεται ότι η πλειονότητα των κοινωνικών λειτουργών δεν αντιλαμβάνεται ότι υφίσταται μια σύνδεση μεταξύ των δύο πεδίων.

Μια μερίδα συνεντευξιαζόμενων αναφέρθηκε επίσης στα αδύναμα στοιχεία της Κ.Αλ.Ο. Αρχικά, το νομοθετικό πλαίσιο, που σταδιακά ενσωματώθηκε στην πρακτική του χώρου, μείωσε σύμφωνα με τον συνεντευξιαζόμενο 1 τις δυνατότητες έκφρασης του δυναμικού του. Ακόμα, η συνεντευξιαζόμενη 2 σχολιάζει ότι η νομοθεσία δρα περιοριστικά για την Κ.Αλ.Ο., εμποδίζοντας την να αποτελέσει ανταγωνισμό για την

κυρίαρχη οικονομία. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι προσφέρονται λίγες ευκαιρίες για εργασία και ότι η εργασιακή ανασφάλεια αναπαράγεται σε ορισμένες περιπτώσεις που άτομα με δυσκολίες στην απασχόληση εμπλέκονται σε εγχειρήματα. Ένα επιπλέον σημαντικό ζήτημα ήταν αφενός η οπτική της Κ.Αλ.Ο. ως μέσο εκμετάλλευσης κονδυλίων και πλουτισμού και αφετέρου η ταύτιση της με τον τρίτο τομέα, των Μη Κερδοσκοπικών Οργανώσεων. Η δυσπιστία προς τον χώρο μπορεί να συνδεθεί με την εργαλειοποίηση του από την νεοφιλελεύθερη κοινωνική πολιτική για αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας και μεταφοράς των κρατικών κοινωνικών υπηρεσιών έξω από την δημόσια σφαίρα στα πλαίσια της μείωσης κόστους (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Ζαϊμάκης, 2012). Αποδεικνύεται ακόμα πόσο θολά είναι τα όρια μεταξύ των χώρων εντός του τρίτου τομέα στην πράξη, σε αντίθεση με την θεωρία.

> *«…αν πριν λίγα χρόνια έλεγα σε κάποιον ότι δουλεύω σε μια υπηρεσία που υποστηρίζουμε άτομα, τέλος πάντων όλα αυτά που είχαμε και πριν, θα λέγανε α, σε ΜΚΟ, α κατάλαβα. Πάντα έτσι θα είναι.»* Συν.9

Ολοκληρώνοντας σχετικά με την Κ.Αλ.Ο., η συνεντευξιαζόμενη 6 δήλωσε ότι ενώ η θεωρητική της πλαισίωση εντυπωσιάζει στην πράξη απογοητεύτηκε όταν ήρθε σε επαφή με τον χώρο. Εντάσεις υπήρχαν από πληροφορήτρια και για το κατά πόσο το αρχικό μοντέλο του χώρου για την εργασιακή αποκατάσταση ατόμων με δυσκολίες ήταν επιτυχημένο όπως και για την θέση της Κ.Αλ.Ο. ως εναλλακτικός οικονομικός χώρος. Ο παρακάτω προβληματισμός αποτελεί μια αφορμή να σκεφτούμε συνολικότερα τον σκοπό και την δυναμική του χώρου για κοινωνική αλλαγή.

> «*Εμένα μου μοιάζει ιδανικό μοντέλο και δεν μπορώ να καταλάβω γιατί πρέπει να είναι εναλλακτικό, γιατί να μην είναι κυρίαρχο; Δηλαδή κάπως δεν μου κάνει να έχουμε την κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα που βασίζεται, ας πούμε στο νεοφιλελεύθερο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής και κάπου στην άκρη για να ικανοποιούμαστε και εμείς οι ιδεαλιστές ανθρωπιστές ή οτιδήποτε άλλο αλληλέγγυοι ε ας έχουμε και την κοινωνική οικονομία για να λεμέ ότι κάτι κάνουμε…»* Συν. 6

Ενδιαφέροντα ήταν τα ευρήματα για την αντίληψη της κοινωνικής εργασίας, δεδομένης της ποικιλομορφίας του δείγματος. Η κοινωνική εργασία αναγνωρίστηκε

ως μια επιστήμη με μεγάλο εύρος και καταλληλόλητα για την υποστήριξη ομάδων. Παρόλα αυτά, στην παρούσα φάση υπάρχει μια επαναλαμβανόμενη παραδοχή για μειωμένες θέσεις εργασίας ή θέσεις που ενέχουν πολλά διοικητικά καθήκοντα που εμπόδιζαν τις επαγγελματίες να ασκήσουν τον πρωταρχικό τους ρόλο.

Ένα επιπλέον ζήτημα που προέκυψε ήταν η διαφοροποίηση στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας ανάμεσα σε νέους και παλαιότερους επαγγελματίες, η οποία αποδόθηκε στις σταδιακές αλλαγές του προγραμμάτων σπουδών των σχετικών σχολών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι επίσημες εφαρμογές του ριζοσπαστικού μοντέλου στην χώρα εμφανίζονται κατά προσέγγιση από το 2009 με το Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών (Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών, χ.χ.) και οι οικο-κοινωνικές προσεγγίσεις εμφανίστηκαν την δεκαετία του 90’ (Ζαϊμάκης, 2001) γίνεται κατανοητό ότι τα προγράμματα σπουδών ενσωμάτωσαν σταδιακά αυτά τα νέα ρεύματα, ακολουθώντας τα κοινωνικά κινήματα.

Αναφορικά με την σχέση με την αγορά, ο συνεντευξιαζόμενος 10 επισημαίνει ότι τα κοινωνικά επαγγέλματα χάνουν την αξία τους και είναι συνολικότερα ασύμβατα με την λειτουργία της. Πάνω σε αυτό, προστίθεται η αντίληψη του πληροφορητή 9 ότι η κοινωνική εργασία απαιτεί την ύπαρξη του κοινωνικού οφέλους για να έχει νόημα. Οι άξονες που έχουν τεθεί από την Διεθνή Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών (χ.χ.) επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Ταυτόχρονα, τονίζεται και από το γεγονός ότι παρόλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες θέτουν την αλληλεπίδραση από τους λήπτες υπηρεσιών ως την μεγαλύτερη ευχαρίστηση που μπορούν να λάβουν στην εργασία τους.

Επιπρόσθετα, αναδύθηκε το θέμα της διασύνδεσης μεταξύ προβλημάτων στην κοινωνία και ανάγκης για κοινωνική εργασία. Η πλειονότητα των κοινωνικών λειτουργών εκφράζει την ελπίδα στο μέλλον οι κοινωνίες να έχουν προοδεύσει σε βαθμό που να μην υπάρχει πλέον η ανάγκη για το επάγγελμά τους. Η ανάπτυξη της αλληλεγγύης κρίθηκε ότι παίζει καθοριστικό ρόλο στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

1.2 Σκέψεις για τη σχέση μεταξύ Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας

Η αφετηρία της συζήτησης αφορά τον τρόπο που σκιαγραφήθηκε η αλληλεπίδραση των δύο θεσμών στο σήμερα. Από τη μία, μέρος των συνεντευξιαζόμενων θεωρούν ότι η κοινωνική εργασία ως επιστήμη δεν έχει ενδιαφερθεί σε σημαντικό βαθμό για την Κ.Αλ.Ο. και την οικονομία γενικότερα όπως και το αντίστροφο. Τα δύο πεδία ακολουθούν διαφορετικές πορείες, αφού η δράση των κοινωνικών λειτουργών

ταυτίζεται με το φάσμα της κοινωνικής πρόνοιας (Τσέτουρα, 2020· Ιωακειμίδης, 2012α) και δύσκολα γίνεται αντιληπτή στην παροχή υπηρεσιών μέσα από εγχειρήματα ιδιωτών.

> «*Είναι ότι και η κοινωνική εργασία στο σύνολο της δεν έχει αγκαλιάσει τις την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία είναι μεμονωμένες οι περιπτώσεις κοινωνικών υπηρεσιών που έχουν κάνει τέτοια προγράμματα κυρίως μέσα από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης από επιδοτήσεις τα οποία όταν σταματάνε οι επιδοτήσεις σταματάνε δυστυχώς και τα προγράμματα.» Συν. 8*
>
> *«Πιο κοντά με το κράτος πρόνοιας είστε πιο κοντά με τις δημόσιες υπηρεσίες οπότε είναι στενά συνδεδεμένο το επάγγελμά σας με το δημόσιο, έτσι δεν είναι; Οπότε δεν ξέρω τι σημαίνει ακριβώς κοινωνικός λειτουργός στον ιδιωτικό τομέα γιατί ουσιαστική η ΚΑΛΟ υπό αυτή την έννοια είναι αυτόνομη διοικητικά οπότε είναι στον ιδιωτικό τομέα.» Συν. 3*

Παρόλα αυτά, η περιορισμένη άσκηση της κοινωνικής εργασίας εντός του χώρου θεωρείται ριζοσπαστική από δύο πληροφορητές καθώς συνηγορεί, υποστηρίζει και χειραφετεί τους πολίτες. Όπως αναφέρει ο Ιωακειμίδης (2012) αυτά είναι βασικά γνωρίσματα του ριζοσπαστικού μοντέλου. Το παραπάνω είναι μια ένδειξη ότι η κοινωνική εργασία εντός της Κ.Αλ.Ο. διαθέτει τα εφόδια να είναι ριζοσπαστική και συνιστά ένα θετικό χαρακτηριστικό που προκύπτει από την σύμπραξη των δύο πεδίων.

Μια άλλη οπτική, αυτή των πληροφορητών που δεν εμπλέκονται άμεσα με την επιστήμη αυτή, προσδιορίζει την κοινωνική εργασία ως οτιδήποτε συνιστά συλλογική και κοινωνική δράση, ερμηνεύοντας την με έναν μη τυπικό τρόπο. Αυτό αποτελεί ένα πάτημα για το επόμενο υποθέμα, το οποίο είναι η γενικότερα έλλειψη γνώσεως και οικειότητας με την κοινωνική εργασία των ατόμων που δεν συσχετίζονται με αυτή. Φαίνεται ότι κατά βάση τα πεδία δράσης, οι δυνατότητες και οι υπηρεσίες που μπορεί να παράσχει μια κοινωνική λειτουργός είναι άγνωστες. Επομένως, η σύνδεση των δύο θεσμών από μεριάς των μελών των εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. δικαίως είναι πρόκληση.

> *«Για την κοινωνική εργασία ως επιστήμη δεν γνωρίζω.»* Συν. 10

Το επόμενο αντικείμενο συζήτησης αφορά την μικρή απορρόφηση κοινωνικών λειτουργών στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Τα αίτια μοιράζονται ανάμεσα στις συνθήκες των

δύο θεσμών και στην κινητοποίηση των κοινωνικών λειτουργών. Αναλυτικότερα, από την μια αναγνωρίζεται ότι οι επαγγελματικές ευκαιρίες για τους επαγγελματίες κοινωνικής εργασίας στην Κ.Αλ.Ο. είναι ολιγάριθμες. Αυτή η συνθήκη συνδέεται με τους περιορισμένους πόρους που διαθέτουν πολλά εγχειρήματα ΚΟ. Τα προγράμματα σπουδών των σχολών κοινωνικής εργασίας αναδείχτηκαν επίσης ως συντελεστές στην ελλιπή εξοικείωση των επαγγελματιών με τις κοινοτικές παρεμβάσεις και την Κ.Αλ.Ο. Από την άλλη, υποδεικνύεται ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί που δεν διατηρούν επαφή με τα νέα μοντέλα και εξελίξεις στην επιστήμη τους και στερούνται πολιτικής συνείδησης του ρόλου τους δύσκολα ταιριάζουν σε αυτό τον εναλλακτικό χώρο. Σε άλλες περιπτώσεις αναφέρεται ότι είναι πιθανό η επαγγελματίας να επιθυμεί μια τέτοια εμπλοκή αλλά να μην διαθέτει χρόνο εντός των εργασιακών ωρών λόγω των πολλαπλών καθηκόντων στα οποία συνήθως καλείται να ανταπεξέλθει.

> *«Αυτοί που είναι και πολύ λιγότερο πολιτικοποιημένοι, δεν βρίσκουν καμία ανάγκη να συμμετέχουν οι ίδιοι σε πρωτοβουλίες της Κ.Αλ.Ο. γιατί στο κομμάτι τουλάχιστον της αποκατάστασης επαγγελματικής δραστηριοποίησης δεν το έχουν καμία ανάγκη. Η πολιτική συνειδητοποίηση είναι πολύ δευτερογενής στην κοινωνική εργασία.» Συν.1*

> *«Κάποιοι από αυτού κάνουν και έχουν ευαισθητοποιηθεί πάρα πολύ όμως έχουν γιατί πρέπει να πούμε και αυτή την διάσταση. Έχουν μια ατέλειωτη γραφειοκρατική ρουτίνα και δεν έχουν χρόνο να κάνουν πρόληψη να ασχοληθούν με την κοινότητα με τα πιο σημαντικά.» Συν. 2*

Η συζήτηση δεν θα μπορούσε να μην περιλαμβάνει τους Κοι.Σ.Π.Ε., καθώς συνιστούν τους βασικούς εργοδότες κοινωνικών λειτουργών εντός της Κ.Αλ.Ο επί του παρόντος. Παράλληλα, είναι ένα σταθερό σημείο αναφοράς για την Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα. Οι απόψεις γύρω από το έργο αυτών των συνεταιρισμών ποικίλλουν.

Μια βασική παραδοχή είναι ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε. έχουν ημί-δημόσιο χαρακτήρα. Δεδομένης της σχέσης της κοινωνικής εργασίας με τις δημόσιες υπηρεσίες (Τσέτουρα, 2020) γίνεται κατανοητό ότι αυτό αποτελεί ένα σημαντικό αίτιο για την διαφορά στην απασχόληση κοινωνικών λειτουργών σε σχέση με άλλες αποτυπώσεις του χώρου. Οι σχέσεις με το δημόσιο φαίνεται ότι δημιουργούν έναν διαχωρισμό από τις υπόλοιπες αποτυπώσεις της Κ.Αλ.Ο.

«*Είναι σαν να ισορροπεί ανάμεσα στον ιδιωτικό και στον δημόσιο…»* Συν.5

«Οι Κοι.Σ.Π.Ε. καταρχήν είναι μια μορφή, η οποία είναι λίγο προστατευμένη από το κράτος δηλαδή μια Κοι.Σ.Π.Ε. ανά περιφέρεια. έχει στάνταρ χρηματοδοτήσεις είναι πολύ διαφορετικό το πλαίσιο, σχεδόν δημόσιο. Έτσι όπως λειτουργεί. Οπότε δεν είναι το ίδιο πράγμα..» Συν. 10

Τα άτομα εντός των Κοι.Σ.Π.Ε. φαίνεται να βλέπουν με μια θετική ματιά την σύνδεση με τον δημόσιο τομέα. Στα δυνατά σημεία τους συγκαταλέγουν το ευχάριστο εργασιακό κλίμα, την καλή συνεργασία με δημόσιους φορείς, την υποστήριξη και τις δυνατότητες που παρέχονται από τις επιχορηγήσεις καθώς και την διαφάνεια στο έργο τους με την παροχή στατιστικών στοιχείων στο αρμόδιο διοικητικό όργανο. Επιπλέον, την τάση να μην αποκλείονται στο βαθμό που είναι δυνατό πολίτων που χρήζουν υποστήριξης αλλά δεν ανήκουν στην ομάδα των ατόμων με ψυχικά προβλήματα.

«Ε*δώ λαμβάνεται υπόψη η γνώμη σου..» Συν. 5*

«Δηλαδή προσπαθούμε να μην αποκλείουμε άτομα από άλλες ομάδες. Φυσικά πάντα έτσι κοντά σε ψυχική υγεία» Συν. 9.

Στα αδύναμα σημεία των συνεταιρισμών αυτών αναφέρθηκαν τόσο εργαζόμενοι όσοι και συνεντευξιαζόμενες από άλλες ομάδες δείγματος. Οι υπηρεσίες τους, που απευθύνονται όπως ειπώθηκε παραπάνω σε άτομα με ψυχικές δυσκολίες (Varvarousis & Tsitsirigkos,2019), είναι περιορισμένες σε σχέση με τις προσδοκίες. Επιπλέον, έχουν συνδεθεί με την παροχή υπηρεσιών που θα αναμενόταν να παρέχονται κρατικά, το οποίο οδηγεί στην συζήτηση για την προσπάθεια μετατόπισης δαπανών για κοινωνικά ζητήματα στην ιδιωτική σφαίρα (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Παπαθεοδώρου & Αδάμ, 2010).

Άλλες δυσκολίες που επισημαίνονται είναι η δυαδικότητα παροχής καθαριότητας και υπηρεσιών εστίασης, οι οποίες παρέχονται συνηθέστερα από τους Κοι.Σ.Π.Ε. που σύμφωνα με τον συνεντευξιαζόμενο 4 περιορίζουν τις δυνατότητες των Κοι.Σ.Π.Ε. Επιπλέον, η μικρή προβολή του έργου τους και της Κ.Αλ.Ο., που

γενικότερα δεν συνεισφέρουν στην ανάπτυξη της. Επιπλέον, οι μικρές απολαβές σε σχέση με άλλες θέσεις εργασίας κοινωνικών λειτουργών, οι καθυστερήσεις ή ακυρώσεις έργων και οι σημαντικές και ακάλυπτες για χρόνια ανάγκες των ληπτών υπηρεσιών δυσχεραίνουν το έργο των επαγγελματιών. Τέλος, το γεγονός ότι ιδιωτικές εταιρείες ανταγωνίζονται τα έργα που ζητούν να αναλάβουν οι Κοι.Σ.Π.Ε. στους δημόσιους φορείς, ακόμα και με αθέμιτους τρόπους. Ο ανταγωνισμός μεταξύ κυρίαρχης και εναλλακτικής οικονομίας συνδέεται με την «διπλή κίνηση» που διατύπωσε ο Καρλ Πολάνυι (Stanfield, 1981)

> *«Πάντα υπήρχε κάποιος καλοθελητής να το πω έτσι, είτε εντός είτε εκτός του νοσοκομείου που έλεγε λόγια έβαζε ας πούμε, προβολικές και προσπαθούσαμε με αθέμιτο τρόπο να χαθεί ένα έργο από τον Κοι.Σ.Π.Ε.» Συν.9*

> *«Όταν πας να μπεις στο δημόσιο και να διεκδικήσεις δουλειές και μέχρι τότε τις είχαν μεγαλοεργολάβοι ε είναι μια προσπαθείς να σπάσεις πώς να το πω τώρα να σπάσεις μια αλυσίδα.». Συν. 5*

Εντός των Κοι.Σ.Π.Ε. οι κοινωνικές λειτουργοί αποτελούν ένα πολύτιμο εργαλείο. Μέσω της εργασίας τους γίνεται εμφανές ότι διευκολύνουν και προετοιμάζουν την μετάβαση κοινωνικά απομονωμένων ανθρώπων (πίσω) στην αγορά εργασίας, διεκδικούν θέσεις εργασίας από την κυρίαρχη αγορά και εκπαιδεύουν τους λήπτες των υπηρεσιών προκειμένου να χειραφετηθούν. Οι κοινωνικές λειτουργοί συμμετέχουν με την υπόλοιπη διεπιστημονική ομάδα στην αξιολόγηση και την παρακολούθηση των προσερχόμενων στον συνεταιρισμό και λαμβάνουν κοινωνικό και επαγγελματικό ιστορικό των ατόμων προκειμένου να προσαρμόσουν τις υπηρεσίες τους όσο καλύτερα γίνεται στις ανάγκες που προκύπτουν. Σε περίπτωση που η λήπτρια υπηρεσιών βρεθεί να αντιμετωπίζει πρόσθετες δυσκολίες οι επαγγελματίες συνεισφέρουν όπως μπορούν στην επίλυση της νέας ανάγκης στα πλαίσια της θέσης τους ή αναλαμβάνοντας να παραπέμψουν σε μια υπηρεσία που διαθέτει την κατάλληλη εξειδίκευση πχ. συμβουλευτικό κέντρο του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας για θύμα ενδοοικογενειακής βίας. Είναι εμφανές από την οπτική των συμμετεχόντων ότι οι επαγγελματίες αισθάνονται υπεύθυνοι να συνδράμουν με κάθε διαθέσιμο τρόπο τους λήπτες υπηρεσιών, παρέχοντας μια επαγγελματική φροντίδα και κοινωνική μέριμνα. Κατά μια έννοια επιχειρούν μια

επιδιόρθωση (repair) και αποκατάσταση των πολιτών πίσω στην κοινωνία (Schubert, 2019, Care Collective,2020· Tronto 1993, οπ. αναφ. Κούκη, 2022) μέσω της (επαν)ένταξης στην προστατευόμενη και στην συνέχεια ανά περίπτωση στην ανοιχτή αγορά εργασίας .

> *«Εννοείται ότι είναι κάπως και έτσι πρέπει να δώσουμε το κορμί μας για να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε για άλλους»* Συν. 7

Η κοινωνική εργασία που ασκείται εντός των Κοι.Σ.Π.Ε. έχει πολλές διαστάσεις. Αφορά: α) το άτομο όπως αναλύθηκε στην παραπάνω παράγραφο, δηλαδή στο μικρο επίπεδο, β) τις κοινότητες στο μέσο επίπεδο, όπου οι επαγγελματίες καλούνται να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν πιθανούς εργοδότες και την ευρύτερη κοινότητα μέσω εκδηλώσεων σε μια προσπάθεια να αποτινάξουν το στίγμα και τον αποκλεισμό των ατόμων με ψυχικές δυσκολίες, γ) τις πολιτικές που έχουν οδηγήσει σε δυσχερή θέση ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού μέσω της συνηγορίας για τα δικαιώματά τους στο μακρο επίπεδο. Μέσω αυτών επιβεβαιώνεται η θέση της van der Westhuizen (2023) και της Tan (2009) για την δυνατότητα της κοινωνικής εργασίας να συνδυάσει παρεμβάσεις και στα τρία επίπεδα. Από την εργασία των κοινωνικών λειτουργών δεν λείπουν και διοικητικά καθήκοντα, που όπως επισημαίνει η συνεντευξιαζόμενη 3 εμπίπτουν στην ισότιμη συμμετοχή όλων των μελών στις υποχρεώσεις σύμφωνα με τις συνεταιριστικές αρχές.

Στην έρευνα συμμετείχαν δύο κοινωνικοί λειτουργοί από το πρόγραμμα των ΕΓΥΑ. Τα γραφεία αυτά δεν είναι ακόμα γνωστά στο ευρύ κοινό αλλά συνείσφεραν με την σύστασή τους στην είσοδο περισσότερων κοινωνικών λειτουργών στον τομέα των Κοι.Σ.Π.Ε. Επομένως υποδηλώνεται πως η ανάπτυξη των Κοι.Σ.Π.Ε. συνεπάγεται την μεγαλύτερη απορρόφηση κοινωνικών λειτουργών, αλλά και άλλων συναφών επαγγελμάτων. Οι κοινωνικές λειτουργοί στα γραφεία επισημαίνουν ότι επικεντρώνονται στην αξιολόγηση και προετοιμασία για την ανοιχτή αγορά εργασίας και πώς καλούνται να εφαρμόσουν μια ολιστική αντιμετώπιση στην διαχείριση των προκλήσεων. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν έχουν ομοιότητες με αυτές των Κοι.Σ.Π.Ε. και ένα μέρος αυτών πηγάζουν στον σύντομο χρόνο λειτουργίας τους. Εδώ επίσης οι επαγγελματίες καλούνται να δράσουν και στα τρία επίπεδα παρέμβασης και τα καθήκοντά τους έχουν μεγάλη συνάφεια με όσα περιεγράφηκαν στους συνεταιρισμούς. Σε κάθε περίπτωση θα είναι πιο εύκολο να ειπωθούν

περισσότερα για τα ΕΓΥΑ όταν ολοκληρώσουν μια μεγαλύτερη χρονική περίοδο λειτουργίας.

Αναφορικά με τα κοινά μεταξύ της κοινωνικής εργασίας και της Κ.Αλ.Ο. μπορεί να ειπωθεί ότι πολλά από όσα αναδείχτηκαν στην θεωρητική πλαισίωση ταιριάζουν με τις απόψεις των συνεντευξιαζόμενων. Αρχικά, η κοινή λέξη «κοινωνική» υποδηλώνει μια πρώτη σύνδεση με κοινωνικά ζητήματα, με άλλα λόγια με τις κοινωνικές σχέσεις, τα κοινωνικά προβλήματα, τους θεσμούς και την μελέτη της κοινωνίας. Δεύτερον, τόσο η Κ.Αλ.Ο. όσο και η κοινωνική εργασία προασπίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα ενώ προσφέρουν ορατότητα και χειραφέτηση σε πολίτες με δυσκολίες. Τρίτον, ο χώρος των κοινών αφορά και τα δύο πεδία. Ειδικότερα, τις δράσεις και παρεμβάσεις στην κοινότητα με στόχο την κοινοτική ανάπτυξη καθώς υπάρχει ένα κοινό ενδιαφέρον για βελτίωση των συνθηκών ζωής των ατόμων και επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων.

> *«Ένα βασικό εργαλείο ας πούμε στην ανάπτυξη των πρακτικών των κοινών είναι να συγκροτήσεις κοινότητα έτσι; Με την βαθύτερη έννοια του λόγου. Κοινότητα, παρόμοιες αντιλήψεις, συνεργασία, αίσθηση ότι είμαστε ένα συλλογικό μόρφωμα που ξεπερνούμε τις υποκειμενικότητές μας και συλλογικά προσπαθούμε να διαχειριστούμε τα προβλήματα που μας απασχολούν. Αυτό είναι στην λογική κάποιας κοινωνικής εργασίας.»* Συν. 2

Το τέταρτο κοινό σχετίζεται με το αξιακό σύστημα των δύο θεσμών. Οι αξίες της κοινωνικής εργασίας δεν εκλαμβάνονται ως ενιαίες αλλά διακινούμενες ανάλογα με την προσέγγιση ή το μοντέλο της επιστήμης που εφαρμόζεται. Ο συνεντευξιαζόμενος 1 τοποθετεί την λαϊκή (popular) και τη κοινοτική κοινωνική εργασία σε αντίθετα στρατόπεδα όσο αναφορά το αξιακό σύστημα με την «από τα πάνω»/παραδοσιακή κοινωνική εργασία. Υπό αυτή την οπτική η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία συγκλίνουν στις αξίες τους εφόσον αναφερόμαστε στις συγκεκριμένες εφαρμογές της δεύτερης. Η παραπάνω διάκριση δεν φαίνεται να υφίσταται στην βιβλιογραφία για το αξιακό σύστημα της κοινωνικής εργασίας, όπου οι αξίες που συγκλίνουν με της Κ.Αλ.Ο. θεωρούνται ότι διέπουν το σύνολο των επαγγελματιών (Meyer,2018· Παπούλη,2014· IFSW, 2018· IASSW, χ.χ.). Δίνεται η αίσθηση ότι το επάγγελμα έχει τόσο ρίζες στην παραδοσιακή και ελεγκτική του γέννηση (Ιωακειμίδης, 2012α) όσο

και σε μια πιο προοδευτική πλευρά που συνδέθηκε με τα κοινωνικά κινήματα από το 1960 και μετά (Harman, 1988· Ferguson, 2012· Lundy & Jennissen, 2022).

1.3 Η κοινότητα ως χώρος δράσης

Η ιδιαίτερη σχέση των δύο θεσμών με την κοινότητα χρήσει ξεχωριστής αναφοράς καθώς αναδύθηκε τόσο από την βιβλιογραφική επισκόπηση όσο και από τις συνεντεύξεις. Το σύνολο των πληροφορητών είχαν απόψεις σχετικά με την κοινότητα και την εμπλοκή των δύο πεδίων σε αυτή. Αναλυτικότερα, εκφράστηκε ότι μικρό ποσοστό των σπουδαστών κοινωνικής εργασίας επιλέγουν να εντρυφήσουν στην κοινοτική εργασία – όταν υπάρχουν διαθέσιμα αντίστοιχα μαθήματα- γιατί οι επαγγελματικές ευκαιρίες στον χώρο είναι δυσεύρετες. Παρομοίως, παρατηρήθηκε πως λίγοι από τους επαγγελματίες που ασκούν κοινωνική εργασία με την κοινότητα εμπλέκουν στις παρεμβάσεις τους μορφές της Κ.Αλ.Ο. Μια ακόμα αντίληψη θέλει τους κοινωνικούς λειτουργούς να μην επιλέγουν σε μεγάλο βαθμό την εξειδίκευση στην κοινοτική εργασία. Παρόλα αυτά, υπάρχει η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές λειτουργοί είναι οι πλέον κατάλληλες να συνεργαστούν με κοινότητες και ειδικότερα με ριζοσπαστικού χαρακτήρα παρεμβάσεις.

Μια σημαντική παράμετρος των παραπάνω είναι η άποψη ότι η κοινωνική εργασία με την κοινότητα δεν είναι αυτόματα προοδευτική, αλλά έχει ανάγκη από επαγγελματίες με κριτική συνειδητοποίηση ώστε να είναι ενδυναμωτική και υποστηρικτική προς τα άτομα. Αυτή η οπτική συνδέεται με το παρελθόν των κοινωνικών λειτουργών σε ρόλο κρατικού ελεγκτή (Ιωακειμίδης, 2012α) αντί για υποστηρικτή. Συγχρόνως, υπενθυμίζει ότι ακόμα και η κοινοτική εργασία στο Hull House, που συνιστά πρότυπο στον τομέα της, απέτυχε να ασχοληθεί με τις δομικές ανισότητες (Karger,1987, οπ. αναφ. Καραγκούνης, 2020· Ζαϊμάκης, 2011).

> *«Ούτε η κοινωνική εργασία με άτομα είναι αυτονόητα συντηρητικό, επειδή εστιάζεις στο άτομο ούτε η κοινωνική εργασία με κοινότητα είναι αυτονόητα προστατευτική επειδή εστιάζει στην κοινότητα. Δηλαδή, θέλω να πω δεν έχει κάτι προοδευτικό αυτό το κομμάτι, αν δεν υπάρχει η συνειδητοποίηση, η πολιτική κριτική τότε απλά δουλεύεις σε μια πιο ευρύτερη κλίμακα με όρους ιεραρχίας. Κοινοτικής ιεραρχίας» Συν.1*

2. Κοινωνική αλλαγή και κοινωνική ευημερία από την σύμπραξη Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας

2.1 Κοινωνικό όφελος μέσα από την εργασία των κοινωνικών λειτουργών σε εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο.

2.1.1 Συνειδητοποίηση επαγγελματιών και αντιμετώπιση ανισοτήτων

Για να ευοδωθεί μια ευνοϊκότερη συνεργασία για την κοινωνία μεταξύ των θεσμών που εξετάζει η παρούσα εργασία χρειάζεται τα δύο μέρη να προχωρήσουν σε αλλαγές. Πρωτίστως, θα παρουσιαστούν προτάσεις στις οποίες μπορεί να προχωρήσει η επιστήμη της κοινωνικής εργασίας ώστε να φέρει πιο κοντά την κοινωνική αλλαγή και την ευημερία μέσα από το πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο.

Τα δεδομένα της έρευνας ανέδειξαν συγκεκριμένες προϋποθέσεις στην εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας, προκειμένου να συμπλέει αποτελεσματικά με αλληλέγγυους και συνεργατικούς χώρους. Η συνειδητοποίηση των κοινωνικών λειτουργών αναφορικά με τον πολιτικό ρόλο τους όπως και την σχέση ανάμεσα σε ατομικές δυσκολίες και συλλογικά τραύματα (Ferguson, 2012· Lundy & Jennissen, 2022) επισημαίνεται ότι μπορεί από μόνη της να μεταμορφώσει θετικά το ευρύ πεδίο άσκησης της κοινωνικής εργασίας. Παράλληλα, οι επαγγελματίες χρειάζεται να αναζητήσουν τρόπους ισότιμης συνδιαλλαγής με τους λήπτες υπηρεσιών. Αυτές οι προϋποθέσεις μπορούν να εφαρμοστούν σε οποιαδήποτε προσέγγιση της επιστήμης κάτω από την ομπρέλα της ριζοσπαστικής θεώρησης. Επομένως η κοινοτική κοινωνική εργασία και οι οικολογικές προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν στην θεωρητική πλαισίωση δεν συνιστούν τους μόνους δρόμους για σύμπραξη των δύο πεδίων.

Ενδιαφέρον αποτελεί το κάλεσμα προς τα κοινωνικά επαγγέλματα να αποσυρθούν από την κυρίαρχη αγορά και να συνδημιουργήσουν μια οικονομία γύρω από την κοινωνία, παρέχοντας υπηρεσίες χρήσιμες στους πολίτες αντί προς το κράτος. Αν και η Κ.Αλ.Ο. δεν βρίσκεται εκτός της αγοράς σε μεγάλο βαθμό φαίνεται να συνιστά ένα ρεαλιστικό εργαλείο για να χαραχτούν νέοι τρόποι εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας. Ταυτόχρονα κρίνεται ότι η επιστήμη αυτή είναι η μοναδική που λόγω της εφαρμοσμένης φύση της δύναται να γεφυρώσει το κοινωνικό με το οικονομικό.

«…απλά χρειάζονται μια άλλη μεταχείριση πολλές φορές. Η οποία ναι, δίκαιη βασικά μεταχείριση, γιατί ίση μεταχείριση για κάποιους μπορεί να μην είναι τόσο εφικτό και τόσο καλό, αλλά μια δίκαιη μεταχείριση απέναντι σε αυτό που αντιμετωπίζουν.» Συν. 10

«Αυτό θα ήθελα πάρα πολύ δηλαδή να γίνει κτήμα της κοινωνικής εργασίας (η Κ.Αλ.Ο.) και να αντιληφθεί ότι είμαστε ίσως το μοναδικό επάγγελμα έτσι ο μοναδικός ακαδημαϊκός χώρος που μπορούμε να συνδυάσουμε το κοινωνικό με το οικονομικό να αποκτήσουμε αυτή τη τεχνογνωσία» Συν. 8

Η συνειδητοποίηση των κοινωνικών λειτουργών συνδέεται οργανικά με την αναγνώριση των δομικών ανισοτήτων που διέπουν την κοινωνία(Lundy & Jennissen, 2022), οι οποίες στηρίζονται στον καπιταλισμό και έχουν ταξικό χαρακτήρα, όπως τόνισε και ο Προυντόν (Graham,2010). Είναι αναγκαία συνθήκη οι επαγγελματίες να συνδράμουν τα άτομα και τις κοινότητες προς την κατανόηση των πηγών καταπίεσης. Επιπλέον, να αναζητούν τρόπους που μπορούν να συνεισφέρουν είτε πυροσβεστικά είτε αξιοποιώντας τις εμπειρίες τους για να αλλάξουν καταπιεστικές πολιτικές. Οι συλλογικές δράσεις και η χειραφέτηση που παρέχει ο χώρος της Κ.Αλ.Ο. κρίνεται ιδανικός για αυτό τον σκοπό. Η κριτική ματιά είναι αναγκαία ώστε οι επαγγελματίες να αντιλαμβάνονται ακόμα αν συνεισφέρουν πραγματικά στην επίλυση των προβλημάτων και όχι στην διατήρηση τους, όπως είχε σχεδιαστεί να δρα αρχικά το σύστημα πρόνοιας (Ιωακειμίδης,2012).

«Οι ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι, αλλά δεν είναι μόνο στην ένταξη, ας πούμε ή στο τέτοιο χρήσιμοι στην κοινωνία μας πρέπει να αρχίσουν να συνδέουν την το αντικείμενό τους με πάρα πολλές άλλες πτυχές και που είναι χρήσιμες στην κοινωνία που λύνουν κοινωνικές που θα μπορούσαν να λύσουν κοινωνικές ανάγκες, κοινωνικά προβλήματα και να χτίσουν παραπέρα πράγματα, αυτό.» Συν. 10

«Μπορούν πραγματικά (οι κοινωνικοί λειτουργοί) να παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες που θα βοηθήσουν στην πραγματική άρση του κοινωνικού

αποκλεισμού και στην αντιμετώπιση της φτώχειας; Ή βάζουμε τσιρότα σε μια πληγή που θέλει χειρουργείο;» Συν. 6

Αν και όπως ειπώθηκε παραπάνω ο ενστερνισμός της οικο-κοινωνικής προσέγγισης δεν αποτελεί μονόδρομος για την βελτίωση της κοινωνικής ευημερίας και μετασχηματισμού, η διαχείριση της κλιματικής κρίσης συνιστά ένα καυτό ζήτημα που χρειάζεται να ληφθεί υπόψη από τους επαγγελματίες. Η συνεντευξιαζόμενη 6 επισημαίνει ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί στην χώρα καλούνται ήδη να διαχειριστούν περιβαλλοντικές καταστροφές και με ένα τρόπο να ασκήσουν περιβαλλοντική δικαιοσύνη χωρίς να έχουν λάβει σχετική εκπαίδευση. Λαμβάνοντας υπόψη αφενός ότι το κατασκεύασμα «άτομο στο περιβάλλον» (PIE) περιλαμβάνει και το φυσικό περιβάλλον, ως συνθήκη που επηρεάζει τα άτομα (Dominelli,2015· Norton 2011), και το αξιακό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. εμπεριέχει την βιώσιμη ανάπτυξη γίνεται φανερή η χρησιμότητα αυτής της προσέγγισης. Οι δύο θεσμοί έχουν την δυνατότητα να συμμετέχουν συνδυαστικά στην επίλυση της άμετρης ανάπτυξης και των περιβαλλοντικών καταστροφών.

«Κοινωνική εργασία και περιβάλλον είναι αλληλένδετα, όμως έτσι όπως έχουν τα πράγματα διαμορφωθεί σήμερα με την τεράστια κλιματική κρίση, θα πω ότι μάλλον η κοινωνική εργασία πρέπει να τρέξει, να φτάσει αυτά τα προβλήματα…» Συν. 6

2.1.2 Η πρόσκληση για την πανεπιστημιακή κοινότητα

Πέρα από τις μεταβολές που θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν μεμονωμένοι επαγγελματίες του πεδίου πολλοί συνεντευξιαζόμενοι αναφέρθηκαν στην ελπίδα να ενταχθούν μαθήματα για την Κ.Αλ.Ο. στις σχολές κοινωνικής εργασία για δύο βασικούς λόγους. Από την μία γιατί οι κοινωνικοί λειτουργοί ήδη εργάζονται σε αυτό τον χώρο άρα θα ήταν ωφέλιμο να λάβουν κατάλληλη θεωρητική κατάρτιση. Από την άλλη επειδή η προσθήκη σχετικών μαθημάτων θεωρείται ότι θα οδηγήσει στην περαιτέρω ανάπτυξη του χώρου της Κ.Αλ.Ο. με την συνδρομή νέων κοινωνικών λειτουργών και το αντίθετο, με την Κ.Αλ.Ο. ως συνεργό τοπικής ανάπτυξης. Πέρα από τις ακαδημαϊκές διαλέξεις αναφέρθηκε η πρόταση για πρακτική άσκηση των σπουδαστών κοινωνικής εργασίας σε εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. με στόχο μια πρώιμη

εξοικείωση με τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες όπως και την έναρξη σχετικών ερευνητικών προγραμμάτων.

> *«Εγώ θα ήθελα πάρα πολύ οι φοιτητές μας να έχουνε φεύγοντας παίρνοντας το πρώτο τους πτυχίο το να έχουν γνώση το τι είναι η Κ.Αλ.Ο. ή και πως μπορεί να αξιοποιηθεί στην τοπική ανάπτυξη και στον κοινωνικό σχεδιασμό έτσι σαν ένα εργαλείο και σαν ένα μέσο τοπικής ανάπτυξης.» Συν. 8*

> *«Σίγουρα να μπει πιο ενεργά η έννοια και γενικότερα τα οφέλη που έχει όλη η κοινωνία στα πανεπιστήμια, να δοθεί μεγάλη έμφαση σε αυτό.» Συν. 4*

2.1.3 Προτεινόμενες δεξιότητες για κοινωνικούς/-ές λειτουργούς εντός της Κ.Αλ.Ο.

Μιας και η Κ.Αλ.Ο. δεν αποτελεί ακόμα ιδιαίτερα γνώριμο πεδίο εργασίας για την κοινωνική εργασία η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων έκριναν ότι οι επαγγελματίες που θα εμπλακούν ή εμπλέκονται ήδη ότι θα διευκολυνθούν αν διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και γνώσεις. Αναγνωρίζεται αρχικά ότι χρειάζεται ένα επιπλέον κίνητρο για να επιλέξει μια επαγγελματίας της Κ.Αλ.Ο. έναντι των τομέων με την μεγαλύτερη επαγγελματική αποκατάσταση λχ. την δημόσια σφαίρα και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις.

> *«Η βασική τώρα πρόκληση δεν είναι ατομική. Σε ένα επάγγελμα που έχει μεγάλη επαγγελματική απορρόφηση με όρους σχετικής ασφάλειας, θα ήθελε πολύ υψηλό επίπεδο δέσμευσης πολιτικής και κοινωνικής για κάποιο κοινωνικό λειτουργό να ασχοληθεί επαγγελματικά με την αλληλέγγυα οικονομία, η οποία όσο να 'ναι έχει μια αστάθεια.» Συν. 1*

Δύο από τις πληροφορήτριες θεωρούν καίριο ο κοινωνικός λειτουργός να καταφέρει να υπερβεί το αίσθημα ματαίωσης που μπορεί να δημιουργηθεί από τα κοινωνικά προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει και να ζητήσει την υποστήριξη των συναδέλφων όποτε παραστεί ανάγκη. Αυτό είναι ένα ζήτημα που αφορά φυσικά την πλειονότητα των επαγγελματιών που εργάζονται στην χώρα. Ένα επίσης σημείο που χρειάζεται προσοχή από τις κοινωνικές λειτουργούς είναι να συμμετάσχουν στην συνεταιριστική κουλτούρα αφήνοντας απ' έξω την «από τα πάνω» οπτική της παραδοσιακής κοινωνικής εργασίας και τον τεχνοκρατισμό.

«Είναι μια πρόκληση που πράγματι εγκυμονεί και διάφορους κινδύνους, δηλαδή ένας τεχνοκράτης κοινωνικός λειτουργός που κοιτάζει λέξη προς λέξη το τι θα πει ο νόμος το ένα το άλλο που έχει κανονιστικά πλαίσια στο μυαλό του.» Συν.2

Ο επαγγελματίας θα χρειαστεί ακόμα σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους 3 και 9 να μπορεί να συμμετέχει μαζί με τις υπόλοιπες συναδέλφους σε γενικά καθήκοντα καθώς ο περιορισμός στο δυναμικό των εγχειρημάτων λόγω πόρων συνήθως ισούται με πολλούς ρόλους για κάθε συμμετέχοντα. Οι οριζόντιες αυτές γνώσεις μπορεί να αφορούν την διαχείριση της επιχείρησης, το μάρκετινγκ κ.ά. Με άλλα λόγια αναμένεται από τον κοινωνικό λειτουργό εξίσου η συμμετοχή του στην συνεργατική κουλτούρα, μια πρακτική που δεν απαντάται σε θέσεις στο δημόσιο και τον τρίτο τομέα. Επίσης, η επαγγελματίας οφείλει να κατέχει τις ειδικές γνώσεις που αρμόζουν για την Κ.Αλ.Ο. και το αντικείμενο του συγκεκριμένου εγχειρήματος.

2.1. 4 Προτάσεις, προκλήσεις και δυνατότητες για τον ρόλο του/της κοινωνικού/-ής λειτουργού εντός της Κ.Αλ.Ο.

Ακολουθώντας την οπτική ότι η κοινωνική εργασία διαθέτει ένα πολύ ευρύ πεδίο εφαρμογής είναι επόμενο να υπάρχουν πολλά με τα οποία θα μπορούσε να αλληλοεπιδράσει θετικά μια κοινωνική λειτουργός στον χώρο της Κ.Αλ.Ο., είτε είναι μέλος εγχειρήματος είτε εργάζεται συμβουλευτικά. Οι πληροφορητές αναφέρθηκαν σε πολλές προτάσεις για τους ρόλους που θα μπορούσαν να αναλάβουν οι επαγγελματίες, οι οποίοι απεικονίζονται με την χρήση πίνακα προκειμένου να αποδοθούν συνολικά. Στην αριστερή στήλη αναγράφονται καθήκοντα που βρίσκονται μέσα στην δυνατότητες των επαγγελματιών και στις επόμενες δύο στήλες θα σημειώνεται με ένδειξη (✔) μέσα από ποιόν ρόλο είναι δυνατό να τα πραγματοποιήσουν ή με επεξηγηματικές παρατηρήσεις όπου χρειάζεται.

Καθήκοντα κοινωνικών λειτουργών σε εγχείρημα Κ.Αλ.Ο.	**Κοινωνική λειτουργός ως (ιδρυτικό) μέλος**	**Κοινωνικός λειτουργός ως σύμβουλος για έναρξη εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο.**
Ενδυνάμωση μελών	✓	✓
Επίλυση πρακτικών και ψυχοκοινωνικών ζητημάτων	✓	✓

Υποστήριξη- κινητοποίηση ατόμων	Για ορθή λειτουργία εγχειρήματος ή σαν παροχή υπηρεσιών	Με στόχο ίδρυση εγχειρήματος
Αναζήτηση χρηματοδότησης	Για συνέχιση λειτουργίας/επέκτασης εγχειρήματος	Με στόχο ίδρυση εγχειρήματος
Κοινωνικός σχεδιασμός - οργάνωση	✓	✓
Ανάπτυξη ανταλλακτικής οικονομίας		✓
Διασύνδεση με βοηθητικές υπηρεσίες	✓	✓
Συνηγορία για δικαιώματα	✓	
Συμβουλευτική απέναντι σε ανταγωνισμό της ελεύθερης αγοράς	✓	✓
Ειδικός αντικειμένου με θέμα την κοινότητα	✓	
Ευαισθητοποίηση – ενδυνάμωση – διασύνδεση- κοινότητας	Με το εγχείρημα.	Με στόχο ίδρυση εγχειρήματος
Αντιμετώπιση ματαιώσεων	Στην λειτουργία εγχειρήματος	Στην διαδικασία ίδρυσης εγχειρήματος
Αντιμετώπιση -πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων	✓	
Διαχείριση εντάσεων/διαφωνιών	Ανάμεσα στα μέλη	Σε ομάδα πολιτών που επιθυμεί να συνεταιριστεί
Καλλιέργεια συλλογικότητας - αυτενέργειας	✓	✓
Ενίσχυση αίσθησης αυτοβοήθειας	✓	✓
Δημιουργία - υποστήριξη ομάδων	Για ορθή λειτουργία εγχειρήματος ή σαν παροχή υπηρεσιών	Με στόχο ίδρυση εγχειρήματος
Καθοδήγηση/ συμβουλευτική για δημόσιες	✓	✓

υπηρεσίες		
Παροχή/μετάδοση τεχνογνωσίας	✓	✓
Άσκηση περιβαλλοντικής δικαιοσύνης	✓	

Πίνακας 2. Προτάσεις καθηκόντων κοινωνικών λειτουργών

Από τον πίνακα 2. γίνεται αντιληπτό ότι οι κοινωνικές λειτουργοί μπορούν να παράσχουν μια πληθώρα υπηρεσιών από την θέση μέλους σε εγχείρημα Κ.Αλ.Ο. ή ως εξωτερικοί σύμβουλοι. Η δυνατότητα για μεγάλο εύρος υπηρεσιών αντικατοπτρίζει το χαρακτηριστικό της κοινωνικής εργασίας να αφομοιώνει γνώσεις από πολλούς διαφορετικούς τομείς, τον συνυπολογισμό του περιβάλλοντος ως μεταβλητή (Meyer, 2018) και τον προσανατολισμό στην κοινωνική λειτουργικότητα (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011). Αρκετές προτάσεις που ανέφεραν οι συνεντευξιαζόμενοι ταιριάζουν ακόμα με τους ρόλους που αναφέρονται από τον Ζαϊμάκη (2011) για τα κοινοτικά στελέχη.

Συζητήθηκαν επιπλέον οι προκλήσεις που είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες που θα ενταχθούν στο δυναμικό των αποτυπώσεων Κ.Αλ.Ο. Ένα μέρος αφορά το ζήτημα της αντίληψης του ρόλου της κοινωνικής λειτουργού. Λαμβάνεται υπόψιν ότι ο γενικός πληθυσμός δεν είναι γνώριμος με την φύση της κοινωνικής εργασίας. Επομένως η επαγγελματίας χρειάζεται να ενημερώσει σχετικά με τις δυνατότητες της και πιθανόν να χρειαστεί να προτείνει κατάλληλα καθήκοντα που θα μπορούσε να αναλάβει ανάλογα με την φύση του εγχειρήματος. Παράλληλα, η συνεντευξιαζόμενη 8 εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι πολλοί κοινωνικοί λειτουργοί δεν γνωρίζουν για την Κ.Αλ.Ο. συνεπώς θα χρειαστεί να εξοικειωθούν με τον τρόπο λειτουργία και τις αξίες της, που διαφέρουν από τα συνηθισμένα πλαίσια εργασίας των επαγγελματιών.

Είναι σημαντικό να αναφερθούν ακόμα ζητήματα στην εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας που είναι πιθανό να προκύψουν ή αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες που εργάζονται στον χώρο. Η διαχείριση του σχετικού θεσμικού πλαισίου ίσως προβεί απαιτητική κατά ένα μέρος των πληροφορητών, για αυτό τον λόγο οι κοινωνικοί λειτουργοί χρειάζονται εκπαίδευση για την Κ.Αλ.Ο. Η κινητοποίηση του πληθυσμού από τον επαγγελματία με σκοπό να εμπιστευτεί την

δυναμική του αλλά και της Κ.Αλ.Ο. για να καλύψει βασικές ανάγκες μπορεί επίσης να παρουσιάσει δυσκολίες. Μια ακόμα πρόκληση που τόνισε ο συνεντευξιαζόμενος 9 είναι να μην αναλώνεται η κοινωνική λειτουργός υπερβολικά σε διοικητικές εργασίες και χάσει την σημασία του ρόλου της στο εγχείρημα. Επιπλέον, οι γενικότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζει το επάγγελμα στην χώρα λόγω των έντονων κοινωνικών προβλημάτων αναμένεται ότι μάλλον θα επηρεάσουν και αυτό το πλαίσιο εργασίας σύμφωνα με την οπτική της συνεντευξιαζόμενης 7.

Μια αντίρρηση που έθεσε ο συνεντευξιαζόμενος 4 είναι κατά πόσο οι κοινωνικές λειτουργοί έχουν αντικείμενο εργασίας σε εγχειρήματα με καθαρά επιχειρηματικό χαρακτήρα όπως λ.χ. ένα κατάστημα τροφίμων ή μια αγροτική μονάδα. Φαίνεται ότι οι κοινωνικοί επαγγελματίες χρειάζονται ένα κοινωνικό αντικείμενο πάνω στο οποίο θα εργαστούν, αν και αυτό θα μπορούσε να είναι η υποστήριξη των συνεταιριστών και η σύνδεση με την κοινότητα στα περισσότερα είδη εγχειρημάτων.

> *«Όσο αναφορά τους συνεταιρισμούς όπως προαναφέραμε, συνεργατικά καφενεία ή ότι είναι λίγο πιο προσανατολισμένο στην επιχείρηση και όχι στην μορφή του Κοι.Σ.Π.Ε που είναι διττός ο ρόλος δεν μπορώ να σκεφτώ ποιος θα ήταν ο ρόλος ενός επαγγελματία σε κάτι αυτό καθ' αυτό επιχειρηματικό καθαρά.» Συν. 4*

Τέλος, οι συνεντευξιαζόμενοι ανέπτυξαν ορισμένες προτάσεις προκειμένου να αντιμετωπιστεί η δυσκολία απορρόφησης των επαγγελματιών στο συνεργατικό δυναμικό των τυπικών αποτυπώσεων της Κ.Αλ.Ο. Δεδομένου το μικρό διαθέσιμο κεφάλαιο των πρωτοβουλιών θα ήταν δυνατό ένας κοινωνικός λειτουργός να αποτελεί εξωτερικός συνεργάτης ή να διασφαλιστεί μια αποζημίωση σε συνεργασία με το δημόσιο, ειδικότερα για τους Κοι.Σ.Π.Ε. Η εθελοντική εργασία νοείται ως ακόμη ένας τρόπος συνεισφοράς σε φορέα Κ.Αλ.Ο. εφόσον εξασφαλίζεται ήδη ο βιοπορισμός του επαγγελματία και ο ίδιος διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο αν μη τι άλλο σε αρχικό στάδιο.

2.2 Βήματα από την Κ.Αλ.Ο.

Στο πρώτο σκέλος της ανάλυσης συζητήθηκε πώς οι αποτυπώσεις Κ.Αλ.Ο. απορροφούν εργασιακά κοινωνικές λειτουργούς σε μικρό αριθμό λόγω ενός συνδυασμού παραγόντων. Συνεπώς, κρίνεται χρήσιμο να αναδειχθούν τρόποι με τους

οποίους τα εγχειρήματα θα μπορούσαν να επιτύχουν μια στενότερη συνεργασία με την κοινωνική εργασία.

Ένα καίριο σημείο αφορά τον οικονομικό παράγοντα και συγκεκριμένα τους πόρους που διαθέτει ένα εγχείρημα για την λειτουργία του. Η εύρεση χρηματοδότησης φαίνεται να είναι μια πρόκληση που ξεπερνά την δυσκολία πρόσβασης σε τεχνογνωσία, όπως επισημαίνουν οι συνεντευξιαζόμενοι 3 και 10, ιδιαίτερα αν προσφέρονται υπηρεσίες δωρεάν. Οι δύο συνεντευξιαζόμενοι συστήνουν τα μέλη των εγχειρημάτων να διαθέτουν ένα κεφάλαιο και ένα επιχειρηματικό μοντέλο χρήστη με χρήστη όπως λ.χ. συνδρομές. Αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεγαλύτερο βαθμό συνεταίρων, μεταξύ των οποίων και κοινωνικών λειτουργών.

> *«Υπάρχει ένα από άτυπο αόρατο φιλτράρισμα το οποίο δεν φαίνεται όταν κάποιος δεν το γνωρίζει που στην πορεία αυτών των προγραμμάτων επί της ουσίας αποκλείεσαι, οπότε ναι μεν υπάρχει τυπικά πρόσβαση σε χρηματοδοτικά εργαλεία, αλλά άτυπα δεν υπάρχει…» Συν. 3*

Επιπλέον, στην διεξαγωγή της έρευνας τέθηκε συχνά το ζήτημα της ανάπτυξης της Κ.Αλ.Ο. και τον σημαντικό βαθμό στον οποίο επηρεάζει την εργασιακή απορρόφηση κοινωνικών λειτουργών και άλλων κοινωνικών επαγγελμάτων από τον χώρο. Τα συνεντευξιαζόμενα άτομα τόνισαν ότι τα εγχειρήματα του χώρου χρειάζεται να αναπτύξουν εξωστρέφεια με τον γενικό κοινό της χώρας, επικοινωνώντας ευρύτερα τους σκοπούς λειτουργία τους και τα σημεία που τα ξεχωρίζουν από άλλες μη κρατικές δράσεις και υπηρεσίες. Θεωρείται ότι αυτό θα συνεισφέρει σημαντικά στην γνωριμία του ευρύτερου πληθυσμού με τους δύο θεσμούς. Η κατεύθυνση προς την οποία θα αναπτυχθεί περαιτέρω η Κ.Αλ.Ο. θα είναι επίσης καθοριστική για την σύμπραξη με την κοινωνική εργασία.

> *«Δηλαδή και να γίνει μια επικοινωνία πάνελ σε εθνικό επίπεδο, να μάθει ο κόσμος τι σημαίνει κοινωνική αλληλεγγύη, να καταλάβει ο κόσμος ότι οι Κοιν.Σ.Επ. δεν είναι πώς να το πω τώρα, οι κακιές ΜΚΟ που θέλουν να βγάλουν λεφτά και εκμεταλλεύονται, εδώ υπάρχουν και στατιστικά και οικονομικά δεδομένα. Υπάρχει εποπτικό συμβούλιο, δηλαδή όλα ελέγχονται και όλα γίνονται με κάποιο σκοπό.» Συν. 9*

Στην περαιτέρω ανάπτυξη μπορεί να οδηγήσει ακόμα μια ουσιαστική ανταπόκριση στις κοινωνικές ανάγκες με παρεχόμενες κοινωνικές υπηρεσίες. Πληροφορητές/-τριες που εμπλέκονται με τον χώρο της Κ.Αλ.Ο. (4,7,10) φαίνεται να έχουν ενημέρωση σχετικά με καλά παραδείγματα από το εξωτερικό, που θα ήταν δυνατό να προσαρμοστούν και να υιοθετηθούν από τοπικές πρωτοβουλίες. Τονίστηκε επίσης η ύπαρξη καλών παραδειγμάτων από το παρελθόν της Κ.Αλ.Ο αλλά και η ανάγκη να δημιουργηθούν στο παρόν καλές πρακτικές που θα λειτουργήσουν ενισχυτικά για τον χώρο.

> *«Να πάμε λίγο μπροστά, να πάμε πάρα πολύ μπροστά, όπως είναι και στην Ευρώπη, σε πάρα πολλά προγράμματα. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. λειτουργούν από το 2006 στην Ολλανδία, αν δεν κάνω λάθος και πλέον έχουν φτάσει σε ένα mode (κατάσταση λειτουργίας) το οποίο λειτουργούν πάρα πολύ αυτόματα και οι άνθρωποι είναι πολύ δικτυωμένοι εκεί...» Συν.7*

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον αποτελεί η ανάδυση της επιθυμίας για βιωσιμότητα και για πρόταξη ηθικής οικονομίας και ανάπτυξης, βασισμένη στην κοινωνία. Συζητήθηκε πώς η Κ.Αλ.Ο. δεν επαρκεί, όπως τόνισε η συνεντευξιαζόμενη 6, σε θέση εναλλακτικής λύσης αφού ο όγκος των κοινωνικό-οικονομικών προβλημάτων είναι πολύ μεγάλος. Η βιώσιμη ανάπτυξη παράλληλα κρίνεται ανεπαρκής και επισημαίνεται ότι χρειάζεται μια δραστικότερη αλλαγή στην οικονομία με τοπικές παραγωγές, περιορισμούς στις μεταφορές και τα προϊόντα. Επιπρόσθετα, γίνεται λόγος για την δημιουργία οικοσυστημάτων από μικρά και βιώσιμα εγχειρήματα. Δίνεται η εντύπωση ότι υπάρχουν μεγάλες προσδοκίες από την Κ.Αλ.Ο και χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η αντίρροπη δύναμη του καπιταλοκεντρισμού (Gibson-Graham, 2008b, οπ. αναφ. Γριτζάς, 2015). Παρόλα αυτά, τα παραπάνω ταιριάζουν με την διεθνή στρατηγική του RIPESS (χ.χ) για σύσφιξη σχέσεων μεταξύ των εγχειρημάτων και την ισχυροποίηση συμμαχιών αλλά και τις αξίες της Κ.Αλ.Ο. που περιλαμβάνουν την προτεραιοποίηση του ανθρώπου και τον σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον (Social Economy Charter, 2015· ICA, 2015).

> *«Εγώ θεωρώ ότι η βιώσιμη ανάπτυξη δεν αρκεί για να -και πολλοί επιστήμονες το λένε- ότι δεν αρκεί για να αντιμετωπίσει τα ζητήματα της κλιματικής κρίσης και να αναστρέψει την μάλλον η αναστρέψιμη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί,*

οπότε θέλουν μάλλον πρέπει να υιοθετήσουμε διαφορετικά μοντέλα οικονομίας» Συν. 6

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί η παράμετρος της κλιματικής κρίσης. Αναγνωρίζεται ότι η ανθρωπογενής δραστηριότητα είναι το κύριο αίτιο της δημιουργίας της και ειδικότερα οι μεγάλες εταιρείες με την κατασπατάληση των φυσικών πόρων για συσσώρευση πλούτου. Η Κ.Αλ.Ο. οφείλει να στραφεί σε μια διαφορετική κατεύθυνση και φαίνεται ότι έχει το κατάλληλο αξιακό πλαίσιο για να το πετύχει (ICA, 2015· ILO, χ.χ.).

«Η κλιματική κρίση οφείλεται στην ανθρωπογενή παρέμβαση. Οπότε είναι ευθεία η σύνδεση, δεν χρειάζεται να ερωτηθεί κανείς.» Συν. 6

Σχετικά με τις Κοι.Σ.Π.Ε. προτάθηκε αρχικά κάθε συνεταιρισμός που αφορά την ψυχική υγεία να διαθέτει απαραίτητα στην ομάδα του μια κοινωνική λειτουργό και μια ψυχολόγο. Μια επαγγελματίας που συμμετέχει σε Κοι.Σ.Π.Ε πρόσθεσε πώς η εργασίας της θα ήταν πιο διαχειρίσιμη αν υπήρχε ένας δεύτερος κοινωνικός λειτουργός προκειμένου να μοιράζονται οι ευθύνες και ο φόρτος εργασίας. Επιπλέον, επικοινωνήθηκε η ανάγκη για στενότερη συνεργασία μεταξύ των συνεργατών των Κοι.Σ.Π.Ε. και των ΕΓΥΑ με στόχο την αλληλοϋποστήριξη. Τέλος, θεωρείται ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε διαθέτουν την δυνατότητα να συνεισφέρουν στην οργάνωση επιμέρους συνεταιρισμών και άλλων αποτυπώσεων της Κ.Αλ.Ο. με τις λήπτριες υπηρεσιών.

Κλείνοντας, διαφάνηκε η επιθυμία να εμπλακεί ο χώρος της Κ.Αλ.Ο. σε περισσότερες συνεργασίες με την κοινωνική εργασία. Ειδικότερα, να υπάρξουν επίσημες συμφωνίες και από κοινού έργα των αρμόδιων οργάνων των δύο θεσμούς, όπως είναι ο ΣΚΛΕ και η Πανελλήνια Ομοσπονδία Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (ΠΟΚοιΣΠΕ). Εικάζεται ότι αυτές οι δράσεις μπορούν να συνδράμουν στην στενότερη σύμπραξη των δύο θεσμών.

2.3. Γόνιμο έδαφος για την σύμπραξη Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικής εργασίας

Οι πληροφορητές ανέπτυξαν προτάσεις για τα περιβάλλοντα που θεωρούν πιο ευπρόσδεκτα για την Κ.Αλ.Ο. και ευνοϊκά για την ανάπτυξή της. Συγκεκριμένα, οι συνεντευξιαζόμενοι 2 και 8 τονίζουν ότι το επίπεδο των Δήμων μπορεί να επωφεληθεί από της Κ.Αλ.Ο. με ιδιαίτερα καλά αποτελέσματα για το σύνολο του πληθυσμού. Οι Δήμοι παραπέμπουν στις τοπικότητες, οι οποίες είναι ένα σημείο που όπως ειπώθηκε

στο πρώτο στάδιο της ανάλυσης των ευρημάτων πιστεύεται ότι εμπεριέχουν πολλά περιθώρια ανάπτυξης του χώρου.

Από την μια πλευρά, κοινωνικές λειτουργοί που εργάζονται σε Δήμους φαίνεται ότι θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν την θέση τους ως σύμβουλοι για την ίδρυση εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. Μια τέτοια πράξη θα μπορούσε να καλύψει ταυτόχρονα πολλούς από τους στόχους της κοινωνικής εργασίας (IFSW, 2020) μέσα από τον εναλλακτικό αλληλέγγυο χώρο. Επιπρόσθετα, η συνεντευξιαζόμενη 8 επισημαίνει ότι οι επαγγελματίες σε αυτές τις θέσεις πιθανόν να έχουν ήδη αξιολογήσει ομάδες με αυτό το δυναμικό και τις ανάγκες, οπότε με την κατάλληλη στήριξη θα μπορούσαν να προχωρήσουν σε επόμενα βήματα. Η ίδρυση εγχειρημάτων κρίνεται από τον πληροφορητή 2 παράλληλα ιδανική για κοινότητες με πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Για περισσότερα σχετικά με τις δυνατότητες αυτού του ρόλου μπορούμε να ανατρέξουμε στον Πίνακα 2.

> *«Αν δημιουργηθούν τέτοια μικρά εγχειρήματα οι άνθρωποι πιθανόν να μείνουν στον τόπο τους, να μην φύγουνε, να δούνε καινούριες προοπτικές, πράγματα τα οποία μας ενδιαφέρουν και όταν μια οικονομία πάει καλά και η κοινωνία πάει καλύτερα. Έτσι είναι μετά μια σειρά από αλυσιδωτές αντιδράσεις που δημιουργούνται.» Συν.8*

Η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων έχουν πίστη στο επίπεδο της κοινότητας, η οποία θα μπορούσε να απαρτίζει ένα Δήμο ή άλλο γεωγραφικά περιορισμένο χώρο. Η συνεντευξιαζόμενη 7 θεωρεί ότι ο κοινοτικός χώρος διαθέτει ευνοϊκότερο περιβάλλον για την υποστήριξη ατόμων σε σχέση με τα αστικά κέντρα. Αναλυτικότερα, συστήνεται η ίδρυση συνεταιρισμένων σε αποστερημένες κοινότητες από πληθυσμιακές ομάδες που είναι κοινωνικά περιθωριοποιημένες ώστε με όχημα το εγχείρημα να βρουν νέους τρόπους (επαν)ένταξης. Ακόμη, μέρος των πληροφορητών ανέφεραν ότι μέσω αυτών θα μπορούσε να καταπολεμηθεί η ανεργία, να διατηρηθεί η αγροτική παράδοση όπως και να ενδυναμωθούν οι γυναίκες της περιοχής με την συμμετοχή τους. Η κοινωνική αλλαγή, η χειραφέτηση και το ενδιαφέρον ανάμεσα στους συμπολίτες αλλά και προς την φύση τονίζεται ότι είναι δυνατό να διευρυνθεί εντός του τοπικού περιβάλλοντος.

Ένας αντίλογος στα θετικά της κοινότητας που επισημάνθηκε είναι ότι παρά το ότι το τοπικό ταυτίζεται στην δημόσιο λόγο με την Κ.Αλ.Ο. δεν είναι αυτούσια

ιδανικό. Επεξηγώντας, η συνεντευξιαζόμενη 3 υπογραμμίζει ότι είναι μέγιστης σημασίας να διατηρείται ο κοινωνικός χαρακτήρας και να μην θυσιάζεται για χάρη του τοπικού, ενώνοντας παρά ξεχωρίζοντας τους συμμετέχοντες μεταξύ τους και με την κοινότητα.

> *«Δεν θεωρώ ότι το τοπικό είναι αυτό που πρέπει να ανέβει τόσο πολύ ιεραρχικά στην ατζέντα της ΚΑλΟ. Γιατί το θεωρώ λίγο επικίνδυνο. Το τοπικό μπορεί να χάσει λίγο τη μεγάλη εικόνα των χαρακτηριστικών του, δηλαδή για μένα το κοινωνικό είναι το πιο σημαντικό» Συν. 3*

2.4 Η θέση της κοινωνίας των πολιτών και του κράτους

Συμπληρωματικά με τις ιδέες για την συνδυαστική λειτουργία της κοινωνικής εργασίας και της Κ.Αλ.Ο. επισημάνθηκε ο ρόλος των πολιτών και του κράτους.

Για να λειτουργήσει με τον επιθυμητό τρόπο η σύμπραξη των δύο θεσμών οι συνεντευξιαζόμενοι 3 και 10 πιστεύουν ότι χρειάζεται η κοινωνία να συμμετέχει πιο ενεργά και να εκφράζει έμπρακτα το ενδιαφέρον της για ηθική και βιώσιμη παραγωγή και κατανάλωση. Επιπλέον, να διαθέτει πίστη στις αλλαγές μικρού ή και τοπικού βεληνεκούς. Αυτή η άποψη θυμίζει την οπτική του Χόλογουεϊ για τις μικρές και καθημερινές πράξεις που συνιστούν ρωγμές ισοτιμίας και δημοκρατίας(Χόλογουεϊ, 2010, 2012, 2019).

> *«Αλλά πιστεύω πάρα πολύ σε αυτές τις μικρές αλλαγές που ενδεχομένως μελλοντικά μπορεί να κυοφορήσουν και ευρύτερες στο επίπεδο της κοινότητας. Εκεί μπορούμε να χτίσουμε εναλλακτικούς κοινωνικούς κόσμους χειραφέτησης για άντρες και γυναίκες για κάθε κοινωνική ομάδα, χώρους συνεργασίας, χώρους αλληλεγγύης, χώρους που θα χτιστεί το ενδιαφέρον για τον άλλο και το ενδιαφέρον για την φύση.» Συν. 2*

Από την μεριά της η πολιτική εξουσία καλείται να προχωρήσει σε ορισμένες βελτιώσεις που θα ευνοήσουν τα υπό συζήτηση πεδία και με αυτό τον τρόπο γίνεται κατανοητή η σύνδεση που αντιλαμβάνονται οι πληροφορητές μεταξύ των τριών. Αρχικά, οι συνεντευξιαζόμενοι 7 και 9 ζητούν από το κράτος να προχωρήσει σε εθνικές στρατηγικές που θα υποστηρίξουν το έργο των θεσμών, παρέχοντας κεφάλαια σε νέα εγχειρήματα με κριτήρια που αφορούν το κοινωνικό και ανθρωπιστικό

αντίκτυπο. Ορισμένες συνεντευξιαζόμενες ανέφεραν πώς θεωρούν ότι ένας αριθμός των περιφέρειων υποστηρίζουν ήδη σε μεγαλύτερο βαθμό την Κ.Αλ.Ο. Παράλληλα, τονίζεται η ανάγκη για στήριξη του έργου των κοινωνικών λειτουργών μέσω της πολιτείας. Επομένως, δίνεται η εντύπωση ότι παρά τις προσδοκίες και τις αλλαγές που θα ήθελαν να δουν οι ειδικοί στα δύο πεδία αναγνωρίζουν ότι τόσο η Κ.Αλ.Ο. όσο και η κοινωνική εργασία βρίσκονται όχι σε κενό αέρα, αλλά σε ένα ευρύτερο κοινωνικό-πολιτισμικό-οικονομικό πλαίσιο που μοιράζεται την ευθύνη για την πορεία και την λειτουργία τους.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Τα ερευνητικά ερωτήματα που απαντήθηκαν μέσα από δευτερογενή βιβλιογραφική επισκόπηση και πρωτογενή έρευνα παρέχουν μια πιο ολοκληρωμένη οπτική σχετικά με την παρουσία της κοινωνικής εργασίας στο πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. και ανέδειξαν τρόπους με τους οποίους η από κοινού δράση τους μπορεί να συνεισφέρει στην κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική ευημερία.

Ο ειδικοί που συμμετείχαν στην έρευνα αντιλαμβάνονται την Κ.Αλ.Ο. κατά βάση με θετικό πρόσημο αλλά επισημαίνουν ότι η μειωμένη της ανάπτυξη αποτελεί τροχοπέδη για τις δυνατότητές της αλλά και τις προσδοκίες που τρέφουν οι ίδιοι. Επιπλέον, το σύνολο των πληροφορητών συνέδεσαν την περιορισμένη ανάπτυξη της Κ.Αλ.Ο. με την μικρή απορρόφηση κοινωνικών λειτουργών στον χώρο. Από την άλλη η κοινωνική εργασία νοείται ως επιστήμη, αλλά και ως ένας περιγραφικός όρος για γενικότερες συλλογικές κοινωνικές δράσεις από τους πληροφορητές που δεν σχετίζονται με το πεδίο της. Σε επαγγελματικό επίπεδο πολλοί συνεντευξιαζόμενοι τόνισαν ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί αντιμετωπίζουν προκλήσεις στο να βρουν εργασία αλλά και να ασκήσουν τον ρόλο τους.

Οι απόψεις για τη σχέση μεταξύ των δύο θεσμών ποικίλουν. Οι πληροφορητές/-τρίες επισήμαναν ότι υπάρχει έλλειψη ενδιαφέροντος για την Κ.Αλ.Ο. από την πλευρά τησ κοινωνικής εργασίας και αντίστοιχα τα μέλη εγχειρημάτων που συμμετείχαν στην έρευνα χωρίς την ιδιότητα του κοινωνικού λειτουργού δεν ήταν εξοικειωμένα με την κοινωνική εργασία. Ως αιτία για την περιορισμένη απορρόφηση κοινωνικών λειτουργών από τα αλληλέγγυα εγχειρήματα αναγνωρίστηκε η μειωμένη ενημέρωση και από τις δύο μεριές για τις δυνατότητές τους. Επιπλέον, ένα μέρος των συνεντευξιαζόμενων ανέφεραν ως παράγοντες τους περιορισμένους πόρους των εγχειρημάτων, την απουσία σχετικών διαλέξεων στις σχολές κοινωνικής εργασίας αλλά και το προφίλ και το φόρτο εργασίας πολλών κοινωνικών λειτουργών.

Ωστόσο, οι συμμετέχουσες/-οντες ήταν ενήμερες/-οι για την ύπαρξη και την λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε. ως κύριο πλαίσιο της σύμπραξης των δύο πεδίων. Τονίστηκε συγκεκριμένα ο ημι-δημόσιος χαρακτήρας τους, που τους διαχωρίζει σε ένα βαθμό από τα υπόλοιπα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. Από την μία, προσφέρει μερικά πλεονεκτήματα στην λειτουργία τους όπως χρηματοδότηση και συμβάσεις εργασίας από δημόσιους φορείς. Απ' την άλλη στα αρνητικά, ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι υπέδειξαν το περιορισμό των παρεχόμενων υπηρεσιών σε άτομα με συγκεκριμένο

ψυχοκοινωνικό προφίλ και τον δυαδικό τύπο υπηρεσιών καθαριότητας – εστίασης, που απαντάται συχνότερα ως παροχή στους συγκεκριμένους συνεταιρισμούς. Επιπροσθέτως, επισημάνθηκαν προκλήσεις που αφορούν τις εργασιακές συνθήκες κοινωνικών λειτουργών των μονάδων, όπως δυσκολίες στο έργο τους λόγω των πολλαπλών και έντονων κοινωνικών προβλημάτων που καλούνται να επιλύσουν και θέματα μισθοδοσίας. Ταυτόχρονα, ο ανταγωνισμός με την κυρίαρχη οικονομία είναι μια δυσκολία που καλούνται συνεχώς να διαχειριστούν, όπως τονίζει μέρος των πληροφορητών. Σε κάθε περίπτωση οι Κοι.Σ.Π.Ε. προκύπτουν ως μια διαδεδομένη μορφή της Κ.Αλ.Ο. και στους δύο υπό διερεύνηση θεσμούς. Φαίνεται ότι στην πλευρά της κοινωνικής εργασίας αυτό συμβαίνει καθώς οι συγκεκριμένοι συνεταιρισμοί προσφέρουν, έστω και σε περιορισμένο αριθμό, επαγγελματική αποκατάσταση. Όσο για τα ΕΓΥΑ δεν ήταν γνωστά στα άτομα που δεν εμπλέκονταν άμεσα στην λειτουργία τους αλλά είναι αναμενόμενο λόγω της πρόσφατης ίδρυσής τους.

Οι κοινωνικές λειτουργοί εντός των Κοι.Σ.Π.Ε. και των ΕΓΥΑ πραγματοποιούν ποικίλες παρεμβάσεις και δράσεις στο μικρο, μεσο και μακρο επίπεδο όπως έγινε εμφανές από την περιγραφή των καθηκόντων και του έργου τους. Οι συμμετέχοντες/-ουσες με την ιδιότητα του κοινωνικού λειτουργού εντός και εκτός της Κ.Αλ.Ο. θεωρούν την συμβολή τους καθοριστική για την στήριξη και (επαν)ένταξη των ατόμων στην αγορά εργασίας αλλά και για την μείωση του στίγματος των ζητημάτων ψυχικής υγείας στην κοινότητα και την διεκδίκηση αλλαγής πολιτικών.

Η Κ.Αλ.Ο. και η κοινωνική εργασία βρέθηκαν να συγκλίνουν σε ορισμένα σημεία. Η πλειοψηφία των πληροφορητών αναγνώρισαν μια βασική θεματική να διατρέχει και τα δύο πεδία: την ενασχόληση με τα κοινωνικά ζητήματα. Από αυτή προκύπτει η επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής, η οποία αναδύθηκε ως κοινό στοιχείο τους στο θεωρητικό πλαίσιο, και αναφέρθηκε εν μέρει στα ευρήματα με την προαγωγή της χειραφέτησης και της ορατότητας των δυσκολιών στην κοινωνία. Αναφορικά με τις αξίες ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι διευκρινίσαν ότι το αξιακό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. είναι συμβατό με εκείνο της λαϊκής και ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας, και όχι με το σύνολο της επιστήμης. Εδώ έγκειται η ανάγκη για κατανόηση του μεταμοντέρνου σταδίου στο οποίο βρίσκεται η κοινωνική εργασία (Δημοπούλου – Λαγωνίκα, 2011), ανάμεσα στον έλεγχο της κρατικής πρόνοιας και την επιθυμία για στροφή στην ουσιαστική υποστήριξη των πολιτών μέσα από την επιρροή του ριζοσπαστικού μοντέλου. Από την βιβλιογραφία αναγνωρίστηκαν δύο

ακόμα πρακτικές που απαντώνται από κοινού στην Κ.Αλ.Ο. και στην κοινωνική εργασία: η πρακτική της επιδιόρθωσης (repair) και η καλλιέργεια εγχειρημάτων «από τα κάτω» (bottom up /grassroot).

Η κοινότητα αποτέλεσε ένα ακόμα κοινό σημείο που αναγνωρίστηκε τόσο από την βιβλιογραφική επισκόπηση όσο και από την έρευνα ως χώρος δράσης και ενδιαφέροντος και των δύο υπό συζήτηση πεδίων. Μέρος των συνεντευξιαζόμενων κοινωνικών λειτουργών ταυτίζουν την κοινοτική με την κοινωνική εργασία. Παράλληλα, αρκετοί/-ές ανέδειξαν ότι τόσο τα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. όσο και οι κοινωνικές λειτουργοί στο κοινοτικό επίπεδο εργάζονται προς την βελτίωση των συνθηκών ζωής και την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, απόψεις που συμφωνούν με την σχετική βιβλιογραφία (Ζαϊμάκης, 2011· Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022· Ράτσικα,2022· van der Westhuizen, 2023). Ταυτόχρονα βέβαια, οι ειδικοί αντιλαμβάνονται ότι η κοινωνική εργασία στην Ελλάδα εμπλέκεται σε μικρό βαθμό με την κοινότητα λόγω της αγοράς εργασίας και ότι υπάρχουν λίγα παραδείγματα αξιοποίησης της Κ.Αλ.Ο. σε αυτό το πλαίσιο.

Στη συνέχεια εξετάζονται προτάσεις και ιδέες που στοχεύουν στην προώθηση της κοινωνικής αλλαγής και της κοινωνικής ευημερίας μέσα από την εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας εντός της Κ.Αλ.Ο. Ολοκληρώνοντας, εκθέτονται προτάσεις προς την πολιτική εξουσία και την κοινωνία των πολιτών.

Ένα ποσοστό των συνεντευξιαζόμενων πιστεύει ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί χρειάζεται να διευρύνουν τις γνώσεις τους σχετικά με τον πολιτικό ρόλο του επαγγέλματος τους. Επισημαίνουν πώς αυτό θα συντελέσει στην αναγνώριση και την αντιμετώπιση των δομικών ανισοτήτων και των προβλημάτων που αυτές δημιουργούν στους πολίτες. Συγχρόνως, η άσκηση της κριτικής/ριζοσπαστικής θεώρησης, η κοινοτική κοινωνική εργασία και η οικολογική προσέγγιση της κοινωνικής εργασίας θεωρούνται από μια μερίδα των πληροφορητών ιδιαίτερα συμβατές με την καταπολέμηση των ανισοτήτων. Κατά συνέπεια, συνάδουν με τις αξίες και τους στόχους της Κ.Αλ.Ο. Επιπλέον, εκφράστηκε από τους πληροφορητές η ανάγκη οι κοινωνικές λειτουργοί να επαναδιαπραγματευθούν την θέση τους στην παροχή υπηρεσιών, με γνώμονα την εξυπηρέτηση της κοινωνίας.

Ένα ακόμη ζήτημα που τέθηκε αφορά τη συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στην διαχείριση της κλιματικής κρίσης, καθώς σύμφωνα με πληροφορήτρια κοινωνικοί επιστήμονες καλούνται να διαχειριστούν τις επιπτώσεις

από φυσικές καταστροφές στην χώρα. Το φυσικό περιβάλλον λαμβάνεται υπόψη από την κοινωνική εργασία όπως είδαμε στην βιβλιογραφία, ως παράγοντας που επηρεάζει καθολικά τους ανθρώπους (Dominelli,2015· Norton 2011). Εφόσον η επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης και του σεβασμού στο φυσικό περιβάλλον αποτελούν στοιχεία του αξιακού πλαισίου της Κ.Αλ.Ο. οι δύο πλευρές μπορούν να συνεργαστούν στην πρόληψη και την αντιμετώπιση της καταστροφής του περιβάλλοντος.

Από την μεριά της η ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα της κοινωνικής εργασίας καλείται να συμπεριλάβει την οικονομία, και ειδικότερα την Κ.Αλ.Ο. στα προγράμματα σπουδών. Οι πληροφορητές/-τριες πιστεύουν πως με την παραπάνω προσθήκη οι μελλοντικοί επαγγελματίες θα εξοικειωθούν με τους τρόπους που επηρεάζει η οικονομία την κοινωνία όπως και τα οφέλη του συγκεκριμένου αλληλέγγυου χώρου. Η ένταξη πανεπιστημιακών μαθημάτων για την κοινοτική και την οικολογική προσέγγιση εικάζεται ότι μπορεί επίσης να συνεισφέρει στη σύμπραξη των δύο θεσμών.

Σύμφωνα με τα ευρήματα συγκεκριμένες επαγγελματικές και προσωπικές δεξιότητες είναι δυνατό να ενισχύσουν την δράση των κοινωνικών λειτουργών εντός του πλαισίου της Κ.Αλ.Ο. Ένας συνεντευξιαζόμενος τόνισε την σημασία παρουσίας προσωπικών κίνητρων εμπλοκής στην Κ.Αλ.Ο., καθώς επί του παρόντος ο χώρος βρίσκεται εκτός της πεπατημένης και πιο σίγουρης αγοράς εργασίας για τους κοινωνικούς λειτουργούς. Επιπλέον, υπογραμμίστηκε ότι για την ευκολότερη ενσωμάτωση της κοινωνικής λειτουργού στο αλληλέγγυο εγχείρημα είναι εξίσου χρήσιμη η ικανότητα συμμετοχής στο συνεταιριστικό κλίμα και η αποχή από τεχνοκρατικές αντιλήψεις της «από τα πάνω» κοινωνικής εργασίας. Συμπληρωματικά, ένα μέρος των πληροφορητών/-τριών αναφέρθηκε στην χρησιμότητα απόκτησης γνώσεων σχετικά: α) με την Κ.Αλ.Ο., β) με την ορθή λειτουργία του εγχειρήματος. Οι γνώσεις αυτές μπορούν να λειτουργήσουν ως εφόδια για μια περισσότερο ενεργή συμμετοχή στο εγχείρημα. Τέλος, επισημάνθηκε η σημαντικότητα της μελέτης των πληθυσμιακών ομάδων που εξυπηρετεί το εγχείρημα και η γνωριμία με την κοινότητα που εδράζει ο φορέας Κ.Αλ.Ο. Η ανάγκη απόκτησης εξειδικευμένων γνώσεων των επαγγελματιών εντός της Κ.Αλ.Ο. συγκλίνει με την άποψη της Meyer (1983/2018) για διάκριση της κοινωνικής εργασίας από συναφής επιστημονικούς κλάδους λόγω της αφομοίωσης γνώσεων από πολλούς τομείς.

Πολλές ήταν και οι προτάσεις από τους συνεντευξιαζόμενους/-ενες για τα συγκεκριμένα καθήκοντα που θα μπορούσε να αναλάβει μια κοινωνική λειτουργός, είτε ως μέλος φορέα Κ.Αλ.Ο. είτε ως σύμβουλος ίδρυσης εγχειρημάτων. Τα προτεινόμενα καθήκοντα και ρόλοι αναφέρονται εκτενώς στον Πίνακα 2. Από το σύνολό τους κρίνεται ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί θα μπορούσαν να υποστηρίξουν την ορθή λειτουργία και την μακροβιότητα των εγχειρημάτων, να συνεισφέρουν στην έναρξη νέων εγχειρημάτων και να επηρεάσουν θετικά τις κοινότητες και την κοινωνία σχετικά με την Κ.Αλ.Ο. Δεν είναι απίθανο με την περαιτέρω σύμπραξη των υπό συζήτηση πεδίων να βρεθούν περισσότερα εξειδικευμένα καθήκοντα για τους κοινωνικούς λειτουργούς.

Όσον αφορά τις προκλήσεις που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι επαγγελματίες που θα ενταχθούν στον χώρο της Κ.Αλ.Ο., αυτές αφορούν σύμφωνα με τα ευρήματα αφενός την ενημέρωση του γενικού πληθυσμού και των συνεταιριστών/-τριών για τις εφαρμογές της κοινωνικής εργασίας και αφετέρου την προσαρμογή των επαγγελματιών στο πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. Επιπλέον, οι μισές/-οι συνεντευξιαζόμενες/-οι υπογράμμισαν τις προκλήσεις στην εφαρμογή της επιστήμης λ.χ. στη διαχείριση του θεσμικού πλαισίου, στην κινητοποίηση του πληθυσμού αλλά και, όπως συμβαίνει γενικότερα στο επάγγελμα, στην συνδιαλλαγή με τα πολλά και έντονα κοινωνικά προβλήματα. Σε κάθε περίπτωση κρίνεται αναγκαία η ευελιξία της επαγγελματία σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο προκειμένου να εγκλιματιστεί στο συνεργατικό χώρο και να παράσχει υπηρεσίες, διασφαλίζοντας παράλληλα τον βιοπορισμό της. Αυτό προκύπτει από τις διαφοροποιήσεις του συνεργατικού αλληλέγγυου χώρου στην οργάνωση και τη λειτουργία του από τα συνηθισμένα πλαίσια εργασίας των κοινωνικών λειτουργών (δημόσιος και ιδιωτικός τομέας).

Σε σχέση με την Κ.Αλ.Ο. οι πληροφορητές/-τριες επιθυμούν να αυξηθεί ο ρυθμός ανάπτυξής της προκείμενου να ανταποκριθεί στους στόχους της. Οι πληροφορητές/-τριες συστήνουν προσεκτική διαχείριση των πόρων χρηματοδότησης και δράσεις γνωστοποίησης της Κ.Αλ.Ο. στον γενικό πληθυσμό. Επιπρόσθετα, σημαντική ήταν η επισήμανση από συνεντευξιαζόμενο πως η κατάλληλη ανταπόκριση στις ανάγκες της κοινωνίας θα αποτελέσει από μόνη της ένα δρόμο για την επιτυχία του εκάστοτε εγχειρήματος.

Ο τρόπος που θα αναπτυχθεί η Κ.Αλ.Ο. κρίνεται καθοριστικός. Για να αυξηθεί η συνεργασία με την κοινωνική εργασία χρειάζεται σύμφωνα με ένα μέρος των συνεντευξιαζόμενων να ισχυροποιηθεί ο αλληλέγγυος χώρος με την δημιουργία

πολλών οικοσυστημάτων από εγχειρήματα, όπως τονίζει και η RIPESS (χ.χ.) στην στρατηγική της. Με άλλα λόγια το κάθε εγχείρημα να συνδέεται και να στηρίζει τα υπόλοιπα εγχειρήματα έμπρακτα. Αυτό συμπεριλαμβάνει τους Κοι.Σ.Π.Ε., που οι ειδικοί πιστεύουν ότι μπορούν να παίξουν ένα καίριο ρόλο στην συνεργασία και την ίδρυση εγχειρημάτων λόγω της εδραιωμένης θέση τους στην αγορά.

Παράλληλα, οι συνεντευξιαζόμενους/-ες εφιστούν την προσοχή ότι η ανάπτυξη χρειάζεται να έρχεται με σεβασμό στο περιβάλλον και ευαισθησία προς την κλιματική κρίση που βιώνουμε. Οι οικολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής εργασίας συνδυαστικά με το αξιακό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο., που συζητήθηκαν στην θεωρητική πλαισίωση, φαίνεται ότι μπορούν να προωθήσουν μια καλύτερη προσέγγιση του φυσικού περιβάλλον.

Η θέση της Κ.Αλ.Ο σαν εναλλακτική της κυρίαρχης οικονομίας προβλημάτισε τους πληροφορητές/-τριες. Συγκεκριμένα, τρεις στους δέκα κρούουν των κώδωνα σχετικά με το κατά πόσο εξυπηρετεί την κοινωνία να αντιμετωπίζεται η Κ.Αλ.Ο. ως εναλλακτική λύση. Αναφέρεται ότι δεδομένων των πολλαπλών κοινωνικοοικονομικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων ο αλληλέγγυος χώρος θα εκπλήρωνε τον σκοπό του μόνο διεκδικώντας μια κεντρική, και όχι περιθωριακή ή εναλλακτική, θέση στην κοινωνία.

Οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες και η βιβλιογραφική επισκόπηση ανέδειξαν την κοινότητα ως το πλέον κατάλληλο επίπεδο για την επιδίωξη κοινωνικής αλλαγής και κοινωνικής ευημερίας. Όπως είδαμε στην θεωρητική διερεύνηση για τα κοινά σημεία των δύο θεσμών η Κ.Αλ.Ο. συνδέεται άμεσα με την κοινοτική ανάπτυξη και ενδυνάμωση (Ζαϊμάκης, 2011). Παράλληλα, ο συνεργατικός χώρος θα μπορούσε να αποβεί ένα πολύτιμο εργαλείο για την κοινοτική παρέμβαση των κοινωνικών λειτουργών (Ράτσικα, 2022), οι οποίοι μπορούν να συνδυάσουν τα τρία επίπεδα παρέμβασης (μικρο, μέσο, μακρο) προς όφελος των πολιτών (van der Westhuizen, 2023). Πολλοί από τους πληροφορητές κοινωνικούς λειτουργούς πιστεύουν ότι εντός του γεωγραφικά ορισμένου κοινοτικού χώρου, για παράδειγμα ενός Δήμου, το περιβάλλον είναι ιδιαίτερα ευνοϊκό για την υποστήριξη ατόμων αλλά και ότι επιταχύνεται η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η κινητοποίηση για ίδρυση αλληλέγγυων εγχειρημάτων. Για αυτό το λόγο προτείνουν να δοθούν περισσότερες ευκαιρίες στις επαγγελματίες να συνεργαστούν με τις κοινότητες μέσω εξειδικευμένων θέσεων εργασίας ή μεταβάλλοντας τα καθήκοντα στις υπάρχουσες θέσεις. Σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα εφιστούν επίσης την προσοχή στην

διατήρηση του κοινωνικού χαρακτήρα των κοινοτικών εγχειρημάτων έναντι του τοπικού και σε ασφαλιστικές δικλείδες στην πρακτική της κοινοτικής εργασίας προκειμένου να είναι προοδευτική και να συμβαδίζει με τις αξίες της Κ.Αλ.Ο.

Αφού συζητήθηκαν προτάσεις και σκέψεις για την λειτουργία των υπό συζήτηση θεσμών συνδυαστικά δεν γίνεται να παραλείψουμε την αναφορά στην ευθύνη του κράτους και της κοινωνίας να υποστηρίξουν αυτή την κοινή προσπάθεια. Πολλοί πληροφορητές θεωρούν ότι το κράτος οφείλει να προχωρήσει σε μια εθνική στρατηγική για την Κ.Αλ.Ο., λόγω του κοινωνικού της οφέλους. Αναλυτικότερα, προτάθηκε η ενδυνάμωση τον χώρου της Κ.Αλ.Ο. με πιο ευνοϊκά και συμπεριληπτικά κριτήρια χρηματοδότησης και πολιτικές που θα υποστηρίξουν την δημιουργία οικοσυστημάτων των εγχειρημάτων και θα προωθήσουν τις δράσεις της. Παράλληλα, ένα μέρος των συνεντευξιαζόμενων υπογράμμισε ότι η κοινωνία χρειάζεται επίσης να υποστηρίξει αυτούς τους θεσμούς πρακτικά και να τους εμπιστευτεί, κάνοντας αντίστοιχες καταναλωτικές επιλογές και ασκώντας πίεση για υποστήριξη από την πολιτεία.

Με την παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά μια ερευνητική αποτύπωση της σχέσης μεταξύ της Κ.Αλ.Ο. και της κοινωνικής εργασίας στην Ελλάδα, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Με την βοήθεια της βιβλιογραφίας και της ποιοτικής έρευνας αποπειράθηκα να φέρω πιο κοντά δύο τομείς που δρουν με παράλληλους τρόπους στα ίδια πεδία δράσης. Εξετάστηκαν οι πρακτικές, οι αξίες και οι στόχοι που ακολουθούν όπως και η θεωρητική και ιδεολογική τους βάση, μέσα από τα οποία αποδείχτηκε ότι υπάρχουν πολλαπλά σημεία που μοιράζονται όπως και θετικές προοπτικές από την περαιτέρω σύμπραξή τους. Σε επόμενο βήμα με την πολύτιμη συμβολή των συνεντευξιαζόμενων επιχειρήθηκε να γίνει κατανοητή η τρέχουσα σχέση των δύο τομέων. Συγχρόνως, επιδιώχθηκε η συγκέντρωση πρακτικών προτάσεων για τους τρόπους που θα μπορούσε να διευρυνθεί αυτή η σύμπραξη τοποθετώντας την εξέλιξη της κοινωνίας σε πρώτο πλάνο.

Ο μικρός αριθμός του δείγματος αποτελεί ένα περιορισμό στην πληρέστερη κατανόηση της αντίληψης των εμπλεκόμενων για την σύμπραξη των δύο θεσμών. Παράλληλα, η απουσία στοιχείων σχετικά με τους κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται σε αποτυπώσεις της Κ.Αλ.Ο. δυσχέραναν την κατανόηση της παρούσας απορρόφησης του επαγγέλματος από τον χώρο της Κ.Αλ.Ο.

Θα ήταν χρήσιμο μελλοντικά να διερευνηθεί η οπτική των ληπτών υπηρεσιών σχετικά με τις υπηρεσίες που παρέχονται από κοινωνικές λειτουργούς εντός της Κ.Αλ.Ο. και το κατά πόσο η εμπειρία τους διαφέρει από την λήψη υπηρεσιών από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Επίσης, να εξεταστούν οι άτυπες πρωτοβουλίες του αλληλέγγυου οικονομικού χώρου συνδυαστικά με τις δράσεις της «από τα κάτω» (grassroot) κοινωνικής εργασίας, όπως περιγράφεται από την Τελώνη (2012) και τον Lavalette (2012). Αναμφίβολα, υπάρχουν πολλά ακόμα σχετικά θέματα να διερευνηθούν και πολλές πρακτικές να επιχειρηθούν καθώς η εξερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική εργασία και στην Κ.Αλ.Ο. βρίσκεται σε αρχικό στάδιο.

Ανακεφαλαιώνοντας, η παρούσα μελέτη αποδεικνύει ότι υπάρχουν πολλοί και σημαντικοί λόγοι για τα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. να επιζητούν συνεργασία με κοινωνικές/-ούς λειτουργούς, ως συμβούλους και ως συνεταιριστές/-ρίστριες. Από την άλλη, η κοινωνική εργασία οφείλει να στρέψει το ενδιαφέρον της προς τη Κ.Αλ.Ο. και να την κατανοήσει ως ένα πολύτιμο σύμμαχο για την εκπλήρωση των από κοινού κοινωνικών τους στόχων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αδάμ Σ. (2009). Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα. *ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ψυχική ΥΓΕΙΑ,* 10, 61-70. https://www.researchgate.net/publication/337945735_Koinonikes_Epicheireseis_sten_Ellada

Αδάμ, Σ. & Τελώνη, Δ.-Δ. (2015). Κοινωνικά ιατρεία στην Ελλάδα της κρίσης: Η εμπειρία της παροχής υπηρεσιών υγείας όταν το Εθνικό Σύστημα Υγείας υποχωρεί. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.

Αδάμ, Σ. (2022) Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.), συνεταιρισμοί και κοινωνικές επιχειρήσεις. Στο Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (Επίμ.) *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία- Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές*(σελ.37- 47). Περιφέρεια Κρήτης – Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αδάμ Σ. & Παπαθεοδώρου Χ.(2010). Κοινωνική οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός: Μια κριτική προσέγγιση. Αριθμ. Τεύχους 8. Ινστιτούτο Εργασίας – Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης ΓΣΕΕ.

Αρετάκη, Μ. (2013, 10 Δεκεμβρίου). ΚΟΙΣΠΕ: Η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση συναντά την Κοινωνική Οικονομία. *Press Project*. https://thepressproject.gr/koispe/

Block, F. & Somers, M. (2011) Πέρα από την πλάνη του οικονομισμού: η ολιστική κοινωνική επιστήμη του Καρλ Πολάϊ. Στο Skocpol, T., Block F., Chirot, D., Fullbrook, M., Hamilton, G. G., Hunt, L., Ragin, C., Rueschemeyer D., Smith, D., Somers, M. R., Trimberger, E. K. *Ιστορική Κοινωνιολογία, Όραμα και μέθοδος* (β΄έκδοση). Λέκκας Π. Ε. (Επιμ.). Εκδόσεις Παπαζήση.

Γιάννου, Δ. (2012). Ένα πλαίσιο δράσης για την καταπολέμηση των διακρίσεων βάσει σεξουαλικού προσανατολισμού και έκφρασης φύλου. Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα* (σελ. 211-224). Ίων.

Γριτζάς, Γ. (2015). Ποικίλες οικονομίες. Στο Καβουλάκος, Κ., & Γριτζάς, Γ. *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι* (σελ. 21-46),[Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-449

Γριτζάς Γ, Τζέκου Ε. -Ε & Παζαΐτης, Α.(2015) Μορφές εναλλακτικών χώρων. Στο Καβουλάκος, Κ., & Γριτζάς, Γ. *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι* (σελ. 21-46),*[*Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-449

Δημοπούλου- Λαγωνίκα, Μ. (2011). *Μεθοδολογία κοινωνικής εργασίας- Μοντέλα Παρέμβασης, Από την ατομική στη γενική-ολιστική προσέγγιση*. Εκδόσεις Τόπος

Διεθνής Συνεταιριστική Ένωση/ICA (2015) Ερμηνευτικές Οδηγίες για τις Συνεταιριστικές Αρχές. Δίκτυο Κ.Α.Π.Α.(Επιμ).

Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών (χ.χ.)

Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο (χ.χ.) Οδηγός σπουδών – Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου 2014 από https://sw.hmu.gr/proptyxiakes/odhgos-spoydwn/

Ζαϊμάκης, Γ. (2001). Οικολογική κρίση, βιώσιμη ανάπτυξη και κοινωνική εργασία. *Κοινωνική εργασία*. (61) 7-28.

Ζαϊμάκης Γ. (2011). *Κοινοτική εργασία και Τοπικές κοινωνίες – Ανάπτυξη, Συλλογική δράση, Πολυπολιτισμικότητα*. Πλέθρον.

Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (2022). Εισαγωγή: Η ποικιλομορφία και οι προκλήσεις της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Στο Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (Επίμ.) *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία- Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές*(σελ.11-33). Περιφέρεια Κρήτης – Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Παράδειγμα για νόμο: Νόμος 4256/2014, άρθρο 2, παρ. 5α, Τουριστικά πλοία και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 92/Α'/14-4-2014)

Ferguson, I. (2012). «Μια άλλη κοινωνική εργασία είναι εφικτή!»Επανακτώντας την ριζοσπαστική παράδοση. Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα (σελ. 225-242). Ίων.

IFSW (χ.χ.). Αναθεώρηση του παγκόσμιου ορισμού της κοινωνικής εργασίας. Ανακτήθηκε 16 Μαρτίου 2024 από https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/ifsw_63944-8.pdf

IFSW & IASSW. (2008). Διεθνής κώδικας δεοντολογίας κοινωνικών λειτουργών. Τελώνη, Δ. και άλλοι (Μεταφρ). *Κοινωνική Εργασία* (92), (αρχική δημοσίευση 2004).

Ίσαρη. Φ. & Πουρκός Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας – Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση.* Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Ιωακειμίδης, Β. (2012). Η «Σκοτεινή Πλευρά» της Κοινωνικής Εργασίας στην Ελλάδα. Μια κριτική Αποτίμηση της Πρώιμης Ιστορίας του Επαγγέλματος (1945-1967). Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα (*σελ. 23-53). Ίων.

Ιωακειμίδης, Β. (2012α). Αντί Επιλόγου, Κοινωνική εργασία για την Κοινωνική δικαιοσύνη. Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα (*σελ. 243-257). Ίων.

Καβουλάκος, Κ. - Ι. (2015α). Κλασικές και σύγχρονες προσεγγίσεις: Proudhon, Polanyi, Holloway. Στο Καβουλάκος, Κ. - Ι., & Γριτζάς, Γ. . *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι* (σελ.48-62).[Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-449

Καβουλάκος, Κ. - Ι. (2015). Κοινωνικά κινήματα, κράτος και εναλλακτικοί χώροι. Στο Καβουλάκος, Κ. - Ι., & Γριτζάς, Γ. . *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι* (σελ.106-134).[Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-449

Καραγκούνης, Β. (2008). *Κοινοτική εργασία & Τοπική ανάπτυξη*. Τόπος

Καραγκούνης, Β. (2020). *Κοινοτική κοινωνική εργασία – θεωρήσεις, μοντέλα και τεχνικές εκτίμησης, παρέμβασης και αξιολόγησης*. Εκδόσεις Τόπος.

Καταλαχού (2024). Συνεργατικό μανάβικο - παντοπωλείο – καφέ. Ανακτήθηκε 3 Ιανουαρίου 2024 από https://katalahou.gr/about

Κοι.Σ.Π.Ε. ίρις (2024). https://www.koispeiris.gr/

Κοι.Σ.Π.Ε. ΦΑΡΟΣ (χ.χ.) Εξειδικευμένο Γραφείο Υποστηριζόμενης Απασχόλησης (ΕΓΥΑ) για πρόσωπα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Ημερομηνία ανάκτησης 4 Οκτώβρη 2024 από https://koispe-

faros.gr/%CE%B5%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%B6%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD/ .

Κούκη, Χ. (2022). Φύλο, Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Στο Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (Επίμ.) Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία- Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές(σελ.11- 33). Περιφέρεια Κρήτης – Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Lavalette, M. (2012). Διεθνής Κοινωνική εργασία και νεοφιλελευθερισμός. Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα (*σελ. 53-69). Ίων.

Μερτζανίδου, Α. (2017). Η εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία στην Ελλάδα: Ιστορική εξέλιξη και σύγχρονη πραγματικότητα [αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή]. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Meyer, C. (2018). Τι μας κάνει κοινωνικούς λειτουργούς; (Ασημακοπούλου, Μ. & Βάγια, Χ. Μεταφρ.). *Κοινωνική Εργασία*, (130), 9-17. (Αρχική δημοσίευση 1983).

Νικολαΐδης, Ε. (2018). Σκέψεις για το εννοιολογικό σύστημα της κοινωνικής οικονομίας. Στο Ζαϊμάκης, Γ. (Επίμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες: θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*(σελ. 219-227). Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Παράδειγμα για νόμο: Νόμος 4256/2014, άρθρο 2, παρ. 5α, Τουριστικά πλοία και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 92/Α'/14-4-2014)

Νόμος 4430/2016, Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 205/31.10.2016).

Νόμος 4488/2017, άρθρο 113, Κώδικας δεοντολογίας των Κοινωνικών Λειτουργών, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 137/13-09-2017).

Οικονομάκης, Λ. (2022). Εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. στη Λατινική Αμερική και τη Νότια Ευρώπη σε περιόδους κρίσης. Στο Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (Επίμ.) Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία- Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές (σελ.127- 141). Περιφέρεια Κρήτης – Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Pasamontana (2016). Σχετικά με τον χώρο. Ανακτήθηκε 5 Φεβρουαρίου 2024 από https://pasamontana.blogspot.com/p/blog-page_16.html

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής. (χ.χ.). Προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών – Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου 2014 από https://sw.uniwa.gr/courses/undergradute/

Παπαγεωργίου Κ. (2015). *Βιώσιμη συνεταιριστική οικονομία – Θεωρία και Πρακτική*(γ' έκδοση). Εκδόσεις ΑΘ. Σταμούλης.

Παπαδάκη, Μ. (2015) Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στην ομάδα υγείας της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας. Στο Καλοκαιρινού, Α., Αδαμακίδου, Θ., Βελονάκη, Β., Βιβιλάκη, Β., Καπρέλη, Ε., Κριεμπάρδης, Α., Λάγιου, Α., Λιονής, Χ., Μαρκάκη, Ά., Μποδοσάκης, Π., Παπαδακάκη, Μ., & Σακελλάρη, Ε. 2015. Εφαρμογές καλών πρακτικών ομάδας πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας [Εργαστηριακός Οδηγός]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. https://hdl.handle.net/11419/3310

Παπούλη, Ε. (2014). Επαγγελματικές αξίες και κοινωνική εργασία: ιστορική αναδρομή και διαχρονική εξέλιξη. *Κοινωνική Εργασία* (113).

ΠοΚΟΙΣΠΕ (χ.χ.). Περιγραφή προγράμματος. Ημερομηνία ανάκτησης 6 Οκτωβρίου 2024 από https://pokoispe.gr/%cf%80%ce%b5%cf%81%ce%b9%ce%b3%cf%81%ce%b1%cf%86%ce%ae-%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%b3%cf%81%ce%ac%ce%bc%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%bf%cf%82/.

Ράτσικα, Ν. (2022). Τοπική Ανάπτυξη και Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις. Στο Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης, Ε. (Επίμ.) *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία-Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές* (σελ.109-125). Περιφέρεια Κρήτης – Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου – Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Gutenberg. (Πρώτη έκδοση 2007).

ΣΚΛΕ (χ.χ.) Κώδικας Δεοντολογίας Κοινωνικών Λειτουργών. Ανακτήθηκε 28 Μαρτίου 2024 από https://www.skle.gr/index.php/el/2015-01-15-06-55-22/2015-01-27-06-56-54

Σκομβούλης, Μ. (2006). Karl Polanyi, Ο μεγάλος μετασχηματισμός: Ανθρωπολογική και ιστορική κριτική της οικονομίας της αγοράς. Επιστήμη και Κοινωνία:Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 16, 285-310. http://dx.doi.org/10.12681/sas.890

Τελώνη, Δ. Δ. (2012). Κοινωνική δράση και κοινωνική εργασία στην κοινότητα με μετανάστες/πρόσφυγες: Η περίπτωση της Πάτρας ως ένα εναλλακτικό μοντέλο δράσης. Στο Ιωακειμίδης, Β. (Επιμ.) *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη – Ριζοσπαστική και Κριτική θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα* (σελ. 137-154). Ίων.

Temple, N., Βαρβαρούσης, Α., Χρυσόστομος, Γ, Τσιτσιρίγκος, Γ, Μπεκριδάκη, Γ. (2017). Έκθεση για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στην Ελλάδα. https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/execsummary_greece_social_and_solidarity_economy_report_greek_british_council.pdf

Τσέτουρα, Α. (2020). Ο κοινωνικός λειτουργός και η κοινωνική λειτουργία του κράτους. Τριμηνιαία Επιθεώρηση, *Δίκαιο της Κοινωνικής Ασφάλισης*, (3/2020) 448-462.

Τσιώλης, Γ. (2016) Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χρ. Θεοφιλίδης (Επιμ.) *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σελ.473-498). Πεδίο.

Τσιώλης. Γ. (2018). Στο Ζαϊμάκης Γ. (Επιμ.). *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρητικές – Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης* (σελ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.

Χόλογουεϊ, Τ. (2010, 7 Αυγούστου). Τζον Χόλογουεϊ: Η οργή είναι μόνο αφετηρία. *Δρόμος της Αριστεράς*. https://edromos.gr/tzon-chologoyei-i-orgi-einai-mono-afeti/

Χόλογουεϊ, Τ. (2012, 17 Φεβρουαρίου). Greece shows us how to protest against a failed system. *Guardian*. https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/feb/17/greece-protest-failed-system

Χόλογουεϊ, Τ. (2019, 4 Νοεμβρίου). Τζον Χόλογουεϊ: «Η επιλογή είναι μεταξύ καπιταλισμού και ανθρωπότητας». *Η Εποχή.* https://www.epohi.gr/article/29928/synentuxh-me-ton-tzon-xologouei-kathhghth-sto-autonomo-panepisthmio-ths-pouempla-sto-mexiko

Ψημίτης, Μ. (2018) *Κοινωνικά κινήματα στην καθημερινή ζωή – ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες "κοσμοπολίτικες κοινότητες".* Εκδόσεις Τζιόλα.

Ξενόγλωσση

AAG (2009). Julie A. Graham,1945 – 2009. AAG Newsletter 45(10): 22. Ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2024 από https://www.aag.org/memorial/julie-a-graham/

ActionAid (χ.χ.) who we are. Ανακτήθηκε 12 Νοέμβρη 2023 από https://actionaid.org/who-we-are

Allen- Meares, P. & Lane, B. A. (1987). Grounding Social Work Practice In Theory: Ecosystems. *Social Casework: The Journal of Contemporary Social Work*,68(9), 515-521. https://doi.org/10.1177/10443894870680090

Bailey, R. & Brake, M. (1980). Introduction: Social Work in the Welfare State. Στο Bailey, R. & Brake, M. (Επιμ.) *Radical Social Work* (1-12). Pantheon Books.

Boetto, H. (2017). A Transformative Eco-Social Model: Challenging Modernist Assumptions in Social Work. *British Journal of Social Work*, 47 (1), 48–67. doi: 10.1093/bjsw/bcw149

Britanicca money (χ.χ.). Economy concepts. Ανακτήθηκε 25 Φεβρουαρίου 2024 από https://www.britannica.com/money/market-socialism

Care Collective (the) (2020). *The Care Manifesto – The Politics of Interdependence*. Verso.

Cheng, D. & Liu, H. (2023). Research on the Path of Effective Social Work Participation in Grassroots Governance. *Probe- Media and Communication Studies* 5(5)173-175.

Defourny, J. & Develtere, P.. (1999). *The Social Economy: The Worldwide Making of a Third Sector*. L'économie sociale au Nord et au Sud.

Dhavaleshwar, C. U. (2016). The Role of Social Worker in Community Development. *International Research Journal of Social Sciences*, 5(10), 61-63.

Dominelli, L. (2012). *Green Social Work: From Environmental Crises to Environmental Justice.* Polity.

Dominelli, L. (2015). Green Social Work. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2η έκδοση, 10, 385-391.*

Dominelli, L. (2018). Green social work in theory and practice: a new environmental paradigm for the profession. Στο (9-20) Dominelli, L. (with Nikku B, N. & Ku, B. H.) (Επιμ.), *The Routledge Handbook of Green Social Work.* Routledge.

Dubberke, I. (2024). Prof. Dr. Katherine Gibson. Ανακτήθηκε 15 Μαρτίου 2024 από https://www.leuphana.de/en/research-centers/lias/team/prof-dr-katherine-gibson.html

Evers, A. & Laville J.-L. (2004). Defining the third sector in Europe. Στο Evers, A. & Laville J.-L. (Επίμ.), *The Third Sector in Europe* (σελ.11-42). Edward Elgar.

Freire, P., & Moch, M. (1990). A Critical Understanding of Social Work. *Journal of Progressive Human Services*, 1(1), 3–9. https://doi.org/10.1300/J059v01n01_02

Fuller, D, & Jonas A., E., G. (2003). Alternative Financial Spaces. Στο Leyshon, A. , Lee R. & Williams, C., C. (Επιμ.) *Alternative Economic Spaces* (sel. 55-73). Sage Publications.

Gibson-Graham, J. K. (2006). *The end of capitalism (as we knew it): a feminist critique of political economy*. / *J. K. Gibson -Graham; with a new introduction (*1st ed.). University of Minnesota Press.

Gibson-Graham, J. K. (2008). Diverse economies: performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography,* 32(5),613–632. DOI: 10.1177/0309132508090821

Giugni, M. and Grasso, M.T. (2018). Economic Outcomes of Social Movements. Στο D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi and H.J. McCammon (Επιμ.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements (*468-481).
https://doi.org/10.1002/9781119168577.ch26

Graham, G. (2023). 'Off topic in some places (global warming)': a critical and radical response to connecting social work teaching to a global climate emergency. *Critical and Radical Social Work* , XX (XX) ,1–14. DOI:10.1332/204986021X16838922185087.

Graham, R. (2010) *The General Idea of Proudhon's Revolution*. The Anarchist Library https://theanarchistlibrary.org/library/robert-graham-the-general-idea-of-proudhon-s-revolution

Grant, C. A., & Gibson, M. L. (2013). *"The path of social justice": A Human Rights History of Social Justice Education. Equity & Excellence in Education, 46(1), 81–99.* doi:10.1080/10665684.2012.750190

Graziano, V. & Trogal, K. (2019). "Repair matters." *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, 19(2), 203-227 http://www.ephemerajournal.org/contribution/repair-matters

Hall, T. & Smith, R. J. (2015). Care and Repair and the Politics of Urban Kindness. *Sociology*, 49(1) 3-18. DOI: 10.1177/0038038514546662

Herz, M., & Johansson, T. (2012). 'Doing' Social Work: Critical Considerations on Theory and Practice in Social Work. Advances in social work, 13, 527-540.

Holloway, J. (2023). About. Ανακτήθηκε 11 Μαρτίου 2024 από https://johnholloway.com.mx/2023/07/30/about/

Hughes, M & Kroehler, C., L. (2007). *Κοινωνιολογία – οι βασικές έννοιες*. (Επίμ. Θ. Ιωσηφίδης). Εκδόσεις Κριτική. (Αρχική έκδοση 1986)

IASW (χ.χ.) Global Social Work Statement of Ethical Principles. Ανακτήθηκε 20 Μαρτίου 2024 από https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf

ICA (χ.χ.) The Rochdale Pioneers. Ανακτήθηκε 13 Φεβρουαρίου 2024 από https://www.ica.coop/en/rochdale-pioneers .

IFSW. (2020, 20 Ιουλίου). IFSW conference concludes: a new era for social work. Ανακτήθηκε 6 Απριλίου 2024 από https://www.ifsw.org/ifsw-conference-concludes-a-new-era-for-social-work/

ILO (2022). The definition of the social and solidarity economy adopted at the International Labour Conference, receives international accolades. Ανακτήθηκε 15 Ιανουαρίου 2014 από https://www.ilo.org/resource/news/definition-social-and-solidarity-economy-adopted-international-labour#top

Ioakimidis, V. (2016, 24 Μαίου). A guide to radical social work. The *Guardian.* *https://www.theguardian.com/social-care-network/2016/may/24/radical-social-work-quick-guide-change-poverty-inequality*

Jonas A., E., G. (2010) 'Alternative' This, 'Alternative' That …: Interrogating Alterity and Diversity. Στο Fuller, D., Jonas A., E., G. και Lee R (Επιμ.), *Interrogating Alterity: Alternative Economic and Political Spaces* (σελ.3-27). Routledge.

John Holloway (sociologist). (2024,21 Αυγούστου). Στην Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/John_Holloway_(sociologist)

J. Ron Stanfield, (1981),"The Social Economics of Karl Polanyi", International Journal of Social Economics, Vol. 8 Iss 5 pp. 3 – 20. http://dx.doi.org/10.1108/eb013894

Kate Raworth. (2024, 28 Φεβρουαρίου).Στην Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Kate_Raworth

Kouki H. and Chatzidakis A. (2021) "Implicit feminist solidarity (ies)? The role of gender in the social movements of the Greek crisis". *Gender, Work & Organization*, 28 (3), 878-897.

Laharty, J., C. (1965). The case Against "Friendly Visiting". *Social Work*,10(3) 111–128, https://doi.org/10.1093/sw/10.3.111

Lundy, C. & Jennissen, T. (2022). Reflections on Radicalism in Social Work History: Moving Forward in a Difficult Time. Journal of Progressive Human Services, 33(3), 287-307. https://doi.org/10.1080/10428232.2022.2101852

Malamidis, H. (2021) *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece.* Amsterdam University Press.

Matthies A., Peeters J., Hirvilammi T. και Stamm I. (2020). Ecosocial innovations enabling social work to promote new forms of sustainable economy. *International Journal of Social Welfare*, 0, pp. 1-12. DOI: 10.1111/ijsw.12423

Miller. E. (2010). Solidarity Economy: Key Concepts and Issues. Στο Kawano, E., Masterson T. & Teller-Ellsberg J. (Επιμ.). Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet. Center for Popular Economics.

Mini Pradeep, K., P. & Sathyamurthi K. (2017). The 'Community' in 'Community Social Work'. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(9) 58-64. DOI: 10.9790/0837-2209015864

Morley, C., Ablett, P., & Macfarlane, S. (2019). *Engaging with Social Work: A Critical Introduction* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Moulaert, F., & Ailenei, O. (2005). Social Economy, Third Sector and Solidarity Relations: A Conceptual Synthesis from History to Present. *Urban Studies*, 42(11), 2037-2053. https://doi.org/10.1080/00420980500279794

Norton, C. L. (2011). Social work and the environment: An ecosocial approach. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 299-308. https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2011.00853.x

Nikolaidis, E. (2022) Social economy in Greece, 2010-2020. *East – West Journal of Economics and Business*, XXV (No1).33-48.

Offer, J. (2012). Robert Pinker, the Idea of Welfare and the Study of Social Policy: On Unitarism and Pluralism. *Journal of Social Policy*, 41, pp 615-634 doi:10.1017/S0047279412000268

Papadopoulou, D. and Teloni, D-D. (2022). Climate change, disasters and social work practice in Greece. *Critical and Radical Social Work*, XX(XX), 1–15. DOI: 10.1332/204986021X16632560995141.

Powers, M., Rinkel, M. & Kumar, P. (2021). Co-Creating a "Sustainable New Normal" for Social Work and Beyond: Embracing an Ecosocial Worldview. *Sustainability*, 13,10941. https://doi.org/10.3390/su131910941

Rambaree, K., Powers, M. C. F. & Smith, R. J.(2019). Ecosocial work and social change in community practice. *Journal of Community Practice*, 27(3-4), 205-212, DOI: 10.1080/10705422.2019.1660516

Raworth, K. (2018, Απρίλιος). A healthy economy should be designed to thrive, not grow [Βίντεο]. TED conference. https://www.ted.com/talks/kate_raworth_a_healthy_economy_should_be_designed_to_thrive_not_grow?subtitle=en

Raworth, K. (2024). About. Ανακτήθηκε 1 Μαρτίου 2024 από https://www.kateraworth.com/about/

RIPESS (χ.χ.) What is SSE. Ανακτήθηκε 10 Δεκεμβρίου 2023 από https://www.ripess.org/quest-ce-que-less-2/?lang=en

RIPESS Europe(χ.χ.) Objectives. Ανακτήθηκε 10 Δεκεμβρίου 2023 από https://ripess.eu/en/about-us/goals

Social Economy Charter (2019). Social Economy Europe. Ανακτήθηκε 4 Δεκεμβρίου 2023 από https://www.socialeconomy.eu.org/the-social-economy/the-social-economy-charter/

Social Economy Europe (χ.χ.). Who we are. Ανακτήθηκε 4 Δεκεμβρίου από https://www.socialeconomy.eu.org/about/

Schubert, C.(2019). Social innovations as a repair of social order. Στο Godin, B. Gaglio, G., Pfotenhauer, S. (Επιμ.) X-Innovation: Re-Inventing Innovation Again and Again. *NOvation - Critical Studies of Innovation*. (σελ. 4166).10.5380/nocsi.v0i1.91158.

Stamm, I., Ranta-Tyrkkö, S., Matthies, A.-I. & Närhi, K. (2023). Στο Elo, M., Hytönen, J., Karkulehto, S., Kortetmäki, T., Kotiaho, J.S., Puurtinen, M., & Salo, M. (Επιμ.). *Interdisciplinary Perspectives on Planetary Well-Being* (1st ed.) (177-188). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003334002

SW100. (2024). Barclay Report published. Ανακτήθηκε 14 Απριλίου 2024 από https://sw100.ed.ac.uk/timeline/event/barclay-report-published

SWAN. (χ.χ.). About us. Ανακτήθηκε 7 Απριλίου 2024 από https://socialworkfuture.org/about-us/

Tan, A. (2009, Οκτώβριος). Community development theory and practice: bridging the divide between 'micro' and 'macro' levels of social work [παρουσίαση συνεδρίου]. NACSW Convention 2009, Indianapolis, IN, ΗΠΑ.

Tasker, L. (1988). Community Work and Community Social Work. *Community Development Journal*, 23(2) 100-106. https://www.jstor.org/stable/44256716

Stanfield, R. J .(1981).The Social Economics of Karl Polanyi. *International Journal of Social Economics*,8(5),3–20. http://dx.doi.org/10.1108/eb013894

Ungar, M (2002). A deeper, more Social Ecological Social Work Practice. *Social Service Review*, 76, (3) 480-497. http://www.jstor.org/stable/10.1086/341185 .

Van Der Westhuizen, M. (2023). The importance of social workers in communities: A global perspective. *Journal of Community Psychosocial Research*, 1(1), Article #360.

Varvarousis, A & Tsitsirigkos. G.(2019). Social enterprises and their ecosystems in Europe. European Union Programme for Employment and Social Innovation "EaSI" (2014-2020). https://euricse.eu/en/social-enterprises-and-their-ecosystems-in-europe-mapping-study/

Walter, L. (2005). Social Work and a New Social Order - Challenging Neo-liberalism's Erosion of Solidarity. *Social Work and Society*, 3(1) 93-101.

Western Sydney University (χ.χ.) Emeritus Professor Katherine Gibson. Ανακτήθηκε 7 Μαρτίου 2024 από https://www.westernsydney.edu.au/ics/people/emeritus_professors/katherine_gibson

Wilbur, S.P. (2019). Mutualism. Στο Levy, C., Adams, M.S. (Επιμ.) *The Palgrave Handbook of Anarchism*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75620-2_11

Yi, I., Farinelli F. & Landveld R. (2023) “New economics for sustainable development – Social and solidarity economy”. United Nations Economist Network. United Nations. https://cdn.unrisd.org/assets/library/books/pdf-files/full-report-sse-for-sdgs-in-seoul-report-final.pdf.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι – Κατάλογος αντιστοιχίας συνεντευξιαζόμενων

Συνέντευξη 1	Άνδρας, 44 ετών, κοινωνικός λειτουργός
Συνέντευξη 2	Άνδρας, 61 ετών ,κοινωνικός λειτουργός/ κοινωνιολόγος
Συνέντευξη 3	Γυναίκα, 42 ετών, μέλος εγχειρήματος Κ.Αλ.Ο.
Συνέντευξη 4	Άνδρας, 31 ετών, κοινωνικός λειτουργός σε εγχείρημα Κ.Αλ.Ο.
Συνέντευξη 5	Γυναίκα, 26 ετών, κοινωνική λειτουργός σε εγχείρημα Κ.Αλ.Ο.
Συνέντευξη 6	Γυναίκα, 34 ετών, κοινωνική λειτουργός
Συνέντευξη 7	Γυναίκα, 28 ετών, κοινωνική λειτουργός
Συνέντευξη 8	Γυναίκα, 66 ετών, κοινωνική λειτουργός
Συνέντευξη 9	Άνδρας, 32 ετών, κοινωνικός λειτουργός σε εγχείρημα Κ.Αλ.Ο.
Συνέντευξη 10	Άνδρας, 40 ετών, μέλος εγχειρήματος

Παράρτημα ΙΙ – Θεματικοί άξονες ημι-δομημένης συνέντευξης

1. Σχέση με τον θεσμό που εμπλέκονται
2. Εργασιακή εμπειρία
3. Εικόνα σχετικά με την παρούσα κατάσταση, τις προκλήσεις και τις ανάγκες στο θεσμό που εμπλέκονται
4. Διαχείριση ζητημάτων που αφορούσαν τα άτομα, τις κοινότητες και τις πολιτικές μέσα από τον εμπλεκόμενο θεσμό
5. Κοινά σημεία μεταξύ κοινωνικής εργασίας και Κ.Αλ.Ο.
6. Ευρύτερη εμπλοκή κοινωνικών λειτουργών σε εγχειρήματα
7. Πώς οραματίζονται τον θεσμό με τον οποίο συνδέονται τα επόμενα χρόνια;